

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Πολυδραστηριότητα και αγροτικός τουρισμός: Η περίπτωση του
Δήμου Δωρίδος Φωκίδας»**

Μαρία Α. Κόκκαλη

Κουτσούρης Αλέξανδρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Γ.Π.Α. (Επιβλέπων)

ΑΘΗΝΑ, 2012

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Πολυδραστηριότητα και αγροτικός τουρισμός: Η περίπτωση του
Δήμου Δωρίδος Φωκίδας»**

Μαρία Α. Κόκκαλη

Κουτσούρης Αλέξανδρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Γ.Π.Α. (Επιβλέπων)

ΑΘΗΝΑ, 2012

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Πολυδραστηριότητα και αγροτικός τουρισμός: Η περίπτωση του
Δήμου Δωρίδος Φωκίδας»**

Μαρία Α. Κόκκαλη

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κουτσούρης Αλέξανδρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Γ.Π.Α. (Επιβλέπων)

Δαμιανός Δ., Καθηγητής Γ.Π.Α.

Καζακόπουλος Λ., Καθηγητής Γ.Π.Α.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με τίτλο «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου», του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια πολλών προσώπων τα οποία πριν προχωρήσω στην ανάλυση του θέματος της μελέτης αυτής θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Θέλω να εκφράσω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου και να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Κουτσούρη Αλέξανδρο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθειά του και για τη συνεχή επιστημονική καθοδήγησή του με τις πολύτιμες και πολυάριθμες συμβουλές του σε όλα τα στάδια της μελέτης αυτής, για τη κατανόηση του στις δυσκολίες που προέκυψαν καθώς και για την στήριξή του.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες ανήκουν στην κα. Γιδαράκου – Καφέ Ισαβέλλα, Καθηγήτρια του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθειά της και για τις καίριες παρατηρήσεις και συμβουλές της στην τελική διαμόρφωση της εργασίας.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της μελέτης μου, τους κυρίους Καθηγητές Δαμιανό Δημήτριο και Καζακόπουλο Λεωνίδα, Καθηγητές του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, για τις καίριες παρατηρήσεις τους και τις συμβουλές τους.

Ευχαριστίες θα πρέπει να αποδοθούν στη συνάδελφο κα. Παναγιώτα Κόκκαλη για την πολύτιμη βοήθεια της.

Επίσης, ένα θερμό ευχαριστώ σε όλους τους ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων του Δήμου Δωρίδος, οι οποίοι συνεργάστηκαν με μεγάλη προθυμία και υπομονή, για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους γονείς μου Αλέξανδρο και Ελένη, καθώς και στην αδερφή μου Ιωάννα. Χωρίς τη συμπαράσταση, την υλική και ηθική υποστήριξη αυτών των αγαπημένων μου προσώπων δε θα είχε επιτευχθεί ο στόχος αυτός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ABSTRACT	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	11
ΠΟΛΥΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	11
1.1 Η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό χώρο	11
1.1.1 Εισαγωγή	11
1.1.2 Ορισμοί της πολυδραστηριότητας	13
1.1.3 Κριτήρια προσδιορισμού της πολυδραστηριότητας	15
1.1.4 Οικονομικοκοινωνική σημασία της πολυδραστηριότητας	16
1.1.5 Μορφές πολυδραστηριότητας	18
1.1.6 Η αρνητική πλευρά της πολυδραστηριότητας	19
1.1.7 Η Πολυδραστηριότητα στην Ελλάδα	20
1.2 Η Πολυλειτουργικότητα	22
1.2.1 Εισαγωγή	22
1.2.2 Η Ανάδυση της Έννοιας της Πολυλειτουργικότητας	23
1.3 Πολυλειτουργικότητα και Πολυδραστηριότητα	26
1.4 Πολυδραστηριότητα και τουριστικός τομέας στον αγροτικό χώρο	28
2 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	30
ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	30
2.1 Ιστορική εξέλιξη του φαινομένου του τουρισμού	30
2.2 Η έννοια του τουρισμού	31
2.3 Εναλλακτικός τουρισμός	32
2.4 Αγροτουρισμός	34
2.4.1 Η έννοια και οι μορφές του Αγροτουρισμού	34
2.4.2 Αρχές και στόχοι του Αγροτουρισμού	36
2.4.3 Η εξέλιξη του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα	38
2.4.4 Τουριστικό - Αγροτουριστικό προϊόν	39
2.4.5 Αγροτουριστικές επιχειρήσεις	40
2.4.6 Οι Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί	41
3 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	43
ΣΚΟΠΟΣ & ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	43
3.1 Σκοπός της έρευνας	43
3.2 Μεθοδολογία της έρευνας	43
4 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	46
Ο ΔΗΜΟΣ ΔΩΡΙΔΟΣ	46
4.1 Γενικά Χαρακτηριστικά του Δήμου Δωρίδος	46
4.2 Γεωγραφική θέση και διοικητική δομή	49
4.3 Χωριά και οικισμοί	50
4.3.1 Δημοτική Ενότητα Λιδωρικίου	50
4.3.2 Δημοτική Ενότητα Βαρδουσίων	50
4.3.3 Δημοτική Ενότητα Ευπαλίου	50
4.3.4 Δημοτική Ενότητα Τολοφώνος	51
4.4 Φυσικό περιβάλλον	51
4.4.1 Κλιματολογικά στοιχεία	51

4.4.2 Υδατικό δυναμικό της περιοχής.....	52
4.4.3 Προστατευόμενες περιοχές.....	52
4.5 Γενικά οικονομικά χαρακτηριστικά πληθυσμού.....	54
4.6 Πρωτογενής τομέας.....	56
4.6.1 Γεωργία.....	56
4.6.2 Κτηνοτροφία.....	57
4.6.3 Αλιεία.....	58
4.7 Δευτερογενής τομέας.....	59
4.8 Τριτογενής τομέας.....	59
4.8.1 Τουριστική Δραστηριότητα.....	59
4.8.2 Είδη Τουρισμού.....	60
4.8.3 Τουριστικά Καταλύματα.....	60
4.8.4 Μονάδες Εστίασης και Αναψυχής.....	61
4.8.5 Τουριστική Ζήτηση.....	61
4.9 Αξιοθέατα – Αναψυχή.....	62
4.9.1 Σημαντικότερα σημεία τουριστικού ενδιαφέροντος.....	62
4.9.2 Πολιτιστική κληρονομιά.....	66
4.9.3 Πολιτιστικές Εκδηλώσεις - Δραστηριότητες.....	66
5 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	68
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	68
5.1 Χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών.....	68
5.1.1 Χαρακτηριστικά των συζύγων των ιδιοκτητών των καταλυμάτων.....	74
5.1.2 Χαρακτηριστικά των παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων.....	76
5.2 Χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων.....	85
5.3 Χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων.....	87
5.4 Τα παιδιά των επιχειρηματιών – προοπτικές διαδοχής.....	91
5.5 Αγροπεριβαλλοντικές τεχνικές - προγράμματα LEADER/ΟΠΑΧΧ.....	92
5.6. Οι επιχειρηματίες μόνιμοι κάτοικοι.....	96
6 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	108
ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	108
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	117
Ελληνική βιβλιογραφία.....	117
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	121
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.....	126
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β.....	135

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία έχει ως σκοπό τη διερεύνηση του φαινομένου του αγροτικού τουρισμού καθώς και των διασυνδέσεών του με τη γεωργία στο Δήμο Δωρίδος, Νομός Φωκίδας. Στην έρευνα συμμετείχαν οι δραστηριοποιούμενοι στην περιοχή μελέτης ιδιοκτήτες καταλυμάτων. Επιλέχθηκε η απογραφική προσέγγιση ενώ η έρευνα πραγματοποιήθηκε στη βάση ειδικά διαμορφωμένου ερωτηματολογίου. Βασικά στοιχεία που καταγράφηκαν είναι τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών των επιχειρηματιών του αγροτουρισμού, η σχέση τους με τη γεωργική δραστηριότητα και οι προοπτικές των επιχειρήσεων, αλλά και των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που τυχόν διαθέτουν τα νοικοκυριά. Στην ανάλυση επιχειρείται και μια σύγκριση των χαρακτηριστικών των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων όσων επιχειρηματιών διαμένουν μόνιμα στην περιοχή σε σχέση με το σύνολο των ιδιοκτητών καταλυμάτων στην περιοχή έρευνας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, στην πλειονότητά τους οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων εμφανίζονται ως πολυδραστήριοι. Πλην όμως, η λειτουργία αγροτουριστικής επιχείρησης σε ελάχιστες περιπτώσεις συνδυάζεται με επαγγελματική απασχόληση του κατόχου ή/και των μελών της οικογένειάς του με τη γεωργία. Επίσης, τόσο η γεωργία όσο και ο αγροτουρισμός δεν φαίνεται, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, να καταφέρνουν αφ' εαυτών να δώσουν ικανοποιητικά επίπεδα εισοδήματος. Επιπλέον, τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών άνω των 18 ετών των νοικοκυριών της έρευνας, εργάζονται εκτός γεωργίας και εκτός της αγροτουριστικής επιχείρησης, ενώ οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις έχουν καλύτερες προοπτικές διαδοχής σε σχέση με τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Ο αγροτουρισμός, τέλος, δεν φαίνεται να άλλαξε τη δυσμενή σχέση φύλου και επιχειρηματικότητας. Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι στην περιοχή έρευνας ο στόχος της προώθησης του αγροτουρισμού στο πλαίσιο της ενίσχυσης των διαρθρώσεων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας τελικά δεν επιτυγχάνεται ή, έστω, έχει ισχνή εφαρμογή.

Λέξεις-κλειδιά: Αγροτουριστικές επιχειρήσεις, γεωργία, πολυδραστηριότητα, διαδοχή, Δωρίδα.

ABSTRACT

This paper aims to investigate the phenomenon of rural tourism and its linkages with agriculture in the Municipality of Doridos, in the Prefecture of Fokidas. The survey participants were owners of accommodations in the study area. The census approach was chosen, while the survey was conducted based on a specially designed questionnaire. The basic data recorded included the demographic and socioeconomic characteristics of the households of the agritourism entrepreneurs, their relationship to agricultural activity and enterprises prospects, and the farming that are owned by the households. The analysis included a comparison of the characteristics of households and enterprises of the entrepreneurs who live permanently in the area with those of all the owners of accommodations in the study area. According to the survey results, the majority of the owners of accommodations appeared pluriactive. However, the operation of agritourism enterprise is very few cases related with the professional employment of the owner and/or members of his/her family in agriculture. Also, in the majority of the cases, both the agriculture and agritourism did not appear to be sufficient sources satisfactory levels of income. Moreover, the survey data showed that the majority of the children of the household owners, who were over 18 years old, worked outside in the agriculture and outside the agritourism enterprise, while the agritourism enterprises have much better prospects of succession in relation to farms. Finally, agritourism has not been able to change the unfavourable, for women, relationship between gender and entrepreneurship. In conclusion, it appears that in the study area the goal of promoting agritourism in the context of strengthening the structures of agricultural holdings and the multifunctionality of agriculture has not been achieved or even has weak fit.

Keywords: Agritourism enterprises, farming, pluriactivity, succession, Dorida.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε πολλές περιοχές της υπαίθρου η γεωργία έχει πάψει πλέον να είναι η πιο σημαντική δραστηριότητα των αγροτικών κοινοτήτων. Έτσι, η αναζήτηση για διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων του αγροτικού νοικοκυριού έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη ενδιαφέροντος για εναλλακτικές δραστηριότητες όπως ο τουρισμός οι οποίες θα συμπληρώσουν ή θα αντικαταστήσουν το εισόδημα από τη γεωργία.

Η ανάπτυξη της υπαίθρου αποτελεί τόσο σε εθνικό όσο και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο μείζονα σκοπό του πολιτικού σχεδιασμού. Για την επίτευξη του στόχου αυτού η πολυδραστηριότητα θεωρείται ως ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες. Στη χώρα μας, όπου η γεωργία ασκείται από μικρού και μεσαίου μεγέθους γεωργικές εκμεταλλεύσεις, η πολυδραστηριότητα είναι ένα μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών που παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό εκμεταλλεύσεων με πολυδραστηριότητα.

Σε έρευνες που έχουν γίνει στον Ευρωπαϊκό χώρο, ο ρόλος της πολυδραστηριότητας δεν έχει επαρκώς διευκρινιστεί. Ενώ σε αρκετές περιπτώσεις η πολυδραστηριότητα στο νοικοκυριό φαίνεται ότι ενισχύει τη συγκράτηση των παιδιών στον αγροτικό χώρο και τη συνέχιση της γεωργικής δραστηριότητας, σε άλλες περιπτώσεις η πολυδραστηριότητα λειτουργεί ως η οδός για την εγκατάλειψη της γεωργίας.

Στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο αγροτουρισμός θεωρήθηκε ως μια δραστηριότητα που θα μπορούσε να συμβάλει στην αντιστροφή των φαινομένων αποδιάρθρωσης και στην αναγέννηση του αγροτικού χώρου. Θεωρήθηκε ως μια δραστηριότητα που θα πρόσφερε μια εναλλακτική λύση στα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν ιδίως οι μειονεκτικές περιοχές της χώρας, στις οποίες η κύρια πηγή εισοδήματος του τοπικού πληθυσμού είναι η γεωργία-κτηνοτροφία.

Ο Δήμος Δωρίδος είναι δήμος της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας, που συστάθηκε με το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» από την συνένωση των προϋπαρχόντων δήμων Βαρδουσίων, Ευπαλίου, Λιδωρικού και Τολοφώνος. Ισχυρό κίνητρο για την ανάπτυξη του Δήμου Δωρίδος αποτελεί ο τουρισμός. Ο Δήμος Δωρίδος έχει όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για να αποτελέσει ένα τουριστικό προορισμό βασισμένο

στην ήπια και ποιοτική ανάπτυξη, με έμφαση το φυσικό περιβάλλον, το τοπικό προϊόν και την παράδοση.

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διερεύνηση του φαινομένου του αγροτικού τουρισμού καθώς και των διασυνδέσεών του με τη γεωργία, και γενικότερα την πολυδραστηριότητα, διαμέσου έρευνας που πραγματοποιήθηκε με τους ιδιοκτήτες καταλυμάτων στην περιοχή του Δήμου Δωρίδος με έμφαση τόσο στην υφιστάμενη κατάσταση όσο και στις προοπτικές των εν λόγω επιχειρήσεων.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΟΛΥΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

1.1 Η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό χώρο

1.1.1 Εισαγωγή

Η πολυδραστηριότητα (πολυαπασχόληση) αποτελεί σημαντικό φαινόμενο στον αγροτικό τομέα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Λουλούδης 1999) και είναι σχετικά υψηλότερη στην οικονομία εκείνων των χωρών όπου η γεωργία κατέχει σημαντική θέση (Γιδαράκου 1999). Η πολυαπασχόληση, σύμφωνα με τους Cavazani & Fuller (1982), παρατηρείται σε όλες τις αγροτικές περιοχές, ανεξάρτητα από τα κοινωνικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά και το επίπεδο ανάπτυξής τους. Η προσφυγή των γεωργών σε απασχολήσεις έξω από την εκμετάλλευσή τους είτε αυτές είναι γεωργικές είτε εξωγεωργικές είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο (Zurek 1986).

Η προσφυγή σε πρόσθετη απασχόληση δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο της γεωργίας, εμφανίζεται όμως εντονότερο σ' αυτήν (Κασιμάτη 1989). Είναι φαινόμενο γνωστό ήδη στην προβιομηχανική εποχή, αποκτά όμως ιδιαίτερη σημασία σήμερα, με την ανάπτυξη καπιταλιστικών σχέσεων στη γεωργία. Στην προκαπιταλιστική κοινωνία η αναζήτηση πρόσθετης απασχόλησης εντασσόταν στο πλαίσιο των αναγκών λειτουργίας της κλειστής απομονωμένης αυτόνομης κοινωνίας του χωριού. Δεν αποτελούσε συνέπεια της ανάγκης για επιβίωση της οικογένειας, αλλά ήταν αποτέλεσμα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του καταμερισμού εργασίας μέσα στο είδος αυτό της κοινωνίας και συνδεόταν με την οικογενειακή παράδοση σε ορισμένα επαγγέλματα (Μουσιδής 1985).

Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού οι δομές του αγροτικού χώρου μεταβλήθηκαν. Η γεωργία με αυξανόμενο ρυθμό δεν ικανοποιεί πλέον τους όρους επιβίωσης ενός μεγάλου μέρους των αγροτικών νοικοκυριών, ενώ η πολυδραστηριότητα εμφανίζεται ως μια διαδικασία προσαρμογής στις εξωτερικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, η οποία προσφέρει περισσότερη ευελιξία από την αποκλειστική απασχόληση στη γεωργία και την πλειονότητα των απασχολήσεων έξω από την γεωργία (Fuller 1988).

Σύμφωνα με την Gasson (1967) οι πρώτοι ερευνητές, κατά την δεκαετία του '60, θεωρούσαν ότι οι εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης δεν είχαν ανάγκη ιδιαίτερης έρευνας, επειδή η συνεισφορά των εκροών τους στο σύνολο της γεωργίας ήταν αμελητέα. Τη δεκαετία αυτή οι κριτικές για τη μερική απασχόληση στη γεωργική εκμετάλλευση ήταν αρνητικές, καθώς αυτή θεωρήθηκε ότι αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα στην πρόοδο των αγροτικών κοινωνιών, αφού εμπόδιζε την μεταφορά εργασίας από την γεωργία στους άλλους τομείς (Documentation Française 1971). Οι πιο επιφυλακτικοί ερευνητές θεωρούσαν ότι η γεωργία μερικής απασχόλησης ήταν μια μεταβατική μορφή εξόδου από την γεωργία, σε μια περίοδο ανασφάλειας, η οποία θα εξαφανιζόταν με την πάροδο του χρόνου και την οικονομική ανάπτυξη (Krasover 1964).

Από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70 όμως αρχίζουν να γίνονται ευδιάκριτες οι πρώτες θετικές επιπτώσεις της πολυδραστηριότητας, με τους ερευνητές να θεωρούν πλέον ότι η διπλή δραστηριότητα αποτελούσε μια μορφή προσαρμογής στην οικονομική ανάπτυξη (Badouin 1972). Κατά την δεκαετία αυτή η μερική απασχόληση στη γεωργία θεωρείται ότι αποτελεί «πρόσθετη» δραστηριότητα για εύπορους γεωργούς ή μη γεωργούς κατά κύριο επάγγελμα, που με τον τρόπο αυτό διατηρούν και βελτιώνουν την οικογενειακή περιουσία, ενώ αποτελεί «συμπληρωματική» δραστηριότητα στους μικρότερους παραγωγούς. Για τους τελευταίους η εκτός γεωργίας δραστηριότητα παρέχει το αναγκαίο συμπλήρωμα του οικογενειακού εισοδήματος και ο συνδυασμός των δυο δραστηριοτήτων αποτελεί οικονομική ανάγκη (Bretteville 1977).

Το ερευνητικό ενδιαφέρον για το θέμα άρχισε να αναπτύσσεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και τα ευρήματα ερευνητικών εργασιών θεμελίωσαν την άποψη ότι η πολυδραστηριότητα στη γεωργία είναι κάτι περισσότερο από ένα μεταβατικό στάδιο προς την εγκατάλειψη του γεωργικού επαγγέλματος. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, με δεδομένη αφενός την πίεση της αγοράς εργασίας στις αστικές περιοχές και αφετέρου τη διαφαινόμενη αποδιάρθρωση των μειονεκτικών και χωρίς πολλές γεωργικές δυνατότητες περιοχών, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες άρχισαν να εντάσσονται στους στόχους της αγροτικής πολιτικής προγράμματα που είχαν ως σκοπό την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου και τη λήψη μέτρων ενίσχυσης της παρουσίας βιώσιμων νοικοκυριών που θα ασκούν γεωργία μερικής απασχόλησης (FAO/ECA 1982).

Στη δεκαετία 1990 διαπιστώνεται ότι η πολυδραστηριότητα στη γεωργία αποτελεί ένα διάχυτο, εντεινόμενο χαρακτηριστικό και της Ελληνικής γεωργίας, το οποίο συνδέεται άμεσα με το μέγεθος της εκμετάλλευσης και την προσφορά θέσεων εργασίας στις αγροτικές περιοχές από τους άλλους παραγωγικούς τομείς (Γιδαράκου 1990).

Η πολυδραστηριότητα εκτιμάται τελικά ως μια λύση για την εξασφάλιση ενός συμπληρωματικού εισοδήματος, προσαρμόζοντας τους διαθέσιμους πόρους εργασίας στην υπάρχουσα παραγωγική δομή (Brun et al. 1974a, Fuller 1975). Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η διαιρετότητα του συντελεστή εργασία και η βελτίωση της σχέσης άνθρωπος/γη στην εκμετάλλευση. Αυτή η διαδικασία θεωρείται ως προτιμότερη είτε από την αλλαγή της δομής της εκμετάλλευσης (εντατικοποίηση) είτε από την εγκατάλειψή της, ιδιαίτερα σε περιοχές λιγότερο ευνοημένες (Brun et al. 1974a).

Μια τέτοια διαδικασία προϋποθέτει την ύπαρξη προσφοράς εργασίας σχετικά κοντά στις εκμεταλλεύσεις. Οι ευκαιρίες εργασίας είναι όμως πολύ άνισα κατανομημένες στο χώρο και είναι αναμενόμενοι ότι οι πολυδραστήριοι γεωργοί θα εμφανιστούν σε 'επιλεγμένες' περιοχές. Ακόμη, η γεωργία με πολυδραστηριότητα προϋποθέτει τη συμβατότητα ανάμεσα στις διάφορες δραστηριότητες που μπορεί να οδηγήσει τους παραγωγούς σε εξειδίκευση της παραγωγής και του καλλιεργητικού τους συστήματος (Brun et al. 1974b).

Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια, η πολυδραστηριότητα παρουσιάζει εν γένει αυξητικές τάσεις. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας μεταβάλλει την παραγωγική κατεύθυνση των εκμεταλλεύσεων προσαρμόζοντας την στις απαιτήσεις της 'άλλης' απασχόλησης, όπως για παράδειγμα στις περιοχές όπου ο τουρισμός είναι η κυρίαρχη εξωγεωργική απασχόληση (Τσάρτας 1991).

1.1.2 Ορισμοί της πολυδραστηριότητας

Ο όρος «πολυδραστηριότητα» αναφέρεται στον συνδυασμό δύο ή περισσότερων αμειβόμενων δραστηριοτήτων. Στον αγροτικό χώρο ο όρος «πολυδραστηριότητα» καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων που δεν περιλαμβάνουν αναγκαστικά και τη γεωργική δραστηριότητα. Ο όρος «γεωργική πολυδραστηριότητα» χρησιμοποιείται για να αποδώσει τον συνδυασμό της γεωργικής

απασχόλησης με άλλη ή άλλες απασχολήσεις που αποφέρουν εισόδημα, υποστηριζόμενη μάλιστα και από μέτρα πολιτικής που εφαρμόζονται σχετικά με την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Ένα αγροτικό νοικοκυριό θεωρείται πολυδραστήριο όταν ένα ή περισσότερα μέλη του ασχολούνται μόνο ή επιπρόσθετα σε αμειβόμενη εργασία εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσής του. Ένα άτομο θεωρείται πολυδραστήριο όταν συνδυάζει πέρα από την απασχόληση στην εκμετάλλευση του νοικοκυριού του και απασχόληση ή απασχολήσεις εκτός της εκμετάλλευσής του από τις οποίες προκύπτει εισόδημα. Έτσι ένα αγροτικό νοικοκυριό μπορεί να είναι πολυδραστήριο και στην περίπτωση που δεν περιλαμβάνονται σ' αυτό πολυδραστήρια μέλη.

Η αγροτική πολυδραστηριότητα, μπορεί να αντιστοιχεί:

- 1) στο ατομικό επίπεδο, όπου το άτομο απασχολείται μερικά με μία ή περισσότερες δραστηριότητες,
- 2) στο οικογενειακό επίπεδο, όπου κάθε μέλος μιας οικογένειας απασχολείται πλήρως αλλά σε διαφορετικές δραστηριότητες,
- 3) στο επίπεδο του αγροτικού συγκροτήματος όπως είναι οι αγροτοβιομηχανικοί συνεταιρισμοί (Μίχου κ.α. 1987).

Για το χαρακτηρισμό ή την περιγραφή του φαινομένου συχνά χρησιμοποιούνται όροι που είτε είναι εννοιολογικά ταυτόσημοι, είτε εμπεριέχουν εννοιολογικές διαφορές που ενδεχομένως μπορεί να δημιουργούν και κάποια σύγχυση. Συχνά για παράδειγμα, το φαινόμενο αναφέρεται ως πολυδραστηριότητα (pluriactivity), γεωργία μερικής απασχόλησης ή μερική γεωργική απασχόληση (part-time farming), εξωγεωργική απασχόληση (non-farm employment ή off-farm employment), πολυαπασχόληση (multiple job-holding) κ.λπ. Έτσι ο όρος εξωγεωργική απασχόληση, για παράδειγμα, υποδηλώνει διατομεακό συνδυασμό δραστηριοτήτων, ενώ ο όρος γεωργία μερικής απασχόλησης μπορεί κάλλιστα να υποδηλώνει ενδοτομεακή υποαπασχόληση, χωρίς να συνεπάγεται αναγκαστικά την πολυαπασχόληση. Η πολυαπασχόληση ή πολυδραστηριότητα είναι συνήθως διατομεακό φαινόμενο. Δεν αποκλείονται όμως από την μάζα των νοικοκυριών που θεωρούνται πολυδραστήρια και εκείνα στα οποία ένα ή περισσότερα μέλη τους απασχολούνται, με διάφορες εργασιακές σχέσεις, σε άλλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις (π.χ. μισθωτοί αγρεργάτες) ή ασκούν άλλες δραστηριότητες από τις οποίες προκύπτει εισόδημα, (π.χ. πωλούν γεωργικά προϊόντα στην τοπική αγορά, μεταποιούν γεωργικά

προϊόντα μέσα στην εκμετάλλευση (on farm activities), ενοικιάζουν γεωργικά μηχανήματα σε άλλες εκμεταλλεύσεις, κλπ.) (Bergman & Laurent 1977, E.C. 1994, Eikeland 1999). Σήμερα πιο δόκιμος θεωρείται ο όρος πολυαπασχόληση.

1.1.3 Κριτήρια προσδιορισμού της πολυδραστηριότητας

Στη διεθνή βιβλιογραφία για να προσδιοριστούν και ταξινομηθούν οι διάφορες μορφές πολυαπασχόλησης συνήθως χρησιμοποιούνται ως κριτήρια:

α) ο χρόνος που δαπανάται για εργασία εντός της εκμετάλλευσης του νοικοκυριού και εκτός αυτής,

β) ο αριθμός ή/και η θέση των μελών του νοικοκυριού που πολυαπασχολούνται, και

γ) το εισόδημα που αποκτάται από την εργασία στην εκμετάλλευση και εκτός αυτής.

Το πρώτο κριτήριο αφορά στο βαθμό κατά τον οποίο κάποιο(-α) από τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού έχει(-ουν) κάποιο είδος απασχόλησης εκτός της εκμετάλλευσης του νοικοκυριού. Αυτό που εξετάζεται εδώ είναι ο βαθμός συμμετοχής στη διαμόρφωση του συνολικού ετήσιου χρόνου εργασίας των μελών του νοικοκυριού τόσο του χρόνου που αφιερώνεται στη γεωργική δραστηριότητα στην εκμετάλλευση του νοικοκυριού όσο και εκείνου που δαπανάται σε απασχόληση εκτός της εκμετάλλευσης.

Όσον αφορά το δεύτερο κριτήριο, στη διεθνή βιβλιογραφία σπανίζουν οι εργασίες που διερευνούν την πολυαπασχόληση στο επίπεδο του συνόλου των μελών του νοικοκυριού. Έτσι λοιπόν, οι περισσότερες έρευνες της πολυαπασχόλησης επικεντρώνονται είτε σπανιότερα στη μελέτη του αγροτικού νοικοκυριού, ή συχνότερα, στη μελέτη του αρχηγού της εκμετάλλευσης και του/της συζύγου του. Ως προς το επίπεδο της ατομικής πολυαπασχόλησης του/της αρχηγού, στη διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζονται τρεις προσεγγίσεις:

α) όταν η απασχόληση του αρχηγού του νοικοκυριού εκτός εκμετάλλευσης απορροφά πάνω από το 50% του συνολικού χρόνου εργασίας του/της,

β) όταν η απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης απορροφά πάνω από 30 ημέρες ετησίως, και

γ) όταν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης έχει άλλη απασχόληση εκτός της εκμετάλλευσής του, ανεξάρτητα από την έκτασή της (Huffman 1989).

Το τρίτο σημαντικό κριτήριο για τον προσδιορισμό και την ταξινόμηση της πολυαπασχόλησης αναφέρεται στο ποσοστό του εισοδήματος του νοικοκυριού που αποκτάται, σε σχέση με το συνολικό, από άλλη απασχόληση εκτός της γεωργικής.

Συχνά πάντως τα κατώφλια του χρόνου απασχόλησης σε εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης απασχόληση ή το ύψος του αποκτώμενου εισοδήματος προσδιορίζονται από τους ερευνητές.

1.1.4 Οικονομικοκοινωνική σημασία της πολυδραστηριότητας

Η πολυδραστηριότητα είναι αποτέλεσμα των ανισορροπιών που δημιουργούνται μεταξύ των συντελεστών παραγωγής μέσα σε ένα αγροτικό νοικοκυριό. Συνέπεια αυτών των ανισορροπιών είναι να μην επιτυγχάνεται άριστος συνδυασμός των συντελεστών παραγωγής και ικανοποιητικό επίπεδο εισοδήματος. Έτσι λοιπόν επιβάλλεται η μεταφορά της περίσσειας της εργασίας σε τομείς ή σε δραστηριότητες έξω από το χώρο της εκμετάλλευσης. Στη διαδικασία αυτή της προσαρμογής, παράγοντες που διαμορφώνονται μέσα στο «γεωργικό χώρο» δρουν ως ωθητικοί (push factors), ενώ, από την άλλη, παράγοντες του «εξωγεωργικού χώρου» δρουν ως ελκτικοί (pull factors) για την αναζήτηση πρόσθετης απασχόλησης.

Η αγροτική έξοδος δεν παίζει πλέον τον εξισορροπητικό ρόλο των προηγούμενων δεκαετιών και η κρίση ανεργίας και ποιότητας ζωής στα αστικά κέντρα συντείνουν στην αντιμετώπιση της πολυδραστηριότητας στη γεωργία ως σοβαρής προοπτικής στο πρόβλημα της υποαπασχόλησης του γεωργικού εργατικού δυναμικού, της ικανοποίησης των οικονομικών προσδοκιών και της εξασφάλισης της βιωσιμότητας των μικρών οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, αλλά και της συγκράτησης πληθυσμού στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές (Γιδαράκου 1999).

Ένα τυπικό χαρακτηριστικό της γεωργίας των αναπτυγμένων χωρών είναι, σύμφωνα με τον Fuller (1988), ο δυϊσμός των αγροτικών δομών. Με τον όρο αυτό επισημαίνεται η ύπαρξη, από τη μια, μεγάλων εκμεταλλεύσεων και, από την άλλη,

μικρών εκμεταλλεύσεων που δεν εξασφαλίζουν ικανοποιητικό εισόδημα στα νοικοκυριά που στηρίζονται μόνο στη γεωργία. Έτσι, ενώ στις τελευταίες ο ρόλος της πολυδραστηριότητας έχει ιδιαίτερη σημασία για την επιβίωσή τους, στις μεγάλες εκμεταλλεύσεις η πρόσθετη απασχόληση συνδέεται με στρατηγικές συσσώρευσης (προσπάθειες δηλαδή αυτοχρηματοδότησης των επενδυτικών σχεδίων του αγροτικού νοικοκυριού) καθώς και κοινωνικής ανέλιξης και καταξίωσης, ιδιαίτερα για τις γυναίκες (Gasson 1986, Arkleton 1992). Συναντώνται επίσης και περιπτώσεις όπου το οικονομικό όφελος δεν είναι ο κύριος στόχος, αλλά όπου η γεωργία μερικής απασχόλησης αποτελεί επιλογή του τρόπου ζωής που συνδυάζει το αγαθό της ζωής στη φύση με την ικανοποίηση της προσωπικής ελευθερίας, όπως είναι η περίπτωση των hobby farmers των αναπτυγμένων χωρών.

Η οικονομικοκοινωνική σημασία της πολυδραστηριότητας μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία:

- Παρέχει ευελιξία στις περιπτώσεις που οι δυνατότητες απασχόλησης στην εκμετάλλευση είναι περιορισμένες.
- Συμβάλλει στη διατήρηση και στην πρόληψη της περιθωριοποίησης των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων και από αυτή την άποψη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως στρατηγική επιβίωσης των εκμεταλλεύσεων αυτών.
- Συμβάλλει στη διατήρηση ενός αποδεκτού επιπέδου πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές εφόσον δίνει τη δυνατότητα απόκτησης ενός συγκρίσιμου, με αυτό των αστικών περιοχών, οικογενειακού εισοδήματος. Η βιομηχανική αποκέντρωση και η περιφερειακή ανάπτυξη συνδέονται στενά με την part-time γεωργία. Σύμφωνα με τον Buttel (1982), οι αγροτικές οικογένειες λειτούργησαν ως μαγνήτης στην προσέλκυση βιομηχανιών σε μη μητροπολιτικές περιοχές, άποψη που διατυπώνει και ο Himmighofen (1985).
- Μειώνει το ρυθμό συσσώρευσης (κεφαλαίου) στη γεωργία και την πόλωση μεταξύ μεγάλων καπιταλιστικών και μικρών περιθωριακών εκμεταλλεύσεων (Cavazani & Fuller 1982). Η μείωση του ρυθμού εξαφάνισης των μικρών εκμεταλλεύσεων στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, ή και η αντιστροφή της τάσης, θεωρείται ότι συνδέεται στενά με το ύψος του εισοδήματος των αγροτικών

νοικοκυριών που αποκομίζεται από μη γεωργικές πηγές (Buttel 1982). Πρέπει εδώ να σημειωθεί όμως ότι η γεωργία μερικής απασχόλησης δεν μπόρεσε να σταματήσει τη διαδικασία πόλωσης της αγροτικής δομής των πλέον αναπτυγμένων χωρών, όπως της Αμερικής, όπου παρατηρείται η εξαφάνιση της μεσαίας τάξης γεωργών.

- Μπορεί να παίζει αξιόλογο ρόλο στη διατήρηση της οικολογικής και κοινωνικής ισορροπίας των μειονεκτικών και πληθυσμιακά αποψιλωμένων περιοχών, μετριάζοντας τους κινδύνους αποδιοργάνωσής τους. Για πολλούς ερευνητές, αλλά και για την αγροτική πολιτική πολλών κρατών (όπως και την ΚΑΠ) πλέον, θεωρείται η μόνη μακροχρόνια λύση για τη διατήρηση της ισορροπίας της οικονομικοκοινωνικής και οικολογικής δομής των περιοχών αυτών (Γιδαράκου 1999).
- Αποτελεί μια καλή προοπτική αξιοποίησης της γυναικείας εργατικής δύναμης στον αγροτικό χώρο, την οποία ο αγροτικός εκσυγχρονισμός έχει εν πολλοίς περιθωριοποιήσει.

Σε γενικές γραμμές πάντως, η ακριβής εκτίμηση του μεγέθους της πολυδραστηριότητας των γεωργών είναι δύσκολη λόγω της ανυπαρξίας επαρκών στατιστικών στοιχείων που, επιπλέον, δυσκολεύουν τη διαχρονική σύγκριση (Γιδαράκου 1999).

1.1.5 Μορφές πολυδραστηριότητας

Η πολυδραστηριότητα είναι ένα ευρύ και διάχυτο φαινόμενο σε όλο τον κόσμο, πλην όμως ο τρόπος και οι μορφές με τις οποίες εμφανίζεται διαφέρουν μεταξύ των χωρών, αλλά και των περιοχών μιας χώρας, ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης, τη φυσιογραφία των περιοχών, την ύπαρξη και εγγύτητα της αγοράς εργασίας, το μέγεθος της εκμετάλλευσης, κ.λπ. (Cavazzani & Fuller 1982). Σύμφωνα με τους Δαμιανό κ.α. (1994) μπορούν να διακριθούν τρεις τύποι πολυδραστηριότητας:

Α) Ο μεταβατικός τύπος. Αφορά μικρές εκμεταλλεύσεις σε μειονεκτικές περιοχές όπου η πολυαπασχόληση είναι μεν αναγκαία για την επιβίωσή τους πλην

όμως οι συνθήκες δεν επιτρέπουν τη μακροχρόνια διατήρησή τους. Η επιβίωση των εκμεταλλεύσεων αυτών γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη. Αυτός ο τύπος απαντάται σε όλες τις χώρες.

B) Ο σταθερός τύπος. Αφορά τις μικρές και μεσαίες εκμεταλλεύσεις των ανεπτυγμένων χωρών που συνδυάζουν το γεωργικό και το βιομηχανικό τομέα και βρίσκονται σε ευνοημένη οικονομικά περιοχή με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται γεωργία εντάσεως κεφαλαίου (δηλαδή γεωργία με αφθονία κεφαλαίου).

Γ) Ο προνομιούχος τύπος. Αφορά γαιοκτήμονες, στους οποίους η ενασχόληση με γεωργία προσδίδει κύρος (Αφρική και Λατινική Αμερική), και τις μεγάλες εκμεταλλεύσεις στις οποίες το εισόδημα από πρόσθετες απασχολήσεις χρησιμοποιείται για επενδύσεις στη γεωργική εκμετάλλευση (Η.Π.Α.). Στόχος των γαιοκτημόνων είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους της εκμετάλλευσης.

1.1.6 Η αρνητική πλευρά της πολυδραστηριότητας – η άλλη όψη του ζητήματος

Στα πλεονεκτήματα της πολυδραστηριότητας μπορούν να αντιπαραταχθούν όμως και κάποιες αδυναμίες που μπορούν να συνοψιστούν στα εξής σημεία:

- Δρα ανασταλτικά στην αναδιάρθρωση της γεωργικής δομής και τη δημιουργία μεγάλων γεωργικών μονάδων. Η διατήρηση και λειτουργία οριακών από την άποψη του γεωργικού εισοδήματος, όχι όμως και από την άποψη του συνολικού εισοδήματος εκμεταλλεύσεων επιβραδύνει τη συγκέντρωση της γης και τη δημιουργία μεγάλων εκσυγχρονισμένων μονάδων. Αποτελεί έτσι τροχοπέδη στην ανάπτυξη οικονομικών κλίμακας στη γεωργική παραγωγή (Γιδαράκου 1999).
- Δρα ανασταλτικά στην κατεύθυνση της συνεταιριστικής παραγωγής που θα μπορούσε να επιτύχει αποτελέσματα συγκρίσιμα με εκείνα των μεγάλων γεωργικών μονάδων. Οι αρχηγοί μικρών εκμεταλλεύσεων είναι σε μικρότερο ποσοστό μέλη γεωργικών συνεταιρισμών (Γιδαράκου 1999).
- Οι πολυδραστήριοι αγρότες συνθέτουν ένα ασθενές υποσύνολο των αγροτικών κοινωνιών, που μπορεί εύκολα να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις δυνάμεις της αγοράς, επειδή είναι περισσότερο

ανοργάνωτοι, έχουν μικρότερη διαπραγματευτική δύναμη έναντι των γεωργών πλήρους απασχόλησης, και διεκδικούν λιγότερο τα δικαιώματά τους καθώς δεν αναμένουν να αποκομίσουν τα προς το ζην μόνο από τη γεωργία. Η ποικιλία των εξωγεωργικών ασχολιών στις οποίες επιδίδονται ευνοεί τη δημιουργία μιας κατηγορίας αγροτών που δεν αναμένεται να έχουν κοινή κοινωνικοπολιτική και οικονομική συμπεριφορά και επομένως και κοινές θέσεις έναντι των γεωργικών προβλημάτων (Μωυσίδης 1985, Γιδαράκου 1999).

Οποσδήποτε η τόνωση της πολυδραστηριότητας έχει να προσφέρει πολλές θετικές υπηρεσίες αρκεί να συμβαδίζει με μια προσεκτική, ολοκληρωμένη πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης, που θα λαμβάνει υπόψη την άμβλυνση και των ενδεχόμενων αρνητικών επιπτώσεων της πολυδραστηριότητας.

1.1.7 Η Πολυδραστηριότητα στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η αγροτική πολιτική αγνοούσε το θέμα της πολυαπασχόλησης των αγροτών και η δημιουργία προϋποθέσεων για την αύξηση των δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο περνούσε μέσα από την πολιτική της αποκέντρωσης των δραστηριοτήτων του βιομηχανικού τομέα και τη θέσπιση σχετικών κινήτρων. Η πολιτική της αποκέντρωσης άρχισε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 κάτω από την πίεση της άνισης ανάπτυξης κέντρου - περιφέρειας και εξαιτίας της επικείμενης ένταξης στην Ε.Ε., η οποία επέβαλε αναπροσαρμογή των κινήτρων στο πλαίσιο της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης (Καλογήρου κ.α. 1989). Οι νόμοι περί κινήτρων (289/76, 742/77, 849/78, 1262/82) χωρίς να στοχεύουν άμεσα στην ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας στον αγροτικό χώρο, τη διευκόλυναν.

Η πολυδραστηριότητα, ως μέσο συγκράτησης του αγροτικού πληθυσμού και αποφυγής της αποδιοργάνωσης μειονεκτικών περιοχών, άρχισε να απασχολεί ουσιαστικά την αγροτική πολιτική από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980. Ο αναπτυξιακός νόμος 1892/90, η εφαρμογή των Μ.Ο.Π., ο Κανονισμός 797/85 και ο διάδοχός του Κ. 2328/92, η εφαρμογή των Κανονισμών λειτουργίας των διαρθρωτικών ταμείων (π.χ. Κ 2052/88) και ο νόμος περί Γεωργικών Συνεταιρισμών (1541/85) δημιούργησαν τις πρώτες προϋποθέσεις για τη διεύρυνση του πλαισίου

προσφοράς εξωγεωργικής απασχόλησης στην ύπαιθρο. Το πλαίσιο αυτό διευρύνθηκε στη συνέχεια με την εφαρμογή της Ατζέντας 2000 στη διάρκεια του Γ' ΚΠΣ και την ανάδειξη των εννοιών της διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων της γεωργικής εκμετάλλευσης και της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας ως βασικών στόχων της ΚΑΠ.

Η εφαρμογή των ΟΠΑΑΧ του Υπουργείου Γεωργίας και των ΠΕΠ αλλά και η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER (LI, LII και L+) αποτέλεσαν τη βάση παροχής κινήτρων προς τους αγρότες της υπαίθρου για τη διεύρυνση της πολυδραστηριότητας παράλληλα με άλλες Κοινοτικές Πρωτοβουλίες (NOW, EQUAL, κλπ.).

Στο Δ' ΚΠΣ οι Άξονες 3 και 4 του προγράμματος Αλέξανδρος Μπαλατατζής επίσης ενισχύουν την πολυδραστηριότητα, μέσω της στρατηγικής ενίσχυσης των επενδύσεων εκτός γεωργικού τομέα που έχουν όμως άμεση σχέση με την εκμετάλλευση, είτε σε επίπεδο χρησιμοποίησης των παραγόμενων προϊόντων (μεταποίηση, λιανική πώληση κλπ), είτε σε επίπεδο χρησιμοποίησης των συντελεστών παραγωγής (εξοπλισμός, έδαφος, ακόμη και εργασία, κλπ).

Πιο συγκεκριμένα, ο άξονας 3 «Βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και ενθάρρυνση της διαφοροποίησης», έχει ως απώτερο στόχο την ανασυγκρότηση της υπαίθρου με την εφαρμογή πολιτικών για την ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της χώρας. Τα μέτρα αφορούν τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης, τη στήριξη ή και τη δημιουργία νέου ή συμπληρωματικού εισοδήματος. Ειδικότερα, ενισχύονται παρεμβάσεις αγροτικού τουρισμού, με ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία υψηλής ποιότητας υποδομών, στον εκσυγχρονισμό υφισταμένων και στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών. Επίσης περιλαμβάνονται παρεμβάσεις ενίσχυσης επιχειρήσεων του αγροτικού και των λοιπών τομέων της τοπικής οικονομίας, καθώς και παρεμβάσεις ανάδειξης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο σκοπός του άξονα 3 είναι η παροχή δυνατοτήτων δημιουργίας πολλαπλών δραστηριοτήτων και απόκτησης εναλλακτικών εισοδημάτων για τη μείωση της υποαπασχόλησης στο γεωργικό τομέα, τη δημιουργία ίσων ευκαιριών, τη βελτίωση των εισοδημάτων και τη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού.

Όσον αφορά, τον άξονα 4 «προσέγγιση LEADER», συμβάλει στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών με την ενεργό συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού και την εφαρμογή καινοτόμων δράσεων. Επιδιώκεται η εφαρμογή στρατηγικών τοπικής

ανάπτυξης με ολοκληρωμένο πολυτομεακό χαρακτήρα, με την εκ των κάτω προς τα άνω προσέγγιση, σε αγροτικές περιοχές μικρότερες της περιφέρειας με πληθυσμό από 5.000 έως 150.000 κατοίκους.

Η πολυδραστηριότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων θεωρείται όμως ως ένα δομικό στοιχείο της γεωργίας τόσο στις ορεινές όσο και στις πεδινές περιοχές. Η πολυδραστηριότητα λειτουργεί ως υποκατάστατο της αγροτικής εξόδου και αποτελεί τη διέξοδο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην υποαπασχόληση. Επιπρόσθετα, στηρίζει τις μικρές και μεσαίες εκμεταλλεύσεις καθώς και τις αραιοκατοικημένες ορεινές κοινωνίες (Δαμιανάκος 1986), ενώ παράλληλα συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος (Λούμου κ.α. 2000). Στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές στην Ελλάδα, οι πολυδραστήριες εκμεταλλεύσεις συνδέονται με νέες δραστηριότητες: υιοθέτηση νέων καλλιεργειών και αγορά στρατηγικών ένταξης (Δαμιανός & Σκούρας 1996).

1.2 Η Πολυλειτουργικότητα

1.2.1 Εισαγωγή

Η σχετικά πρόσφατη, επίσημη αναγνώριση μιας σειράς βασικών λειτουργιών της γεωργίας (και των γεωργών), όπως: η εμπορική λειτουργία παραγωγής αγαθών, η κοινωνική λειτουργία της διατήρησης και ανάπτυξης της απασχόλησης, η λειτουργία κατοχής και διαχείρισης του χώρου, η περιβαλλοντική λειτουργία προστασίας των φυσικών πόρων και η λειτουργία της διατροφικής ασφάλειας οδήγησε στην εμφάνιση και τη διαμόρφωση της έννοιας της πολυλειτουργικότητας, η οποία αποτελεί και τη βάση των νέων κανόνων δημόσιας παρέμβασης στον αγροτικό τομέα. Κατ' ουσία, πολυλειτουργικότητα σημαίνει ότι η γεωργική δραστηριότητα παρέχει ταυτόχρονα οικονομικές, κοινωνικές, χωρικές και περιβαλλοντικές λειτουργίες (Μπεόπουλος 2005). Έτσι, η ποιότητα και ασφάλεια των τροφίμων, η ευημερία των ζώων, οι πολιτιστικές και ιστορικές αξίες της αγροτικής κληρονομιάς, η περιβαλλοντική ποιότητα, το τοπίο, η βιοποικιλότητα και η αγροτική ανάπτυξη είναι μερικές από τις συνιστώσες που θεωρείται ότι συγκροτούν τον πολυλειτουργικό χαρακτήρα της γεωργίας.

Η συζήτηση σχετικά με την πολυλειτουργικότητα συνδέεται με τη μεταρρύθμιση της αγροτικής πολιτικής που αρχίζει στη δεκαετία του '80. Η δεκαετία

του 1980 χαρακτηρίζεται από την κίνηση φιλελευθεροποίησης των πολιτικών και του εμπορίου αλλά και από τη συνειδητοποίηση της σημασίας των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Το ενδιαφέρον για το ζήτημα της πολυλειτουργικότητας συνδέεται με το γεγονός ότι η στήριξη της γεωργίας στο πλαίσιο της Ε.Ε. ήταν, την περίοδο εκείνη, σε ιστορικά υψηλά επίπεδα με αποτέλεσμα τη δημιουργία εντάσεων στις διαπραγματεύσεις για το διεθνές γεωργικό εμπόριο (Cahill 2001). Από την άλλη, συνδέεται με την αυστηρή κριτική που δέχεται το σύγχρονο παραγωγικό πρότυπο της γεωργίας, με την προϊούσα εξειδίκευσή του και την ολοκλήρωσή του στο αγροτροφικό σύστημα (Ilbery & Bowler 1998, Woods 2005, Vermersch 2004, Wilson 2007), το οποίο συρρίκνωσε σημαντικά τις συνέργιες της γεωργικής παραγωγικής διαδικασίας και συνοδεύτηκε από σημαντικές περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις. Πράγματι, στις βιομηχανικές χώρες, οι εντατικές γεωργικές τεχνικές είχαν αρνητικές συνέπειες στο νερό, τα εδάφη, την ατμόσφαιρα, τα τοπία και τη βιοποικιλότητα ενώ η συγκέντρωση της παραγωγής έθετε σε κίνδυνο τις λιγότερο παραγωγικές αγροτικές ζώνες που έχαναν τον αγροτικό πληθυσμό τους (Groot et al. 2007). Στον αγροδιατροφικό τομέα επίσης, κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού, τα εντατικά μοντέλα εμφανίζουν στοιχεία απορρύθμισης και προκαλούν σοβαρές υγειονομικές κρίσεις (με πιο σημαντικές στην Ευρώπη την αρρώστια των «τρελών αγελάδων» που αποκαλύπτεται το 1996 και την επιδημία του αφθώδους πυρετού που εμφανίζεται στην Αγγλία το 2002), επιβεβαιώνοντας έτσι, τον επιθετικό χαρακτήρα τους για το περιβάλλον (Μπεόπουλος 2005).

Κατά τη δεκαετία του 1990, η αναδυόμενη κοινωνική απαίτηση για την προστασία του περιβάλλοντος ωθεί, παράλληλα με την οικονομική φιλελευθεροποίηση, σε μεταρρύθμιση των αγροτικών πολιτικών. Η εγγραφή της πολυλειτουργικότητας στην αγροτική πολιτική θεωρείται ως μια απάντηση σε αυτές τις δύο καθοριστικές αλλαγές. (Μπεόπουλος 2005). Εφεξής, ο ρόλος της γεωργίας στην ύπαιθρο και την κοινωνία γενικότερα αναθεωρείται.

1.2.2 Η Ανάδυση της Έννοιας της Πολυλειτουργικότητας

Η πολυλειτουργικότητα αποτέλεσε το αντικείμενο εργασιών ή συζητήσεων σε επίπεδο εξειδικευμένων θεσμικών οργάνων των Ηνωμένων Εθνών, όπου διατυπώνεται για πρώτη φορά ο «πολυλειτουργικός χαρακτήρας της γεωργίας» (Μπεόπουλος 2005). Έκτοτε, ο όρος χρησιμοποιήθηκε έντονα σε συζητήσεις που

έγιναν σε εθνικό επίπεδο (Γαλλία, Γερμανία), ευρωπαϊκό (Agenda 2000 και μεταρρύθμιση της ΚΑΠ) και διεθνές (ΟΟΣΑ, FAO και ΠΟΕ) (Διακοσάββας 2005).

Η πρώτη αναφορά στην έννοια της πολυλειτουργικότητας εντοπίζεται στο κεφάλαιο 14 της *Ατζέντα 21*, τον Ιούνιο του 1992 στο Ρίο ντε Ζανέιρο για τη «Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών» που αφορούσε το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Στο κεφάλαιο αυτό δηλώνεται η ανάγκη αναθεώρησης της αγροτικής πολιτικής διαμέσου ολοκληρωμένων προγραμμάτων, τα οποία θα έχουν ως γνώμονα την πολυλειτουργική προσέγγιση της γεωργίας και στόχο την ασφάλεια των τροφίμων και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η έννοια της πολυλειτουργικότητας γίνεται αποδεκτή με ενθουσιασμό από τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, από τις οργανώσεις των γεωργών και τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Η αναφορά αυτή αφορά περισσότερο στα “δημόσια αγαθά” και λιγότερο στις “αρνητικές εξωτερικότητες”. Ωθεί τη γεωργία σε ρυθμίσεις που αναφέρονται σε κοινωνικές συμφωνίες παρά σε καταναγκαστικές βιομηχανικές συμβάσεις. Σύμφωνα με αυτή, η γεωργία μπορεί να παράγει θετικές εξωτερικότητες (συντήρηση πολιτιστικών τοπίων, προστασία από τις πλημμύρες, διατήρηση της αγροτικής απασχόλησης και βιοποικιλότητας, συντήρηση των καλλιεργημένων εδαφών, παραγωγή ανανεώσιμης ενέργειας) που δεν λαμβάνονται υπόψη στην τιμή των γεωργικών προϊόντων. Η ανταγωνιστικότητα στην παγκόσμια αγορά δεν πρέπει να παραβλέπει τις λειτουργίες αυτές και το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει για διόρθωση των αποτυχιών της αγοράς. Οι αγρότες πρέπει να ανταμοίβονται όταν παράγουν θετικές εξωτερικότητες πέρα από τις “ορθές γεωργικές πρακτικές”, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται σε περιθωριακές περιοχές (Μπεόπουλος 2005).

Η θεωρία της ιδέας της πολυλειτουργικότητας στηρίζεται στη χωρική και συστηματική άποψη της αγροτικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με τη θεωρία της βιώσιμης ανάπτυξης. Η πολυλειτουργικότητα του αγροτικού τομέα προτείνει μία ολοκληρωμένη άποψη του αγροτικού περιβάλλοντος η οποία λαμβάνει υπόψη όλες τις δραστηριότητες της επικράτειας και διευρύνει τις σχέσεις πολιτείας και πολιτών και τις σχέσεις πολυεθνικού και τοπικού (Rodriguez et al. 2004).

Γεγονός όμως είναι ότι η ‘πολυλειτουργικότητα’ έχει δεχτεί πολλαπλές ερμηνείες και, ως εκ τούτου, αποτελεί ζήτημα διαμάχης (De Vries 2000). Ο ΟΟΣΑ, για παράδειγμα, υιοθέτησε μια νεοκλασική οικονομική προσέγγιση εστιάζοντας στην παραγωγική γεωργική διαδικασία ως παραγωγό συνδεδεμένων προϊόντων (jointness of production), τις θετικές εξωτερικότητες της γεωργίας και την αποτυχία της αγοράς

να διασφαλίσει τα δημόσια αγαθά που μπορούν να προκύψουν από αυτή (De Vries 2000, Huylenbroek et al. 2007). Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η έννοια της «πολυλειτουργικότητας» αφορά στο γεγονός ότι η οικονομική δραστηριότητα μπορεί να έχει πολλαπλές εκροές και συνδυάζει δύο προσεγγίσεις: μία «θετική» σύμφωνα με την οποία η πολυλειτουργικότητα εμφανίζεται ως χαρακτηριστικό της οικονομικής δραστηριότητας που μπορεί να παρατηρηθεί σε μια σειρά από τομείς της οικονομίας στους οποίους διαφορετικές παραγωγές είναι εκ φύσεως συνδεδεμένες στην ίδια διαδικασία παραγωγής (π.χ. το πρόβατο, το μαλλί, το λιβάδι και το τοπίο) και μια «κανονιστική» σύμφωνα με την οποία η πολυλειτουργικότητα δεν είναι μόνο ένα χαρακτηριστικό της διαδικασίας παραγωγής, αλλά έχει αξία αφ' εαυτής (OECD 2001).

Ο FAO, εστιάζοντας στη θέση των χωρών του τρίτου κόσμου, επικέντρωσε την έννοια της πολυλειτουργικότητας στη συνεισφορά της γεωργίας στη στήριξη της οικονομίας του αγροτικού νοικοκυριού και την αγροτική ανάπτυξη με την έννοια της ασφάλειας των τροφίμων, της ανακούφισης της φτώχειας, της κοινωνικής ευημερίας και της πολιτισμικής διατηρησιμότητας, παράλληλα με τις περιβαλλοντικές θετικές εξωτερικότητες (Bresciani et al. 2004).

Για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η πολυλειτουργική γεωργία συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, της προστασίας του περιβάλλοντος, της διατήρησης της ζωτικότητας των αγροτικών περιοχών, της μείωσης της φτώχειας, της επισιτιστικής ασφάλειας, της παραγωγής προϊόντων με τη χρήση παραδοσιακών μεθόδων και εξοπλισμού, της ανάπτυξης του αγροτουρισμού αλλά και άλλων ενδιαφερόντων των καταναλωτών, όπως για παράδειγμα η ευημερία των ζώων (Randall 2007). Μάλιστα, η Ε.Ε. ανέδειξε το ζήτημα της πολυλειτουργικότητας ως βασική πολιτική για την αγροτική ανάπτυξη στο πλαίσιο των συζητήσεων του ΠΟΕ η οποία όμως έχει πλέον ατονήσει. Επίσης κάθε χώρα/ομάδα χωρών έβλεπε την πολυλειτουργικότητα από διαφορετική οπτική γωνία ως προς τους στόχους που έβλεπαν ότι μπορούσε αυτή να εξυπηρετήσει.

Σύμφωνα εξάλλου με τους Van der Ploeg et al. (2002), Lobley & Potter (2004), Maye et al. (2009), θεωρείται ότι τα αγροτικά νοικοκυριά, σε περιοχές που έχουν ως βάση τη συμβατική γεωργία, μπορούν να ακολουθήσουν τρεις κατευθύνσεις διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων τους, που ουσιαστικά οδηγούν στην πολυλειτουργικότητά τους και την ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης:

α) της εμβάθυνσης (deepening), με μονάδα ανάλυσης τη γεωργική εκμετάλλευση στην οποία περιλαμβάνονται η παραγωγή νέων γεωργικών προϊόντων με τοπικά χαρακτηριστικά, όπως η βιολογική παραγωγή, η απόδοση προστιθέμενης αξίας στα ήδη παραγόμενα προϊόντα, η πώληση προϊόντων «στην πόρτα της εκμετάλλευσης», κ.ά.

β) της διεύρυνσης (broadening), επίσης με μονάδα ανάλυσης τη γεωργική εκμετάλλευση, στην οποία περιλαμβάνονται νέου τύπου δραστηριότητες στο επίπεδο της εκμετάλλευσης (on farm activities) που δεν συνδέονται άμεσα με τη γεωργική παραγωγή, όπως οι αγροτουριστικές δραστηριότητες, η προσφορά υπηρεσιών υγείας, η παραγωγή ενέργειας, η συμμετοχή σε περιβαλλοντικής προστασίας σχήματα κ.α.,

γ) της αναδιοργάνωσης των πόρων (regrounding), με μονάδα ανάλυσης την αγροτική οικογένεια/νοικοκυριό, στην οποία συγκαταλέγονται δραστηριότητες εξωγεωργικής φύσης (off-farm or other gainfull activities), η πολυδραστηριότητα και ο επαναπροσδιορισμός των σχέσεων εισροών – εκροών με στόχο τη μείωση του κόστους παραγωγής (efficiency farming).

Σύμφωνα εξάλλου με τους Van Huylenbroeck et al. (2007) η γεωργική πολυλειτουργικότητα μπορεί να διακριθεί σε: «πράσινες» λειτουργίες (διαχείριση τοπίου και βιοποικιλότητας), «μπλε» λειτουργίες (διαχείριση νερών), «κεχριμπαρένιες» λειτουργίες (βιωσιμότητα αγροτικών περιοχών, ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά, ανέσεις) και «λευκές» λειτουργίες (εξασφάλιση και ασφάλεια τροφίμων).

1.3 Πολυλειτουργικότητα και Πολυδραστηριότητα

Είναι επίσης χρήσιμο να επισημανθεί η διάκριση αλλά και η συνέργια μεταξύ των εννοιών της πολυλειτουργικότητας και της πολυδραστηριότητας. Αν και στη βιβλιογραφία οι έννοιες αυτές αρκετές φορές χρησιμοποιούνται ως συνώνυμες (βλ. Pibery 1991), εν μέρει λόγω των πολυάριθμων διαφορετικών τρόπων ορισμού τους και της αλληλεπικάλυψής τους, ωστόσο παραπέμπουν σε ξεχωριστά φαινόμενα. Η διασαφήνιση αυτή παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Πολυλειτουργικότητα και πολυδραστηριότητα

Έννοια	Μονάδα ανάλυσης	Ορισμός
Πολυλειτουργικότητα	Γεωργία/ Αγρόκτημα	Χρήση των πόρων της εκμετάλλευσης για τη γεωργική παραγωγή και των εκτός αγοράς εκροών (π.χ. τοπίο, βιολογικά προϊόντα, προϊόντα ποιότητας, βιοποικιλότητα, κλπ.)
Διαφοροποίηση	Αγροτική επιχείρηση (γεωργική ή μη)	Χρήση των πόρων της επιχείρησης για γεωργικές ή μη γεωργικές δραστηριότητες
Πολυδραστηριότητα	Αγροτικό νοικοκυριό	Αξιοποίηση των πόρων της οικογένειας εντός ή εκτός εκμετάλλευσης

Σύμφωνα με τον ορισμό του ΟΟΣΑ και τις κατηγορίες που επισημαίνονται από τους Van Huylbroeck et al. (2007) η πολυλειτουργικότητα είναι ένα χαρακτηριστικό του γεωργικού συστήματος σε μια συγκεκριμένη αγροτική περιοχή ή περιφέρεια, και όχι απαραίτητα χαρακτηριστικό μιας ατομικής γεωργικής εκμετάλλευσης. Αυτό είναι πλέον σαφές σε δημόσια αγαθά όπως το τοπίο το οποίο ορίζεται σε επίπεδο μιας, λιγότερο ή περισσότερο, εκτεταμένης εδαφικής περιοχής. Η πολυλειτουργικότητα λοιπόν σχετίζεται με το συνδυασμό των διαθέσιμων πόρων τόσο σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης όσο και πέραν αυτής και τη δημιουργία συνεργιών μεταξύ των διαφορετικών τομέων δραστηριότητας και μεταξύ διαφορετικών επιπέδων και δραστών/κοινωνικών υποκειμένων (Knickel & Renting 2000). Συνεπάγεται επομένως την ανάγκη αλλά και προσφέρει την ευκαιρία αύξησης των επιπέδων πολυδραστηριότητας (Robertson et al. 2008).

Όσον αφορά στην διαφοροποίηση στον αγροτικό τομέα, αναφέρεται στην ανάπτυξη των μη παραδοσιακών τρόπων παραγωγής των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Περιλαμβάνει πλήθος ενεργειών οι οποίες συχνά δεν αφορούν στην

πρωτογενή παραγωγή των προϊόντων και δε συσχετίζονται με τους μηχανισμούς στήριξης των τιμών της ΚΑΠ. Αντίθετα αναφέρεται στην παραγωγή των προϊόντων με νέες μεθόδους όπως η οργανική γεωργία και σε ασυνήθιστες δραστηριότητες όπως η εκτροφή σαλιγκαριών, η καλλιέργεια αρωματικών φυτών και βοτάνων κ.ά. Υπό αυτή την έννοια είναι ένας πιο περιεκτικός όρος εκείνου της πολυαπασχόλησης. Άρα η πολυδραστηριότητα αποτελεί μια έννοια ευρύτερη της έννοιας της διαφοροποίησης, αποτελώντας μια ευρύτερη ομπρέλλα κάτω από την οποία στεγάζεται η έννοια της διαφοροποίησης και της πολυλειτουργικότητας (Ilbery 1991).

Η επέκταση της έννοιας της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας ως έννοιας πολυλειτουργικότητας της υπαίθρου καθιερώθηκε μετά τη διάσκεψη του Cork (1996 Ιρλανδία) μετά την οποία η πολυλειτουργικότητα μπήκε στις πολιτικές της Ε.Ε. ως βασική διάσταση της αγροτικής ανάπτυξης.

1.4 Πολυδραστηριότητα και τουριστικός τομέας στον αγροτικό χώρο

Όπως προαναφέρθηκε, η πολυδραστηριότητα, προσφέροντας επιπρόσθετα εισοδήματα και μεγαλύτερη ευελιξία σε σχέση με την αποκλειστική απασχόληση στη γεωργία, αποτελεί στρατηγική επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών, ιδίως αυτών με μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις, και μέσο συγκράτησης του γηγενούς πληθυσμού στον τόπο καταγωγής του, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη δημογραφική ενδυνάμωση, ιδίως των λιγότερο ευνοημένων περιοχών. Για τους λόγους αυτούς η πολυαπασχόληση ενισχύθηκε διαμέσου αρκετών Κοινοτικών Πρωτοβουλιών (NOW, EQUAL, LEADER κ.λπ.) καθώς και των ΠΕΠ, Ο.Π.Α.Α.Χ, κλπ.

Ακολουθώντας τη μεταβολή του συνολικού παραγωγικού προτύπου, και οι κάτοικοι της υπαίθρου απασχολούνται πλέον, με αύξοντες ρυθμούς, στον τριτογενή τομέα, και ειδικότερα στον τουρισμό. Ο τουρισμός, από την πλευρά του, συμβάλλει σημαντικά στην ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας στην ύπαιθρο και ειδικότερα στην πολυδραστηριότητα των γυναικών, με αποτέλεσμα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη αλλά και τη μεταβολή της ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών της υπαίθρου (βλ. Κ. 2). Ιδιαίτερα η εμπλοκή σε εναλλακτικά και ήπια τουριστικά προγράμματα (π.χ. αγροτουρισμός, οικοτουρισμός, κ.λπ.) οδηγεί στην υιοθέτηση στάσεων φιλικών προς το περιβάλλον και κατ' επέκταση στην προστασία και ανάδειξη των φυσικών

πόρων ικανοποιώντας έτσι και τα σύγχρονα αιτήματα του πληθυσμού των αστικών κέντρων για προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και διαμονή κατά τη διάρκεια των διακοπών τους σε ένα χώρο διαφορετικό από εκείνο που διαβιώνουν καθημερινά. Σύμφωνα με την Gasson (1988), η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό τομέα μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερες μεθόδους φιλικές προς το περιβάλλον από ότι η πλήρης απασχόληση στην αγροτική εκμετάλλευση, καθώς οι μερικής απασχόλησης αγρότες δεν επιδιώκουν την αποκλειστική αύξηση των περιουσιακών τους στοιχείων που προέρχονται από την αγροτική εκμετάλλευση. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται, εν δυνάμει, η περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής και οι κάτοικοι της υπαίθρου μετατρέπονται σε «φυλακές της φύσης».

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1 Ιστορική εξέλιξη του φαινομένου του τουρισμού

Τα πρώτα ταξίδια αρχίζουν στους αρχαίους χρόνους και μαζί τους αρχίζει και μια πορεία στο χρόνο. Στην αρχαία Ελλάδα και Ρώμη οι πολίτες που ανήκαν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα και ήταν οικονομικά εύποροι μπορούσαν να συμμετέχουν σε διαφόρων τύπων περιηγήσεις για λόγους αναψυχής, για να παρευρεθούν σε αθλητικούς αγώνες, θεατρικές παραστάσεις και εορτές.

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, δύο μορφές τουρισμού επικρατούν κατεξοχήν. Πρώτον, ο πανεπιστημιακός τουρισμός ο οποίος εμφανίζεται ιδιαίτερα αναπτυγμένος γύρω από τα πανεπιστημιακά κέντρα της Ευρώπης όπως το Παρίσι, την Οξφόρδη και το Κέιμπριτζ. Δεύτερον, ο τουρισμός των μεγάλων θρησκευτικών γεγονότων και εορτών όπου προς τα τέλη του Μεσαίωνα, γερμανικά και ελβετικά ξενοδοχεία θα αποκτήσουν μεγάλη φήμη και θα μετατραπούν σε πόλο έλξης χιλιάδων επισκεπτών λόγω της υψηλής ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών τους.

Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, ο τουρισμός εμπλουτίζεται με νέα κίνητρα. Οι άνθρωποι ταξιδεύουν με κύριο σκοπό την ευχαρίστηση, καθώς και από 'διανοουμενίστικη περιέργεια'.

Ο 19^{ος} αιώνας μπορεί να χαρακτηριστεί ο αιώνας-κλειδί για τη δυναμική ανάπτυξη του τουρισμού και τη διαμόρφωση των συνθηκών που θα οδηγήσουν στη μελλοντική μαζικοποίηση.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο τουρισμός υπόκειται σε βαθύτατες αλλαγές, αρχίζει να διαφοροποιείται σε σχέση με το παρελθόν. Οι λόγοι που συμβάλλουν στη μεταβολή του τουρισμού αυτή την περίοδο είναι η οικονομική συγκυρία μεταξύ 1905 και 1914, ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, οι πληθωριστικές τάσεις που αφανίζουν τους εισοδηματίες και η οικονομική κρίση του 1929, η οποία καταστρέφει τον αριστοκρατικό τουρισμό του 19^{ου} αιώνα.

Η δεκαετία του 1930 μπορεί να θεωρηθεί ιστορική για την εξέλιξη του τουρισμού αφού σε αυτήν ολοκληρώνεται μια πορεία που άρχισε δειλά τον 19^ο αιώνα και χαρακτηρίζεται από την οργανωτική συγκρότηση του τουρισμού σε δυναμικό κλάδο της οικονομίας και την ανάδειξή του σε κοινωνικό φαινόμενο άμεσα

συνδεδεμένο με την εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων και την άνοδο των μεσαίων στρωμάτων στις αναπτυγμένες χώρες.

Μετά το 1950 ο τουρισμός αρχίζει να αναπτύσσεται με εντυπωσιακούς ρυθμούς που αποτυπώνονται τόσο στους δείκτες κίνησης των τουριστών (αφίξεις, διανυκτερεύσεις), όσο και στους οικονομικούς και αναπτυξιακούς δείκτες που τον χαρακτηρίζουν (τουριστική δαπάνη, απασχόληση, επενδύσεις, υποδομή). Η αλματώδης ανάπτυξη του τουρισμού επηρεάστηκε άμεσα και ενισχύθηκε από μια σειρά παράγοντες και γεγονότα που σηματοδότησαν τη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξής της. Οι παράγοντες αυτοί είναι η πολιτική και οικονομική σταθερότητα στις αναπτυγμένες χώρες, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και η παράλληλη ανάπτυξη του «κοινωνικού κράτους» στις αναπτυγμένες χώρες, δημογραφικοί και οικονομικοί παράγοντες, ανάπτυξη των μαζικών μεταφορικών μέσων όπως αεροπλάνο και αυτοκίνητο και η ανάπτυξη του οργανωμένου ταξιδιού. Η τεράστια ανάπτυξη του τουρισμού στο τέλος της δεκαετίας του '80 αναδεικνύεται σε πρώτο κλάδο της παγκόσμιας οικονομίας και συμβάλλει στη δημιουργία πολλών θέσεων απασχόλησης (Τσάρτας 1996, Βαρβαρέσος 2000, Σφακιανάκης 2000).

Στη χώρα μας ο τουρισμός αποτελεί μία από τις σημαντικότερες δραστηριότητες και κατέχει κυρίαρχη θέση στον τριτογενή τομέα. Ο τουρισμός ήταν και εξακολουθεί να είναι καίριας σημασίας για την οικονομία της Ελλάδος, καθώς θεωρείται η «βαριά βιομηχανία» της χώρας. Μεγάλο τμήμα του πληθυσμού ασχολείται με τουριστικές δραστηριότητες και πολλές περιοχές εξαρτώνται από τον τουρισμό. Η Ελλάδα αποτελεί κορυφαίο τουριστικό προορισμό παγκοσμίως. Το μεσογειακό κλίμα της Ελλάδας είναι ιδανικό για τουρισμό καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Σήμερα μία από τις βασικές προτεραιότητες της Ελληνικής Πολιτείας είναι να δημιουργήσει μία δυναμική και βιώσιμη τουριστική υποδομή για όλες τις εποχές του χρόνου που θα ανταποκρίνεται στις προκλήσεις του 21ου αιώνα.

2.2 Η έννοια του τουρισμού

Η λέξη τουρισμός προέρχεται από την γαλλική λέξη *tour* και την αγγλική *touring*, που σημαίνουν γύρος, περιήγηση. Και οι δύο λέξεις προέρχονται από τη λατινική λέξη *torvus* (Βαρβαρέσος 2000).

Το γεγονός ότι ο τουρισμός είναι ουσιαστικά ένας εντελώς ιδιόμορφος και ταχύτατα αναπτυσσόμενος τομέας της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς και ότι συνδέεται άμεσα με κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές στις σύγχρονες κοινωνίες, εξηγεί τις μεγάλες δυσκολίες που υπάρχουν στην εννοιολογική οριοθέτηση και ταξινόμηση των βασικών στοιχείων που συναρθρώνουν την έννοια «τουρισμός» (Τσάρτας 1996).

Σύμφωνα με τον Σφακιανάκη (2000), τουρισμός είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα, κατά την οποία οι άνθρωποι μετακινούνται προσωρινά και διαμένουν για μικρό χρονικό διάστημα (από μία διανυκτέρευση μέχρι ένα χρόνο για τους τουρίστες εξωτερικού τουρισμού και μέχρι έξι μήνες για τους τουρίστες εσωτερικού τουρισμού) σε τόπους διαφορετικούς εκείνων στους οποίους ζουν και εργάζονται κανονικά, για λόγους ανάπαυσης, ψυχαγωγίας, περιήγησης, εξερεύνησης, άσκησης, θεραπείας, επίσκεψης φίλων και συγγενών, θρησκείας, επαγγέλματος, μόρφωσης και συμμετοχής σε διάφορες εκδηλώσεις, αν και εφόσον οι λόγοι αυτοί δεν έχουν χρηματικό ή άλλο υλικό κίνητρο και η δραστηριότητα αυτή συνεπάγεται δαπάνη και εκδηλώνεται κατά τη διάρκεια των διακοπών.

Σύμφωνα με τον ορισμό από τον W.T.O. τουρισμός είναι οι δραστηριότητες των ανθρώπων που ταξιδεύουν και μένουν σε τόπους έξω από το σύνηθες περιβάλλον τους, όχι περισσότερο από ένα έτος, γιασχόλη, επιχειρήσεις ή άλλο σκοπό.

2.3 Εναλλακτικός τουρισμός

Με τον όρο εναλλακτικός τουρισμός ορίζεται το σύνολο των ολοκληρωμένων τουριστικών υπηρεσιών, οι οποίες διακρίνονται από εξειδίκευση ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και προτιμήσεις των πελατών τους, απευθύνονται σε ένα εξειδικευμένο κοινό, στηρίζονται σε οικολογικά ανεκτές και ήπιες δραστηριότητες, ενώ αναδεικνύουν την πολιτιστική κληρονομιά και τα φυσικά κάλλη μιας περιοχής χωρίς να καταστρέφουν, προσφέροντας παράλληλα λύσεις σε προβλήματα τουριστικής εποχικότητας (Ανδριώτης 2008). Σύμφωνα με τον Λαγό (2005) ο εναλλακτικός τουρισμός αναφέρεται σε ένα πλήθος επιμέρους μορφών τουρισμού, όπου οι άνθρωποι αναζητούν ένα διαφορετικό τρόπο διακοπών, ο οποίος συνδέεται με την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος καθώς και την αναζήτηση νέων αξιών και τρόπων ζωής.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού προσφέρουν μεγαλύτερη ποικιλία στις επιλογές του επισκέπτη, δίνοντας του τη δυνατότητα εναλλαγής παραστάσεων (παραλία-βουνό, θάλασσα-δάσος) και τρόπου αναψυχής, διασκέδασης, αλλά και εκπαίδευσης. Με τον τρόπο αυτό, αναπτύσσεται στον επισκέπτη το συναίσθημα των ολοκληρωμένων διακοπών, ενώ μένει ικανοποιημένος από το τουριστικό προϊόν. Ως αποτέλεσμα, ο επισκέπτης εντείνει τη διάρκεια των διακοπών του, ενώ ενισχύεται η πιθανότητα νέας μελλοντικής επίσκεψής του στον τόπο επίσκεψής του για δεύτερη ή πολλοστή φορά (Σταθόπουλος 2006).

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, χαρακτηρίζονται επίσης από την ύπαρξη ενός κυρίαρχου ειδικού κινήτρου στη ζήτηση, το οποίο συνδέεται με συγκεκριμένα θέματα όπως: φυσιολατρία, ταξίδια περιπέτειας, αθλητισμός, περιήγηση, περιβάλλον, γνωριμία με την τοπική παράδοση. Στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι τουρίστες συχνά επιλέγουν ένα τρόπο οργάνωσης και διεξαγωγής του ταξιδιού, στον οποίο κυριαρχεί η αυτονομία στις επιλογές και η περιήγηση με μικρή ή ελάχιστη χρήση υπηρεσιών οργανωμένου τουρισμού. Επιπλέον, καταγράφεται η ανάπτυξη μιας ειδικής υποδομής που εξυπηρετεί τους συγκεκριμένους τουρίστες. Τέλος, κοινός παρανομαστής τόσο στη ζήτηση όσο και στην προσφορά των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, αποτελεί ο σεβασμός της τοπικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής δομής (Κοκκώσης & Τσάρτας 2001).

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι πολλές. Ορισμένες από τις μορφές που μπορεί να λάβει ο εναλλακτικός τουρισμός είναι:

- Αγροτουρισμός
- Χειμερινός και ορεινός τουρισμός
- Θαλάσσιος τουρισμός
- Πολιτιστικός τουρισμός
- Τουρισμός περιπέτειας
- Περιπατητικός τουρισμός
- Οικοτουρισμός
- Οικοαγροτουρισμός
- Εθελοντικός τουρισμός.

Επίσης, στις ειδικές μορφές τουρισμού μπορούν να ενταχθούν οι εξής:

- Τουρισμός υγείας
- Συνεδριακός τουρισμός
- Εκπαιδευτικός τουρισμός

- Θρησκευτικός τουρισμός
- Θεματικός τουρισμός.

Κύρια χαρακτηριστικά τα οποία διαφοροποιούν τον εναλλακτικό τουρισμό από τον μαζικό είναι τα εξής:

1. Η υποδοχή γίνεται από μικρής δυναμικότητας τουριστικές μονάδες και όχι από μεγάλα ξενοδοχειακά συγκροτήματα.
2. Οι φορείς είναι τοπικοί και όχι μεγάλες εταιρείες, ξένες στον τόπο.
3. Οι επιπτώσεις είναι λιγότερο αρνητικές στον τοπικό πληθυσμό και το περιβάλλον και οι πιθανότητες ευνοϊκής αποδοχής από τις τοπικές κοινωνίες αυξημένες.
4. Τα οικονομικά οφέλη παραμένουν στις τοπικές κοινωνίες και δε διαφεύγουν, μέσω των μεγάλων εταιρειών των ξενοδοχειακών μονάδων, εκτός περιοχής (Λαγός 2005).

Από τις σημαντικότερες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες είναι αυτή του αγροτουρισμού.

2.4 Αγροτουρισμός

2.4.1 Η έννοια και οι μορφές του Αγροτουρισμού

Ο αγροτουρισμός είναι μια νέα μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται σε μη αστικό χώρο και αποτελεί δραστηριότητα εκείνων που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Στηρίζεται στην αξιοποίηση των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπίνων τοπικών πόρων (Αποστολόπουλος 2009).

Σύμφωνα με τον Ελληνικό Οργανισμό Τυποποίησης (ΕΛ.Ο.Τ.) (2003) ο αγροτουρισμός, στην περίπτωση της Ελλάδας, ορίζεται ως:

“ήπια μορφή τουριστικής ανάπτυξης και πολυδραστηριότητας στον αγροτικό χώρο που έχει ως στόχο να συμβάλλει ώστε ο επισκέπτης να γνωρίσει τις αγροτικές περιοχές, τις αγροτικές ασχολίες, τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα και την καθημερινή ζωή των κατοίκων, τα πολιτισμικά στοιχεία και τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του χώρου αυτού. Επίσης, έχει ως στόχο να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με τη φύση και με τις δραστηριότητες στην ύπαιθρο, στις οποίες μπορεί να συμμετέχει, να ψυχαγωγηθεί και να νιώσει τη χαρά της περιήγησης, της γνώσης και της ανακάλυψης. Τέλος, υποστηρίζεται ότι μέσα από αυτή τη μορφή τουρισμού ικανοποιούνται οι παραγωγικές,

πολιτισμικές και αναπτυξιακές δυνάμεις του τόπου συμβάλλοντας έτσι στην αειφόρο περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.”

Στη διεθνή βιβλιογραφία απαντώνται αρκετές, διαφορετικές προσεγγίσεις του όρου «αγροτουρισμός», όπως: αγροτουρισμός, γεωργικός τουρισμός ή τουρισμός υπαίθρου, οι οποίοι συγχέονται μεταξύ τους.

Πιο συγκεκριμένα, ο όρος «αγροτουρισμός» (agritourism) ορίζεται ως «*η δραστηριότητα που αναπτύσσεται στον αγροτικό χώρο από αγρότες κατά κύριο επάγγελμα που είναι μόνιμοι κάτοικοι μιας περιοχής και έχουν ως κύριο σκοπό την ενίσχυση του αγροτικού τους εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας με την εκμετάλλευση μικρών τουριστικών καταλυμάτων (ενοικιαζόμενα δωμάτια, πανσιόν, ξενώνες, κάμπινγκ), την τροφοδοσία των τουριστικών μονάδων με προϊόντα τοπικής παραγωγής και την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων που συνδέονται συμπληρωματικά με τον τουρισμό» (Λαγός & Τομάρας 2005).*

Σύμφωνα εξάλλου με την Ιακωβίδου (2000):

«Αγροτουρισμός είναι εκείνη η μορφή τουρισμού η οποία αναπτύσσεται σε αγροτικές περιοχές που δεν έχουν κορεστεί τουριστικά και συνδέεται με κοινωνικές, περιβαλλοντικές, πολιτισμικές και κοινοτικές αξίες, οι οποίες επιτρέπουν τόσο στους οικοδεσπότες όσο και στους φιλοξενούμενους – επισκέπτες να υφίστανται αλληλεπιδράσεις και να μοιράζονται εμπειρίες».

Ο αγροτουρισμός ως εναλλακτική μορφή τουρισμού εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960 στις ΗΠΑ με τη μορφή της φιλοξενίας σε αγροκτήματα και αγροτουριστικά καταλύματα (Farm and Ranch hospitality) καθώς και με παραλλαγές όπως του γεωργικού τουρισμού (Farm/ranch based tourism) και του αγροτικού τουρισμού (Hotel/resort based tourism) (Σφακιανάκης 2000).

Στη διεθνή πρακτική ο όρος επικράτησε με αναφορά σε δύο μορφές τουρισμού. Η πρώτη περιλαμβάνει διακοπές σε αγροκτήματα (farm house holidays) τα οποία σχετίζονται στενά με τη γεωργική εκμετάλλευση. Οι εκδρομείς παίρνουν μέρος στις αγροτικές δραστηριότητες και στην αγροτική ζωή γενικότερα. Η δεύτερη μορφή αγροτουρισμού είναι γνωστή ως “Bed and breakfast” δηλαδή “κλίνη και πρωινό”. Σ’ αυτή την περίπτωση οι φιλοξενούμενοι μένουν σε ενοικιαζόμενα δωμάτια σε εξωαστικούς συνοικισμούς ή σε αγροτικά καταλύματα (αγροικίες) που βρίσκονται μέσα στον αγροτικό οικισμό (Λαγός & Τομάρας 2005).

Ανάλογα δε με την περιοχή όπου λαμβάνει χώρα ο αγροτουρισμός μπορεί να γίνει και η παρακάτω διάκριση (Σφακιανάκης 2000):

- Αγροτουρισμός σε μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις,
- Αγροτουρισμός σε αγροτικές περιοχές,
- Αγροτουρισμός σε παραλιακές ή νησιώτικες περιοχές,
- Αγροτουρισμός σε παραδοσιακούς οικισμούς,
- Αγροτουρισμός σε χωριά ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή προστατευόμενους χώρους,
- Αγροτουρισμός σε συνεταιριστικής μορφής συγκροτήματα.

2.4.2 Αρχές και στόχοι του Αγροτουρισμού

Κάθε έκφανση του αγροτουρισμού οφείλει να ακολουθεί ένα αναπτυξιακό πρότυπο. Κατ' αρχάς, θα πρέπει να εξασφαλίζεται η προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της ήπιας και ελεγχόμενης ανάπτυξης. Επίσης, οι αγροτουριστικές δραστηριότητες δεν πρέπει να αλλοιώνουν τα τοπικά πολιτισμικά στοιχεία. Παράλληλα, με την ενεργή συμμετοχή του ντόπιου πληθυσμού πρέπει να ωφελείται η τοπική κοινωνία. Ακόμη, επιθυμητό είναι οι εμπειρίες των τουριστών να έχουν και εκπαιδευτικό / επιμορφωτικό χαρακτήρα.

Υπηρετώντας τις παραπάνω αρχές, ο αγροτουρισμός στοχεύει στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης της περιοχής υποδοχής (Κομίλης 2001).

Επομένως, οι στόχοι της ανάπτυξης του αγροτουρισμού είναι:

1. Η ενίσχυση του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος, μέσω τουριστικών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα την άνοδο του οικονομικού επιπέδου του νοικοκυριού και, ευρύτερα, της περιοχής.
2. Η συμπληρωματική απασχόληση των αγροτών. Συμβάλλει στη μείωση της ανεργίας που παρατηρείται στον αγροτικό χώρο, λόγω της εποχικότητας της γεωργικής εργασίας και της υποαπασχόλησης στη γεωργία.
3. Η συνεργασία του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα της περιοχής, για την καλύτερη αντιμετώπιση της αυξημένης ζήτησης που δημιουργείται για την ικανοποίηση των αναγκών των επισκεπτών.
4. Η δημιουργία οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής μικρών, βιώσιμων επιχειρήσεων στην ύπαιθρο με πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις στην οικονομία

της περιοχής. Σε αυτή την περίπτωση, τα πλεονεκτήματα δε διοχετεύονται σε μια μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα, όπως συμβαίνει στο μαζικό τουρισμό, αλλά διοχετεύονται στους μόνιμους κατοίκους της περιοχής, ενισχύοντας την τοπική οικονομία και το εισόδημα της αγροτικής οικογένειας.

5. Η προσπάθεια συγκράτησης του τοπικού - αγροτικού πληθυσμού στον τόπο διαμονής του, μέσα από τη δυνατότητα για πρόσθετα εισοδήματα αλλά και γενικότερα την τοπική ανάπτυξη που επιφέρει ο αγροτουρισμός.
6. Η ενίσχυση της τοπικής αγοράς λόγω της κατανάλωσης των τοπικών προϊόντων από τους επισκέπτες, αλλά και της περαιτέρω διάδοσης των προϊόντων, από τους επισκέπτες, πέρα από τα στενά όρια της αγροτικής περιοχής.
7. Η δυνατότητα διάδοσης των τοπικών προϊόντων χειροτεχνίας και βιοτεχνίας πέρα από τα στενά όρια μιας αγροτικής περιοχής.
8. Η προστασία του περιβάλλοντος, μέσω της προσπάθειας περιορισμού των περιβαλλοντικών και οικολογικών επιβαρύνσεων που συνεπάγονται οι αυξημένοι αριθμοί επισκεπτών.
9. Η διατήρηση, η προβολή και η αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.
10. Η ανταπόκριση στη ζήτηση για εναλλακτικά προϊόντα διακοπών.
11. Το υψηλό επίπεδο παροχής υπηρεσιών χωρίς αλλοίωση της προσωπικής σχέσης των κατοίκων με τους επισκέπτες.
12. Η περιφερειακή ανάπτυξη και δημιουργία έργων υποδομής για να είναι δυνατή η πρόσβαση και φιλοξενία των επισκεπτών στις περιοχές υποδοχής τουριστών.
13. Η δραστηριοποίηση των Φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Συνεταιρισμών για την προώθηση της ανάπτυξης της περιοχής.
14. Η ανάπτυξη τοπικών πρωτοβουλιών στην αγροτική κοινότητα για την ανάδειξη των ενδογενών δυνάμεων και τη δημιουργία νέων δραστηριοτήτων.
15. Η ικανοποίηση των τουριστών που επιζητούν ήσυχες και οικονομικές διακοπές κοντά στη φύση και άμεση επαφή με τους ντόπιους και της συνήθειές τους. (Ανθοπούλου κ.α. 2000, Καλδής κ.α. 2000).

2.4.3 Η εξέλιξη του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα

Η αφετηρία του αγροτικού τουρισμού και του αγροτουρισμού, εντοπίζεται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές σε κάθε χώρα. Και ενώ στην Βόρεια Ευρώπη τοποθετείται στην δεκαετία του '50, ενδεχομένως και παλαιότερα με διαφορετική μορφή (Opperman 1996), στην Ελλάδα και γενικότερα στις χώρες της Μεσογείου εμφανίζεται με μια χρονική υστέρηση (Τσάρτας & Θανοπούλου 1994).

Στην Ελλάδα μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 δεν υπήρχε οργανωμένη μορφή αγροτικού τουρισμού. Ως εκ τούτου δεν υπήρχε ικανοποιητική ζήτηση η οποία θα μπορούσε να δημιουργήσει παράλληλα και τις συνθήκες εκείνες για την ανάπτυξη και τη στήριξη αγροτουριστικών δράσεων. Σημειώνεται εξάλλου, ότι μέχρι τότε δεν είχε εκφραστεί η ανάγκη από τους αστούς για «επιστροφή στη φύση» στο βαθμό που εκδηλώθηκε αργότερα, κατά τη δεκαετία του '90 (Ανθοπούλου κ.α. 2000).

Στη χώρα μας το ουσιαστικό ενδιαφέρον για τον Αγροτουρισμό άρχισε λίγο μετά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Ε.) το 1981. Την περίοδο αυτή η ανάπτυξη του αγροτουρισμού καθορίστηκε από την ερμηνεία-εφαρμογή εθνικών και ευρωπαϊκών Κανονισμών και Οδηγιών και έγινε χωρίς συγκεκριμένο σχεδιασμό και χωρίς να οριοθετηθούν συγκεκριμένοι προορισμοί αλλά ούτε και προδιαγραφές των σχετικών δραστηριοτήτων (Παρταλίδου 2002). Στο πλαίσιο αυτό, το 1983, ο ΕΟΤ συνέστησε ένα διυπηρεσιακό όργανο για τη μελέτη αυτής της μορφής τουρισμού και καθόρισε το θεσμικό πλαίσιο της ανάπτυξής της (Σφακιανάκης 2000).

Στη δεκαετία του 90 με την εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας L.E.A.D.E.R, των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) και άλλων προγραμμάτων άρχισε η πιο σημαντική φάση της ανάπτυξης του αγροτουρισμού στην Ελλάδα.. Την περίοδο αυτή ο αγροτουρισμός έγινε γνωστός ως ο τουρισμός των 3Φ (Φύση, Φιλία, Φιλοξενία), πολλές περιοχές της χώρας, άγνωστες μέχρι πριν στην τουριστική αγορά, μπήκαν στο χάρτη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως αγροτουριστικοί προορισμοί και άρχισαν να έχουν ζήτηση από τους κατοίκους των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας (Ιακωβίδου 2003).

Οι αγροτουριστικές δράσεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών της L.E.A.D.E.R I (1991-93), που υλοποιήθηκε στην Ελλάδα την περίοδο 1993-1996, της πρωτοβουλίας L.E.A.D.E.R II (1994-1999), και της πρωτοβουλίας L.E.A.D.E.R+, που εφαρμόστηκε την περίοδο 2000-2006,

ενίσχυσαν αρκετά τον αγροτουρισμό. Στόχος αυτών των πρωτοβουλιών ήταν η ενθάρρυνση δράσεων για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων των περιοχών. Την ίδια περίοδο εφαρμόζονται και τα **Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου**, τα οποία αποτελούν ολοκληρωμένες παρεμβάσεις στις αγροτικές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας, μέσω των οποίων επίσης ενισχύονται δράσεις αγροτουρισμού.

Εκτός από τις Πρωτοβουλίες L.E.A.D.E.R I και II, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 εφαρμόστηκαν και οι Κανονισμοί καν. 2328/91, Καν. 950/97, οι οποίοι ενίσχυσαν γεωργούς αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων προκειμένου να διαφοροποιήσουν τις δραστηριότητές τους και να ασχοληθούν με τον αγροτουρισμό.

Σήμερα, εξακολουθούν να καταβάλλονται σημαντικές προσπάθειες για τη δημιουργία βιώσιμων και ανταγωνιστικών αγροτουριστικών επιχειρήσεων που να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των αγροτουριστικών προορισμών, να συνδέονται με τα τοπικά αγροτικά στοιχεία και να διακρίνονται από τους καθιερωμένους προορισμούς μαζικού τουρισμού (Ιακωβίδου 2006).

2.4.4 Τουριστικό - Αγροτουριστικό προϊόν

Ως τουριστικό προϊόν μπορεί να νοηθεί η σύνθεση όλων των στοιχείων που προσφέρονται για τουριστική κατανάλωση. Κάθε τουριστικό προϊόν αφορά σε συγκεκριμένο χωρο-χρονικό πλαίσιο (Βαρβαρέσος 2000).

Το αγροτουριστικό προϊόν περιλαμβάνει όλα τα υλικά και άυλα αγαθά και υπηρεσίες που ένας αγροτουρίστας απολαμβάνει κατά τη διάρκεια των διακοπών του. Έτσι π.χ. στο αγροτουριστικό προϊόν συμπεριλαμβάνονται τα αγαθά αυτά και οι υπηρεσίες που έχουν ως πηγές το φυσικό περιβάλλον των αγροτικών περιοχών, τους αγρότες και τον αγροτικό τρόπο ζωής (Ανθοπούλου κ.α. 2000).

Έτσι, το αγροτουριστικό προϊόν μπορεί να οριστεί ότι είναι ένα σύνθετο προϊόν, που συντίθεται από μείγμα τοπικών υλικών αγαθών (π.χ. φαγητά, ποτά), άυλων τοπικών υπηρεσιών (π.χ. διαμονή σε κατάλυμα, ψυχαγωγία των τουριστών, μεταφορά των τουριστών), αλλά και φυσικών στοιχείων (ήλιος, θάλασσα, κλιματολογικές συνθήκες, θέλγητρα κ.λ.π.), που προσφέρονται στους τουρίστες από αγρότες κατά κύριο επάγγελμα που είναι μόνιμοι κάτοικοι μιας περιοχής και έχουν ως κύριο σκοπό την ενίσχυση του αγροτικού τους εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας (Λαγός 2005).

2.4.5 Αγροτουριστικές επιχειρήσεις

Τα πρώτα χρόνια ανάπτυξης του αγροτικού τουρισμού, οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις παρείχαν μόνο κάποιο είδος καταλύματος και στην καλύτερη περίπτωση εστίαση στους επισκέπτες τους. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, άρχισε να προσφέρεται ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών και αγαθών που ενσωματώθηκαν ομοιόμορφα με την κοινωνία, τον πολιτισμό, το περιβάλλον και το αγροτικό τοπίο της περιοχής (Ασκέλη 2005). Γι' αυτόν το λόγο σήμερα, η αγροτουριστική επιχείρηση ορίζεται ως η παροχή υπηρεσιών και αγαθών αγροτικού τουρισμού στους αγροτουριστικούς προορισμούς, οι εγκαταστάσεις και η λειτουργία του οποίου σέβεται το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής (ΕΛ.Ο.Τ. 2003).

Οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις ή όπως αλλιώς ονομάζονται Επιχειρήσεις Ήπιων Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού στην Ύπαιθρο (Παρταλίδου 2005) για να χαρακτηριστούν έτσι, θα πρέπει να παρέχουν μια τουλάχιστον από τις παρακάτω υπηρεσίες: διαμονή, εστίαση, περιήγηση στη φύση, περιβαλλοντική εκπαίδευση, γνωριμία με τον πολιτισμό της περιοχής, τα παραδοσιακά επαγγέλματα, τις αγροτικές παραγωγικές και καλλιεργητικές μεθόδους καθώς και τις καθημερινές ασχολίες και συνήθειες των κατοίκων της περιοχής, διάρθρωση και συμμετοχή σε υπαίθριες δραστηριότητες αναψυχής και πώληση τοπικών και παραδοσιακών προϊόντων. Από την άλλη, ανάλογα με το αγροτουριστικό προϊόν που προσφέρουν οι επιχειρήσεις κατατάσσονται σε: αγροτουριστικά καταλύματα, πρατήρια – εκθετήρια τοπικών και παραδοσιακών προϊόντων, κέντρα εστίασης, κέντρα αναψυχής, τουριστικά γραφεία, διοργανωτές προγραμμάτων υπαίθριων δραστηριοτήτων και περιηγήσεων οικοτουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αγροκτήματα, επιχειρήσεις παραγωγής προϊόντων και επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών ανάδειξης της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς (ΕΛ.Ο.Τ. 2003).

Λόγω του ότι οι επιχειρήσεις αγροτουρισμού δημιουργήθηκαν, σε γενικές γραμμές, εξαιτίας της μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας και της αναζήτησης για διαφοροποιημένες πηγές εισοδήματος, είναι μικρότερες σε μέγεθος και νεότερες τόσο από άλλου τύπου επιχειρήσεις της υπαίθρου (υπηρεσίες, βιομηχανία και γεωργία) όσο και από επιχειρήσεις τουρισμού γενικά (Fleicher et al. 2000). Επιπλέον, οι επιχειρήσεις αγροτουρισμού είναι οικογενειακού τύπου, αφού οι θέσεις εργασίας καλύπτονται πρωτίστως από το οικογενειακό περιβάλλον και δευτερευόντως από τον τοπικό πληθυσμό, και συνήθως οι θέσεις αυτές αφορούν στην κάλυψη εποχιακών

αναγκών (Συμεωνίδου 2009). Περαιτέρω, συνήθως οι επιχειρήσεις αυτές συνδέονται με την τοπική κοινωνία και τροφοδοτούνται απ' αυτή με τοπικά προϊόντα, είτε είναι άμεσης κατανάλωσης προϊόντα, είτε είναι διαρκή αγαθά, όπως έπιπλα, κρεβάτια, κλινοσκεπάσματα κ.λπ. από τους επαγγελματίες της περιοχής. Μ' αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η περιοχή «εκ των έσω» και μειώνεται σημαντικά η εξάρτηση της αγροτικής περιοχής από τα ξένα και μεγάλα αστικά κέντρα (Παπακωνσταντινίδης 1993). Η επιλογή, τέλος, του τόπου δημιουργίας της επιχείρησης από τον επιχειρηματία δεν είναι τυχαία, αλλά οφείλεται τις περισσότερες φορές, στον τόπο καταγωγής του, ο οποίος μετά την ίδρυση αυτής αποτελεί συγχρόνως και τόπο μόνιμης κατοικίας (Getz & Carlsen 2000).

2.4.6 Οι Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί

Σε όλο τον κόσμο η γυναικεία επιχειρηματικότητα είναι τα τελευταία χρόνια ένα δυναμικά ανερχόμενο φαινόμενο. Η ποικιλία επιχειρήσεων που αναπτύσσουν οι γυναίκες συμβάλλει στη σταθερότητα και την ανθεκτικότητα των τοπικών οικονομιών και αναδεικνύει ένα νέο ρόλο για αυτές στο μεταβαλλόμενο, με γρήγορους ρυθμούς, οικονομικό περιβάλλον. Σε τοπικό επίπεδο, και ιδιαίτερα στον αγροτικό χώρο, η επιχειρηματικότητα εκτιμάται ως μέσο για την πρόσβαση των γυναικών στην αγορά εργασίας αλλά και την ενσωμάτωσή τους στη διαδικασία της ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης (Γιδαράκου 2008).

Μία από τις πιο γνωστές μορφές εκδήλωσης επιχειρηματικής δραστηριότητας από την πλευρά των γυναικών στην ελληνική ύπαιθρο είναι η σύσταση αγροτουριστικών συνεταιρισμών. Η σύσταση ενός γυναικείου συνεταιρισμού στην πλειονότητα των περιπτώσεων, προήλθε από την χρηματοδότηση διάφορων ευρωπαϊκών προγραμμάτων και με την συμβολή των υπαρχουσών δομών της κάθε περιοχής (Στρατηγάκη 2005).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα οι Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί. Η ίδρυση των Γυναικείων Αγροτουριστικών Συνεταιρισμών απέβλεπε πρώτιστα στην κοινωνική χειραφέτηση και καταξίωση των γυναικών της υπαίθρου, καθώς και στην οικονομική τους αυτοδυναμία, με τη δημιουργία εξωγεωργικών εισοδημάτων και δευτερευόντως σε

μια συνολική ανάδειξη και αξιοποίηση των τοπικών πόρων και οικονομιών με απώτερο στόχο την τοπική ανάπτυξη (Ιακωβίδου 2002).

Η συνεταιριστική δράση αυξάνει τη δημιουργικότητα, την αλληλεγγύη, την απόκτηση γνώσης, την αυτοπεποίθηση, τη διαπραγματευτική δύναμη της ομάδας και το δημόσιο λόγο των γυναικών απέναντι στους τοπικούς και περιφερειακούς αναπτυξιακούς φορείς (Γιδαράκου 2005).

Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί εκφράζουν μία δυναμική παρουσία των γυναικών στην αναπτυξιακή διαδικασία της υπαίθρου και ένα δρόμο οικονομικής και κοινωνικής αναβάθμισης της θέσης τους στο νοικοκυριό και την κοινωνία της υπαίθρου (Γιδαράκου 2003).

Ο αγροτικός χώρος παρουσιάζει περιορισμένες ευκαιρίες ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και για τα δύο φύλα. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, σε εθνικό και κοινοτικό επίπεδο, η αγροτική πολιτική υποστηρίζει και προωθεί την πολυλειτουργικότητα των αγροτικών περιοχών. Η διαφοροποίηση των τοπικών οικονομιών αποτελεί άξονα προτεραιότητας της πολιτικής και υποστηρίζεται με οικονομικές ενισχύσεις, μέσα στις οποίες εντάσσεται και η στήριξη της επιχειρηματικότητας. Επίσης, η αναζήτηση του ποιοτικού και ασφαλούς τροφίμου από το καταναλωτικό κοινό καθώς και ο γνήσιος και ποιοτικός χαρακτήρας της υπαίθρου αποτελούν στοιχεία που ενισχύουν την εικόνα της υπαίθρου ως χώρου τουρισμού και αναψυχής (Γιδαράκου 2008).

Στο πλαίσιο αυτών των τάσεων δημιουργούνται επιχειρηματικές ευκαιρίες για τη γυναίκα της υπαίθρου, η οποία διαθέτει τις δεξιότητες και τη γνώση ώστε να μετατρέπει δραστηριότητες της οικιακής οικονομίας σε εμπορευματικά αγαθά και υπηρεσίες με ποιότητα και τοπικό χρώμα. Τέτοιες δραστηριότητες αποτελούν η παροχή καταλύματος για τουρίστες, η μεταποίηση προϊόντων της πρωτογενούς παραγωγής, η τοπική γαστρονομία, τα προϊόντα οικοτεχνίας που ενσωματώνουν την τοπική ταυτότητα και στοιχεία του τοπικού πολιτισμού. Η αναγνωρισιμότητα ενός τοπικού προϊόντος το συνδέει με την περιοχή από την οποία προέρχεται. Στη συνέχεια δρα ως ελκτικός παράγοντας αύξησης της τουριστικής κίνησης με αποτέλεσμα την ανάπτυξη θέσεων εργασίας και την άντληση οικονομικών πόρων για την περιοχή (Ανθοπούλου 2006).

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΚΟΠΟΣ & ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1 Σκοπός της έρευνας

Η έρευνα διεξήχθη στο Δήμο Δωρίδος της Περιφερειακής Ενότητας (Νομού) Φωκίδας. Πιο συγκεκριμένα, ο Δήμος Δωρίδος είναι δήμος της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας, που αποτελείται από τις δημοτικές ενότητες Βαρδουσίων, Ευπαλίου, Λιδωρικίου και Τολοφώνος.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση του φαινομένου του αγροτικού τουρισμού καθώς και των διασυνδέσεών του με τη γεωργία και την πολυδραστηριότητα. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία επιχειρεί να μελετήσει τη σχέση των επιχειρηματιών αγροτουριστικών καταλυμάτων με τη γεωργία και τη διαδοχή της γεωργικής εκμετάλλευσης, καθώς και των προοπτικών των επιχειρήσεων, σε συνάφεια επίσης με την καταγωγή, τον τόπο κατοικίας και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών. Επίσης, να δώσει μια προσεγγιστική εικόνα των οικονομικών της αγροτουριστικής επιχείρησης αλλά και της γεωργικής εκμετάλλευσης στις περιπτώσεις που ο συνδυασμός των δύο δραστηριοτήτων υφίσταται.

3.2 Μεθοδολογία της έρευνας

Όσον αφορά για την μεθοδολογία της έρευνας, έγινε η επιλογή της απογραφικής έναντι της δειγματοληπτικής προσέγγισης, παρά το υψηλό κόστος και τη χρονική δαπάνη που συνεπάγεται, πραγματοποιήθηκε διότι εξασφαλίζει μια σειρά από πλεονεκτήματα. Σύμφωνα με τους Ρόντο και Παπάνη (2006), η απογραφική έρευνα δεν υπόκειται σε σφάλμα δειγματοληψίας, επιτρέπει την άντληση στατιστικών δεδομένων που καλύπτουν μεγάλο θεματικό και γεωγραφικό εύρος και αποτελεί τη βάση για τη διενέργεια άλλων ερευνών, καθώς από την πλήρη καταγραφή των μονάδων ενός πληθυσμού ορίζεται το δειγματοληπτικό πλαίσιο αυτού.

Αρχικός, επιδιώχθηκε να γίνει μία καταγραφή του συνόλου των καταλυμάτων του δήμου Δωρίδος που είναι 54 καταλύματα. Κατά τη διαδικασία αυτή όμως παρουσιάστηκαν κάποιες δυσκολίες, και τελικά στην έρευνα συμμετείχαν τα 41 από

το σύνολο των καταλυμάτων, καθώς τρία είναι κοινοτικοί ξενώνες και ένα ορειβατικό καταφύγιο, ενώ όσον αφορά στα υπόλοιπα καταλύματα ήταν αδύνατη η εύρεση των ιδιοκτητών - ενώ ελάχιστοι ήταν αυτοί που δεν επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στην έρευνα.

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου. Τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν με προσωπικές συνεντεύξεις και απευθύνονταν στους επιχειρηματίες των καταλυμάτων. Τελικά, όπως προαναφέρθηκε, πραγματοποιήθηκαν 41 συνεντεύξεις και η μέση διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου ήταν γύρω στα 30 λεπτά. Η παρούσα έρευνα βασίστηκε σε ειδικά για την παρούσα έρευνα κατασκευασμένο ερωτηματολόγιο, με πέντε ενότητες (βλ. Παράρτημα Α).

Η πρώτη ενότητα του ερωτηματολογίου περιείχε ερωτήσεις σχετικά με τα δημογραφικά και κοινωνικά-οικονομικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων (π.χ. ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαίδευση, τόπος μόνιμης κατοικίας στο παρελθόν και σήμερα, οικογενειακό εισόδημα, κύρια και συμπληρωματική απασχόληση, κ.α.), καθώς και πληροφορίες για τα μέλη του νοικοκυριού τους.

Η δεύτερη ενότητα του ερωτηματολογίου αφορά στο κατά πόσον οι ερωτώμενοι ασχολούνται σήμερα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Η τρίτη ενότητα του ερωτηματολογίου περιείχε ερωτήσεις που σχετίζονταν με την αγροτουριστική επιχείρηση (έτος ίδρυσης, τοποθεσία, αν η απασχόληση τους στην επιχείρηση είναι κύρια ή δευτερεύουσα, αν χρησιμοποιούν δικά τους ή τοπικά προϊόντα, κ.τ.λ.)

Η τέταρτη ενότητα του ερωτηματολογίου περιείχε ερωτήσεις σχετικές με το κατά πόσον τα παιδιά των ιδιοκτητών των καταλυμάτων ασχολούνται με τη γεωργία – κτηνοτροφία ή/και με τον τουρισμό και αν θα συνεχίσουν τις δραστηριότητες αυτές στο μέλλον.

Η πέμπτη ενότητα του ερωτηματολογίου περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με τα αγροπεριβαλλοντικά μέτρα, τα προγράμματα LEADER/ΟΠΑΧΧ, την ταυτότητα της περιοχής, τον τουρισμό, τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη της περιοχής, κ.λπ.

Όσον αφορά την στατιστική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας αυτή πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο SPSS v. 13.0 (Statistical Package for Social Sciences).

Κατά την ερευνητική διαδικασία, τα δευτερογενή δεδομένα συλλέχθηκαν από σειρά μελετών καθώς και από τα επίσημα διαθέσιμα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.).

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΔΗΜΟΣ ΔΩΡΙΔΟΣ

4.1 Γενικά Χαρακτηριστικά του Δήμου Δωρίδος

Ο Δήμος Δωρίδος αποτελεί μια ενιαία γεωγραφική ενότητα στον Νομό (Περιφερειακή Ενότητα) Φωκίδας, ο οποίος δημιουργήθηκε με τη συνένωση των Καποδιστριακών Δήμων Βαρδουσίων, Ευπαλίου, Λιδωρικού και Τολοφώνας. Η Δωρίδα είναι μία από τις δύο περιοχές του νομού Φωκίδας (η άλλη είναι η Παρνασσίδα) και καταλαμβάνει την δυτική πλευρά του νομού.

Ο Δήμος Δωρίδος παρουσιάζει τα εξής κύρια περιγραφικά χαρακτηριστικά:

- αποτελείται από 55 κοινότητες
- το 82% των τοπικών κοινοτήτων έχουν πληθυσμό έως 499 κατοίκους
- καμία κοινότητα δεν έχει πληθυσμό άνω των 900 κατοίκων
- το 80% των κοινοτήτων χαρακτηρίζονται ως ορεινές και το 12,7% ως ημιορεινές (Οδηγία 75/268/ΕΟΚ)
- η έκταση του Δήμου ανέρχεται σε 999,1 km²
- οι ορεινές εκτάσεις ανέρχονται σε 89,1% και οι ημιορεινές σε 8,3%
- ο Δήμος αποτελεί το 6,43% της έκτασης της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας.

Σύμφωνα με τα προσωρινά αποτελέσματα της απογραφής του 2011, ο συνολικός πληθυσμός του Δήμου ανέρχεται σε 13.730 άτομα, σημειώνοντας σημαντική μείωση σε σχέση με το 2001, αφού σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ο συνολικός πληθυσμός του Δήμου ανερχόταν σε 16.021 άτομα.

Από την άλλη, σύμφωνα με τις απογραφές στη δεκαετία 1991 – 2001 ο πληθυσμός εμφάνισε αύξηση κατά 1.042 κατοίκους. Η αύξηση αυτή κατά 6,9% του πληθυσμού του Δήμου είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη αύξηση της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας (3,9%), μικρότερη από την αντίστοιχη αύξηση του Νομού Φωκίδας (9,3%) και ισοδύναμη από την αντίστοιχη της χώρας (6,8%). Ωστόσο, η δημοτική ενότητα Λιδωρικού παρουσίασε μείωση κατά 4%, ενώ οι δημοτικές ενότητες Βαρδουσίων, Ευπαλίου και Τολοφώνας παρουσίασαν αύξηση κατά 8,5%, 14,3% και 8,2% αντίστοιχα.

Η πληθυσμιακή πυκνότητα του Δήμου είναι 16,03 κάτοικοι/km² (2001), ενώ της Περιφερειακής Ενότητας Φωκίδας είναι 22,77 κάτοικοι/km² και της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας 38,93 κάτοικοι/km².

Όσον αφορά την ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού:

- τα άτομα ηλικίας 0-14 ετών αποτελούν το 11% του συνολικού πληθυσμού του Δήμου
- τα άτομα ηλικίας 15-64 ετών αποτελούν το 60% του συνολικού πληθυσμού του Δήμου
- τα άτομα ηλικίας 64+ ετών αποτελούν το 29% του συνολικού πληθυσμού του Δήμου
- το μεγαλύτερο ποσοστό ηλικίας ατόμων 0-14 ετών συναντάται στη δημοτική ενότητα Τολοφώνος και ανέρχεται στο 13% του πληθυσμού της
- το μεγαλύτερο ποσοστό ηλικίας ατόμων 15-64 ετών συναντάται στη δημοτική ενότητα Τολοφώνος και ανέρχεται στο 62% του πληθυσμού της
- το μεγαλύτερο ποσοστό ηλικίας 64+ ετών συναντάται στη δημοτική ενότητα Βαρδουσίων και ανέρχεται στο 33% .

Στον πληθυσμό του Δήμου τη δεκαετία 1991-2001 παρατηρήθηκε μείωση του αριθμού των ατόμων ηλικίας 0-14 ετών και ταυτόχρονη αύξηση των ατόμων ηλικίας 64+ ετών. Το συγκεκριμένο στοιχείο δηλώνει ότι οι γεννήσεις στο Δήμο μειώθηκαν σημαντικά και δεν υπάρχει ουσιαστική ανανέωση στην ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού της περιοχής.

Επιπλέον, από τους δείκτες γήρανσης, εξάρτησης και αντικατάστασης επιβεβαιώνεται η αρνητική ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού του Δήμου:

- σε 100 άτομα ηλικίας 0-14 ετών αντιστοιχούν 251,74 άτομα ηλικίας 64+. Ο Δείκτης Γήρανσης ανά δημοτική ενότητα ανέρχεται σε 197,17 άτομα για την δημοτική ενότητα Τολοφώνας, σε 238,66 άτομα για τη δημοτική ενότητα Ευπαλίου, σε 258,33 άτομα για την ενότητα Λιδωρικίου και σε 406,67 άτομα για τη δημοτική ενότητα Βαρδουσίων
- σε 100 άτομα ηλικίας 15-64 ετών αντιστοιχούν 67,53 άτομα ηλικίας 0-14 και 64+ ετών, ενώ σε επίπεδο χώρας ανέρχεται σε 46,8 άτομα ηλικίας 0-14 και 64+ ετών. Ο Δείκτης Εξάρτησης ανά δημοτική ενότητα ανέρχεται σε 60,30 άτομα για τη δημοτική ενότητα Τολοφώνας, σε 65,87 άτομα για τη δημοτική ενότητα Ευπαλίου, σε 69,94 άτομα για τη δημοτική ενότητα Βαρδουσίων και σε 74,66 άτομα για τη δημοτική ενότητα Λιδωρικίου

- σε 100 άτομα ηλικίας 55-64 ετών αντιστοιχούν 72,33 άτομα ηλικίας 15-24 ετών, τη στιγμή που η αντιστοιχία για τον Νομό Φωκίδας ανέρχεται σε 97,23 άτομα, για την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας σε 113,91 άτομα και για την Χώρα σε 129,85 άτομα. Ο Δείκτης Αντικατάστασης ανά δημοτική ενότητα ανέρχεται σε 83,58 άτομα για τη δημοτική ενότητα Τολοφώνας, σε 80,32 άτομα για την δημοτική ενότητα Ευπαλίου, σε 65,34 άτομα για τη δημοτική ενότητα Λιδωρικού και σε 51,52 άτομα για την δημοτική ενότητα Βαρδουσίων.

Όλοι οι προαναφερόμενοι δημογραφικοί δείκτες είναι αρνητικοί για το Δήμο Δωρίδος, αλλά και για κάθε δημοτική ενότητα ξεχωριστά. Όσον αφορά τους δημογραφικούς δείκτες στην «εσωτερική γεωγραφική διάρθρωση» του Δήμου, η δημοτική ενότητα Τολοφώνας παρουσιάζει τους καλύτερους δείκτες και ακολουθούν κατά σειρά οι δημοτικές ενότητες Ευπαλίου, Λιδωρικού και Βαρδουσίων. Σε κάθε περίπτωση, είναι εμφανής η προϊούσα γήρανση του πληθυσμού στις δημοτικές ενότητες Λιδωρικού και Βαρδουσίων και η επαπειλούμενη ερήμωση αυτών των περιοχών στις επόμενες δυο – τρεις δεκαετίες.

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού του Δήμου, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2001):

- το 5,16% δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
- το 7,95% έχει εγκαταλείψει το δημοτικό, αλλά γνωρίζει γραφή και ανάγνωση
- το 39,62% είναι απόφοιτοι δημοτικού
- το 37,71% είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης
- το 9,56% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Τα προαναφερόμενα στοιχεία υπολείπονται των αντίστοιχων στοιχείων σε επίπεδο χώρας.

Σχετικά με τη θέση στο επάγγελμα ο Δήμος Δωρίδος παρουσιάζει την εξής εικόνα (2001):

- το 68,12% των κατεχόντων θέση σε επάγγελμα είναι άνδρες και το 31,88% γυναίκες
- το 75,3% των εργοδοτών είναι άνδρες και το 24,7% γυναίκες. Το μεγαλύτερο ποσοστό εργοδοτών – αρρένων συναντάται στη δημοτική ενότητα Λιδωρικού (77,02%) και ακολουθούν οι δημοτικές ενότητες

Ευπαλίου (75%) και Τολοφώνας (73,8%). Η δημοτική ενότητα Βαρδουσίων παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό εργοδοτών – θηλέων (42,5%)

- από τα μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού το 76,23% είναι γυναίκες και το 23,77% άνδρες.

4.2 Γεωγραφική θέση και διοικητική δομή

Στον ακόλουθο χάρτη εμφανίζεται η γεωγραφική θέση του Δήμου στην ευρύτερη περιοχή:

Έδρα του Δήμου είναι το Λιδωρίκι, το οποίο απέχει από την Αθήνα 245 km. Διοικητικά ο Δήμος υπάγεται στην Περιφερειακή Ενότητα (Νομός) Φωκίδας, την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας και την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας – Στερεάς Ελλάδας. Το σπουδαιότερο διοικητικό κέντρο του Νομού Φωκίδας είναι η πόλη της Άμφισσας, ενώ σημαντικά αναπτυξιακά κέντρα είναι το Λιδωρίκι, το Ευπάλιο, η Ερατεινή, η Γλυφάδα, το Μοναστηράκι, το Γαλαξίδι, η Ιτέα και οι Δελφοί (το σπουδαιότερο τουριστικό κέντρο). Οι κάτοικοι του Δήμου εξυπηρετούνται διοικητικά και εμπορικά και από την πόλη της Ναυπάκτου, λόγω της γειννίας της

τελευταίας με τις δημοτικές ενότητες Ευπαλίου και Βαρδουσίων και μικρής απόστασης από την δημοτική ενότητα Τολοφώνας. Η έδρα του Δήμου, το Λιδωρίκι, απέχει 89,6km από την Πάτρα, η οποία είναι η έδρα της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας και 84,5km από την Λαμία, η οποία είναι η έδρα της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας.

Η γεωγραφική θέση του Δήμου, σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα και τα μεγάλα αστικά κέντρα, κατατάσσεται στα πλεονεκτήματά του. Ο Δήμος Δωρίδος αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης περιοχής, η οποία τα επόμενα χρόνια θα αποτελεί μια από τις ελκυστικότερες γεωγραφικές ενότητες, υπό την προϋπόθεση ότι θα ολοκληρωθούν τα μεγάλα δημόσια έργα υποδομών.

4.3 Χωριά και οικισμοί

Ο Δήμος Δωρίδος αποτελείται από τις δημοτικές ενότητες Λιδωρικού, Βαρδουσίων, Ευπαλίου και Τολοφώνος. Παρακάτω αναφέρονται τα χωριά και οι οικισμοί του δήμου Δωρίδος ανά δημοτική ενότητα.

4.3.1 Δημοτική Ενότητα Λιδωρικού

Χωριά και οικισμοί: Λιδωρίκι, Αμυγδαλιά, Άβορος, Βραΐλα, Δάφνος, Διακόπι, Δωρικό, Κάλλιον, Κλήμα, Τριβίδιον, Καρούται, Κονιάκος, Λευκαδίτι, Μαλανδρίνο, Πεντάπολη, Αιγίτιο, Λεύκα, Παλαιόκαστρο, Σκαλούλα, Περιθιώτισσα, Στίλια, Συκιά και Σώταινα.

4.3.2 Δημοτική Ενότητα Βαρδουσίων

Χωριά και οικισμοί: Κροκύλειο, Αλποχώρι, Αρτοτίνα, Διχώρι, Ζοριάνος, Κερασιές, Κόκκινο, Κουπάκι, Κριάτσι, Πενταγιοί, Περιβόλι, Τρίστενο και Υψηλό Χωριό.

4.3.3 Δημοτική Ενότητα Ευπαλίου

Χωριά και οικισμοί: Ευάλιο, Γρηγορίτικα, Δροσάτο, Πευκάκι, Κάμπος,

Παλαιόμυλος, Καστράκι, Κλήμα, Πηγή, Μαλάματα, Άγιος Πολύκαρπος, Μαναγούλη, Λόγγος, Χιλιαδού, Μαραθιάς, Μοναστηράκι, Μαγούλα, Σκάλωμα, Παλαιοξάρι, Ποτιδάνεια, Πύργος, Σεργούλα, Παλαιοχώρι, Παραλία Σεργούλας, Τείχιο, Τρίκορφο και Φιλοθέη.

4.3.4 Δημοτική Ενότητα Τολοφώνος

Χωριά και οικισμοί: Ερατεινή, Γλυφάδα, Δαφνοχώρι, Ελαία, Άγιος Ιωάννης, Καλλιθέα, Αγία Ειρήνη, Άγιος Νικόλαος, Άγιος Νικόλαος (νησίδα), Άγιος Σπυρίδωνας, Κλοβίνος, Πρασούδι (νησίδα), Φλαμπουράκια, Μακρινή, Μηλιά, Πάνορμος, Όρμος Λεμονιάς, Τολοφώνα, Παραλία Τολοφώνος, Τριζόνια (νησί), Σπηλιά και Χάνια.

4.4 Φυσικό περιβάλλον

Το φυσικό περιβάλλον του Δήμου Δωρίδος χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερης περιβαλλοντικής και αισθητικής αξίας και ήδη προστατεύεται από την ελληνική και διεθνή νομοθεσία. Η αρμονική συνύπαρξη των μοναδικών οικοσυστημάτων (ποτάμια, λίμνες, πεδιάδες-κάμποι, δασικά συμπλέγματα, βουνά, φαράγγια) και του πλούσιου πολιτιστικού περιβάλλοντος, αποτελούν το κύριο συγκριτικό πλεονέκτημα του Δήμου Δωρίδος.

Στην περιοχή εμφανίζονται τρεις ζώνες βλάστησης με τις υποζώνες τους:

- α) Ευμεσογειακή ζώνη βλάστησης (*Quercetalia ilicis*): Παραλιακή, λοφώδης και ημιορεινή περιοχή (Θέρμο- και μέσο- μεσογειακός όροφος βλάστησης).
- β) Παραμεσογειακή ζώνη βλάστησης (*Quercetalia Pubescentis – petraeae*): Λοφώδης υποορεινή περιοχή (Υπέρ-μεσογειακός όροφος βλάστησης).
- γ) Ζώνη Δασών οξυάς – ελάτης και ορεινών παραμεσόγειων κωνοφόρων (*Quercetalia pubescentis, Fagetalia*) (Ορεινός-μεσογειακός όροφος βλάστησης).

4.4.1 Κλιματολογικά στοιχεία

Η μέση ετήσια θερμοκρασία ανέρχεται σε περίπου 18,1°C στα παράκτια και πεδινά και φτάνει τους 11,7°C στα ορεινά. Το μέσο ετήσιο ύψος βροχής ξεκινά από

591,2 έως 931,2 mm περίπου στα παράκτια και πεδινά και φτάνει τα 1.087 mm στα ορεινά. Οι χιονοπτώσεις είναι ιδιαίτερα έντονες στα ορεινά.

4.4.2 Υδατικό δυναμικό της περιοχής

Ο Δήμος Δωρίδος εμπίπτει στο Υδατικό Διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας και περιλαμβάνει την υδρολογική λεκάνη του Μόρνου ποταμού. Ο Ποταμός Μόρνος, πηγάζει από την νότια Οίτη σε υψόμετρο 700 m., δέχεται τις απορροές των Βαρδουσιών και της Γκιώνας και εκβάλλει στον Κορινθιακό κόλπο, ανατολικά της Ναυπάκτου, όπου σχηματίζει Δέλτα. Ο ποταμός Μόρνος αποτελεί φυσικό όριο της περιοχής με την Περιφερειακή Ενότητα Αιτωλοακαρνανίας. Ο Δήμος Δωρίδος βρέχεται από τον Κορινθιακό κόλπο. Στον πίνακα 1 δίνονται τα υδρολογικά μεγέθη του Μόρνου ποταμού:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΥΔΡΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΟΥ ΜΟΡΝΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ

Ποταμός	Μήκος (km)	Λεκάνη απορροής (km ²)	Ύψος Μέσης Ετήσιας Βροχόπτωσης (mm)	Μέσος ετήσιος όγκος υετού (m ³)	Μέση ετήσια απορροή (m ³)
Μόρνος	70	1.180	1.000	1.180 x 10 ⁶	1.000 x 10 ⁶

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ και Οργανισμός Κτηματολογίου Χαρτογραφίσεων Ελλάδος (ΟΚΧΕ).

4.4.3 Προστατευόμενες περιοχές

Στον Δήμο συναντώνται 3 Βιότοποι NATURA 2000 και 2 Βιότοποι CORINE. Οι περιοχές NATURA αφορούν:

- Ζώνες Ειδικής Προστασίας - ΖΕΠ (Special Protection Areas – SPA) όπως ορίζονται από την Οδηγία 79/409/ΕΚ “Για τη διατήρηση των άγριων πτηνών”
- Τόπους Κοινοτικής Σημασίας – ΤΚΣ (Sites of Community Importance – SCI) όπως ορίζονται από την Οδηγία 92/43/ΕΚ “Για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας”.

Οι προστατευόμενες περιοχές που περιλαμβάνονται, εξ ολοκλήρου ή τμήματά τους, στον Δήμο Δωρίδος είναι οι εξής:

- Όρη Βαρδούσια, με κωδικό GR2450001 Τόπος Κοινοτικής Σημασίας (SCI), συνολικής έκτασης 19373.53 ha.
- Όρη Βαρδούσια, με κωδικό GR2450008 Ζώνης Ειδικής Προστασίας (SPA), συνολικής έκτασης 24789.15 ha. Τα είδη χαρακτηρισμού της συγκεκριμένης Ζώνης Ειδικής Προστασίας είναι τα *Aquila chrysaetos* και *Emberiza hortulata*
- Παραλιακή ζώνη από Ναύπακτο έως Ιτέα, με κωδικό GR2450004 Τόπος Κοινοτικής Σημασίας (SCI), συνολικής έκτασης 10618.68 ha.

Οι βιότοποι CORINE είναι:

A. A00010051 Βιότοπος CORINE Βαρδούσια όρη. Ελαφρώς τραχύ βουνό, γυμνό πάνω από τα 1500 m, χωρίζεται από τη Γκιώνα με την απότομη κοιλάδα του Μόρνου. Στην περιοχή συναντώνται βοσκοτόπια σε μεγάλα υψόμετρα, ενδιάμεσες πλαγιές καλυμμένες με δάση από *Abies cephalonica* (Κεφαλληνιακή ελάτη), μεγάλες ρεματιές και γυμνοί βράχοι, που μαζί με τα βουνά Οίτη, Γκιώνα και Παρνασσός σχηματίζουν ένα μεγάλο ορεινό όγκο. Η περιοχή είναι σημαντική για μεγάλα αρπακτικά πτηνά και τρυποκάρυδους, ενώ αποτελεί την πιο νότια παρουσία των *Canis lupus* (Λύκοι) και πιθανώς *Lynx lynx* (Λύγκας). Επίσης, σημαντική είναι η χλωρίδα της περιοχής.

B. A00200048 Βιότοπος CORINE Όρη Γκιώνα, Οίτη και Βαρδούσια. Πολύ μεγάλο σύμπλεγμα απότομων βουνών που καλύπτονται στο μεγαλύτερο μέρος με δάση από έλατα και είναι γυμνά πάνω από τα 1900 m. Απειλές για την περιοχή και τον βιότοπο αποτελούν η επιφανειακή εξόρυξη, η επέκταση του οδικού δικτύου και το παράνομο κυνήγι.

Επιπλέον, στον Δήμο συναντώνται τέσσερα (4) τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, και συγκεκριμένα:

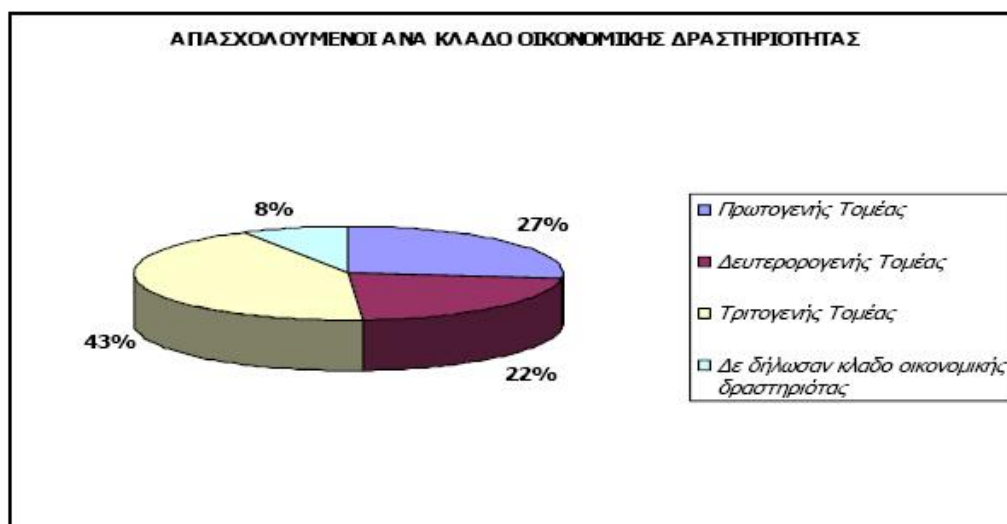
- η Νησίδα Δριμνιά Δωρίδος
- η Νησίδα Πρασούδι Δωρίδος
- η Νήσος Τριζόνια Δωρίδος
- η Χερσόνησος Κόκκινο Μοναστηρακίου.

4.5 Γενικά οικονομικά χαρακτηριστικά πληθυσμού

Στο γράφημα 1 δίνονται στοιχεία απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (Πρωτογενής, Δευτερογενής, Τριτογενής) στο σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού του Δήμου Δωρίδος:

- το 43% απασχολείται στον τριτογενή τομέα
- το 27% απασχολείται στον πρωτογενή τομέα
- το 22% απασχολείται στον δευτερογενή τομέα
- το 8% δεν έχει δηλώσει κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Γράφημα 1: Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.

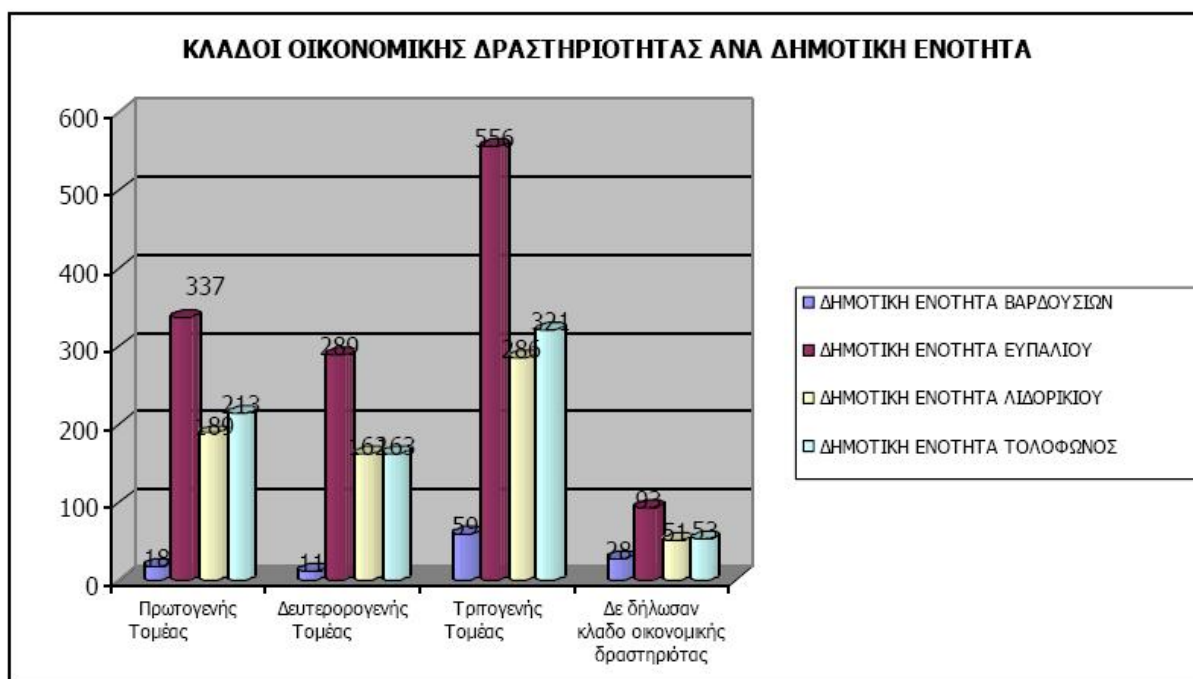
Ανά δημοτική ενότητα προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία:

- οι απασχολούμενοι στη δημοτική ενότητα Βαρδουσίων ανέρχονται μόλις σε 116, τη στιγμή που ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανέρχεται σε 618 άτομα. Το 15,5% των απασχολούμενων δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, το 9,5% στον δευτερογενή τομέα και το 50,8% στον τριτογενή τομέα, ενώ το 24,1% δεν δήλωσε τομέα δραστηριότητας
- οι απασχολούμενοι στη δημοτική ενότητα Ευπαλίου ανέρχονται σε 1.275 άτομα (έναντι οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού 3.000 ατόμων), με το 26,4% να δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, το 22,7% στον δευτερογενή τομέα και το 43,61% στον τριτογενή τομέα. Τα άτομα που δεν δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανέρχονται σε 7,3%

- οι απασχολούμενοι στη δημοτική ενότητα Λιδωρικίου ανέρχονται σε 688 άτομα έναντι οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού 1.754 ατόμων), με το 27,5% να δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, το 23,5% στον δευτερογενή τομέα και το 41,6% στον τριτογενή τομέα. Τα άτομα που δεν δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανέρχονται σε 7,4%
- οι απασχολούμενοι στη δημοτική ενότητα Τολοφώνας ανέρχονται σε 750 άτομα (έναντι οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού 1.454 ατόμων), με το 28,4% να δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, το 21,7% στον δευτερογενή τομέα και το 42,8% στον τριτογενή τομέα. Τα άτομα που δεν δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανέρχονται σε 7,1%.

Στο γράφημα 2 αποτυπώνεται ανά δημοτική ενότητα η συμμετοχή των απασχολούμενων σε κάθε τομέα:

Γράφημα 2: Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας ανά δημοτική ενότητα

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Όσον αφορά την ανεργία αυτή ανέρχεται στο 13,6% σε επίπεδο Δήμου, ενώ ανά δημοτική ενότητα προκύπτουν τα κάτωθι ποσοστά ανεργίας:

- 15,94% για τη δημοτική ενότητα Βαρδουσίων
- 15,00% για τη δημοτική ενότητα Ευπαλίου
- 11,11% για τη δημοτική ενότητα Λιδωρικίου
- 12,99% για τη δημοτική ενότητα Τολοφώνας.

4.6 Πρωτογενής τομέας

Η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα του Δήμου Δωρίδος αντιστοιχεί στο 27% των απασχολούμενων. Κύριες δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία. Η γεωργία ως δραστηριότητα στην πιο εντατική της μορφή εφαρμόζεται στα πεδινά τμήματα της δημοτικής ενότητας Ευπαλίου και συγκεκριμένα στον κάμπο του Μόρνου. Πρόκειται για μια εύφορη πεδιάδα που σχηματίζεται στις εκβολές του Μόρνου ποταμού, η οποία πρόσφατα έχει ενταχθεί και σε πρόγραμμα αναδάσμου.

Η κτηνοτροφία ως δραστηριότητα εντατικά εφαρμόζεται στα ορεινότερα διαμερίσματα των δημοτικών ενοτήτων και κυρίως στην δημοτική ενότητα Λιδωρικίου. Η κτηνοτροφική δραστηριότητα στην δημοτική ενότητα Βαρδουσίων είναι σχετικά περιορισμένη, κάτι που οφείλεται και στην πληθυσμιακή αποδυνάμωση της περιοχής.

Ωστόσο, ο πρωτογενής τομέας χαρακτηρίζεται από χαμηλή ανταγωνιστικότητα λόγω υψηλού κόστους παραγωγής και λόγω δυσκολιών στην διακίνηση και εμπορία των αγροτικών προϊόντων.

Το μεγαλύτερο μέρος των εκμεταλλεύσεων του Δήμου (63%) είναι αμιγώς γεωργικές εκμεταλλεύσεις και μέσο μέγεθος 16,8 στρέμματα. Αντίστοιχα οι αμιγώς κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις αντιστοιχούν μόλις στο 4% των εκμεταλλεύσεων, ενώ το 33% των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι μικτές (γεωργικές και κτηνοτροφικές).

Επίσης, από τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. προκύπτει ότι το 47% των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα είναι άτομα ηλικίας 50+ ετών, ενώ τα σχετικά ποσοστά για τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα είναι 20,4% και 23,7% αντίστοιχα. Αυτό καταδεικνύει ότι στη γεωργία και την κτηνοτροφία απασχολούνται κατά κύριο λόγο ηλικιωμένα άτομα, γεγονός που δυσκολεύει την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, την ανάπτυξη νέων καλλιεργειών και την ανάληψη σύγχρονων πρωτοβουλιών για τη διάθεση των προϊόντων.

4.6.1 Γεωργία

Σύμφωνα με την απογραφή της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2001) τις μεγαλύτερες εκτάσεις καταλαμβάνουν οι δενδρώδεις καλλιέργειες, με 20.453,3 στρέμματα, και οι ετήσιες καλλιέργειες, με 10.335,9 στρέμματα.

Επιπλέον, σύμφωνα με τις απογραφές γεωργίας της ΕΛ.ΣΤΑΤ., τη μεγαλύτερη καλλιεργούμενη έκταση στο Δήμο, για το 2007, καταλαμβάνουν τα ελαιόδενδρα και ακολουθούν τα κτηνοτροφικά φυτά και τα σιτηρά για καρπό. Σημαντική είναι η καλλιέργεια του καλαμποκιού, η οποία γίνεται στην πεδιάδα του Μόρνου.

Στον τομέα της μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων ο Δήμος Δωρίδος παρουσιάζει σημαντική υστέρηση. Μεγάλο μέρος των παραγόμενων προϊόντων χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ενώ ένα επίσης σημαντικό μέρος τους διοχετεύεται στην τοπική αγορά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ένα πολύ μικρό ποσοστό των παραγόμενων προϊόντων να μεταποιείται, να τυποποιείται και να συσκευάζεται με κατεύθυνση την ευρύτερη αγορά. Οι μεταποιητικές επιχειρήσεις στο Δήμο Δωρίδος επικεντρώνονται στην συσκευασία ελαιόλαδου και χωροθετούνται στις δημοτικές ενότητες Ευπαλίου και Τολοφώνας.

Η βιολογική γεωργία τόσο σε επίπεδο Δήμου όσο και σε επίπεδο Περιφερειακής Ενότητας περιορίζεται κυρίως στην ελαιοκαλλιέργεια και στις εκτάσεις των βοσκοτόπων με ελάχιστη συμμετοχή των σιτηρών. Σύμφωνα με στοιχεία της Δ/σης Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής Νομού Φωκίδας (2010) ο μεγαλύτερος αριθμός αγροτεμαχίων με βιολογικές καλλιέργειες συγκεντρώνεται στη δημοτική ενότητα Λιδωρικίου με 181 αγροτεμάχια, συνολικής έκτασης 1801,8 στρεμμάτων, ενώ την μεγαλύτερη καλλιεργούμενη έκταση καταλαμβάνει η καλλιέργεια του σιταριού. Η δημοτική ενότητα Βαρδουσίων δεν διαθέτει βιολογικές καλλιέργειες.

4.6.2 Κτηνοτροφία

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2007) στο Δήμο Δωρίδος εκτρέφονται: βοοειδή σε 86 εκμεταλλεύσεις, αιγοπρόβατα σε 1605 εκμεταλλεύσεις (αίγες σε 917 και προβατοειδή σε 688), πουλερικά σε 1311 εκμεταλλεύσεις, χοιρινά σε 87 εκμεταλλεύσεις και κουνέλια σε 247 εκμεταλλεύσεις. Με τη μελισσοκομία απασχολούνται 80 εκμεταλλεύσεις ενώ απαντώνται και 204 ίπποι/όνιοι (κεφαλές).

Επιπλέον, σύμφωνα με τα στοιχεία απογραφών Γεωργίας και Κτηνοτροφίας 2003 – 2007, της ΕΛ.ΣΤΑΤ. παρατηρείται μια καθοδική, κατά βάση, τάση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας στο Δήμο Δωρίδος. Τα αιγοπρόβατα αποτελούν το σημαντικότερο κλάδο της κτηνοτροφίας του Δήμου, ενώ τα βοοειδή είναι

συγκεντρωμένα κυρίως στις δημοτικές ενότητες Λιδωρικού και Ευπαλίου. Επίσης, παρατηρείται μείωση των μελισσών σε ευρωπαϊκές κυψέλες με παράλληλη αύξηση των μελισσών σε εγχώριες κυψέλες, ενώ ως αναδυόμενος κλάδος με αυξητική τάση εμφανίζεται ο κλάδος των ορνίθων σε συστηματικά πτηνοτροφεία.

Τα σημαντικότερα παραγόμενα κτηνοτροφικά προϊόντα είναι το γάλα, το κρέας, το τυρί, διάφορα λοιπά γαλακτοκομικά και τυροκομικά προϊόντα, το μέλι και τα αυγά.

Ο τομέας της μεταποίησης και εμπορίας κτηνοτροφικών προϊόντων περιορίζεται για τον Δήμο Δωρίδος κυρίως στα γαλακτοκομικά προϊόντα, ιδιαίτερα στα τυροκομεία. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Επιμελητηρίου Φωκίδας, στο Δήμο Δωρίδος υπάρχουν πέντε τυροκομεία - εργαστήρια γαλακτοκομικών προϊόντων καθώς και ένα εργαστήριο γιαουρτιού και παραδοσιακών ζυμαρικών.

Η Περιφερειακή Ενότητα Φωκίδας παρουσιάζει σημαντική δραστηριότητα στον τομέα της βιολογικής εκτροφής. Κύρια βιολογικά εκτρεφόμενα είδη είναι τα αιγοπρόβατα και τα βοοειδή και σε μικρότερο βαθμό οι χοίροι και τα πουλερικά. Στο Δήμο Δωρίδος δηλώνονται συνολικά 24 βιολογικοί κτηνοτρόφοι εκ των οποίων οι 21 στη δημοτική ενότητα Λιδωρικού και μόλις από ένας κτηνοτρόφος στις υπόλοιπες δημοτικές ενότητες.

4.6.3 Αλιεία

Η αλιευτική δραστηριότητα στον Δήμο Δωρίδος περιορίζεται στις δημοτικές ενότητες Τολοφώνας και Ευπαλίου. Συνολικά, στον Δήμο υπάρχουν 91 άτομα που απασχολούνται με την αλιεία, εκ των οποίων 47 στην δημοτική ενότητα Ευπαλίου και 44 στην δημοτική ενότητα Τολοφώνας. Στη δημοτική ενότητα Ευπαλίου απασχολούμενοι στην αλιεία ανευρίσκονται στις κοινότητες Ευπαλίου, Μαραθιά, Σεργούλας, Μοναστηρακίου, Μαλαμάτων, Μανάγουλης και Καστρακίου. Στη δημοτική ενότητα Τολοφώνας η αλιευτική δραστηριότητα εντοπίζεται στις κοινότητες Ερατεινή, Γλυφάδα, Καλιθέα, Πάνορμος, Τολοφώνα και Τροιζόνια. Στο σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού του Δήμου οι αλιείς αποτελούν μόλις το 1,9%.

4.7 Δευτερογενής τομέας

Το ορεινό τμήμα του Δήμου παρουσιάζει μικρή δραστηριότητα στο δευτερογενή τομέα, ενώ στο παράκτιο και πεδινό τμήμα η σχετική δραστηριότητα είναι σαφώς εντονότερη. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Επιμελητηρίου Φωκίδας, στο Δήμο Δωρίδος δραστηριοποιούνται 57 μεταποιητικές μονάδες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Μητρώου Εξαγωγέων του Επιμελητηρίου Φωκίδας, διαπιστώνεται ότι εξαγωγική δραστηριότητα στον Δήμο Δωρίδος, αναπτύσσουν επτά (7) επιχειρήσεις, εκ των οποίων:

- πέντε (5) συγκεντρώνονται στη δημοτική ενότητα Ευπαλίου και εξάγουν πλαστικά είδη, είδη υγιεινής, κοτόπουλα, ξυλεία και χέλια
- μια (1) δραστηριοποιείται στη δημοτική ενότητα Τολοφώνος, εξάγοντας ελαιόλαδο
- μια (1) δραστηριοποιείται στη δημοτική ενότητα Λιδωρικίου εξάγοντας τυροκομικά προϊόντα.

4.8 Τριτογενής τομέας

Ο τριτογενής τομέας παραγωγής στον Δήμο Δωρίδος αποτελεί το βασικό τομέα δραστηριότητας των κατοίκων του Δήμου. Ο τριτογενής τομέας παρουσιάζει ανάπτυξη και μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Μητρώου Επιχειρήσεων και του Επιμελητηρίου, με σαφείς ενδείξεις ύπαρξης δυνατοτήτων για περαιτέρω ανάπτυξη στο εγγύς μέλλον. Τα κύρια χαρακτηριστικά του τριτογενή τομέα είναι:

- η λειτουργία μικρών τουριστικών μονάδων στις ορεινές περιοχές
- η ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας, κυρίως στις πεδινές περιοχές.

4.8.1 Τουριστική Δραστηριότητα

Ο Δήμος Δωρίδος χαρακτηρίζεται από ένα ποικιλόμορφο φυσικό περιβάλλον. Οι σημαντικοί πόροι του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος παρέχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα με χαρακτηριστικά και μεγέθη ικανά να προσδιορίσουν τα αντικείμενα, το περιεχόμενο και το χαρακτήρα της τουριστικής ανάπτυξης.

Η πλούσια παραλιακή ζώνη του Δήμου, το ιδιαίτερο παραλίμνιο περιβάλλον και το τοπίο όπως διαμορφώνεται με την τεχνητή λίμνη του Μόρνου ποταμού, οι επιβλητικότετοι ορεινοί όγκοι των Βαρδουσιών και της Γκιώνας, οι αρχαιολογικοί χώροι – μνημεία, τα ιστορικά και παραδοσιακά κτίρια, το φυσικό περιβάλλον, τα μνημεία της φύσης, τα γεφύρια ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας, τα μονοπάτια, τα ιστορικά και λαογραφικά μουσεία, τα μοναστήρια και οι εκκλησίες, με την πλήρη και ορθολογική εκμετάλλευση τους μπορούν να αποτελέσουν μόνιμο και δυναμικό πόλο έλξης.

Στους παραπάνω αξιοσημείωτους φυσικούς, πολιτιστικούς, ιστορικούς και ανθρωπογενείς πόρους στηρίζεται το τουριστικό προϊόν του Δήμου. Η τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει άνοδο και ενισχύεται από την εφαρμογή Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων.

Η Τοπική Κοινότητα Ερατεινής έχει χαρακτηριστεί ως τουριστικός τόπος με το ΠΔ 899/76 (ΦΕΚ Α' 329/1976).

4.8.2 Είδη Τουρισμού

Τα είδη τουρισμού που αναπτύσσονται στον Δήμο Δωρίδος είναι:

- Οικοτουρισμός
- Ορειβατικός και Περιηγητικός Τουρισμός
- Θρησκευτικός Τουρισμός
- Παραθεριστικός Τουρισμός
- Κυνηγετικός Τουρισμός.

4.8.3 Τουριστικά Καταλύματα

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος και του ΕΟΤ (2011), στο Δήμο Δωρίδος υπάρχουν 54 τουριστικές μονάδες με 1.495 κλίνες. Το μεγαλύτερο μέρος των ξενοδοχειακών μονάδων συγκεντρώνεται στις παραθαλάσσιες περιοχές του Δήμου, που αποτελούν ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, σημαντικό πόλο έλξης επισκεπτών. Στην κοινότητα Κροκυλείου λειτουργεί και ορειβατικό καταφύγιο υπό την αιγίδα πολιτιστικού συλλόγου. Επίσης, στην κοινότητα Συκιάς της δημοτικής ενότητας Λιδωρικίου υπάρχει αναρριχητικό κέντρο με υποδομή διανυκτέρευσης, το οποίο όμως δεν λειτουργεί σήμερα.

Συνολικά, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος και του ΕΟΤ προκύπτει ότι, τα ξενοδοχεία αποτελούν το 30%, περίπου του συνολικού αριθμού υποδομών διανυκτέρευσης του Δήμου, ενώ οι υπόλοιπες μικρές μονάδες το 70% περίπου. Οι περιοχές με την μεγαλύτερη συγκέντρωση καταλυμάτων είναι οι παραθαλάσσιες περιοχές του Δήμου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και στα ορεινά διαμερίσματα του Δήμου γίνονται αξιόλογες επενδυτικές δραστηριότητες στον τουρισμό.

Ο Δήμος διαθέτει δυνατότητες περαιτέρω τουριστικής ανάπτυξης δεδομένου ότι διαθέτει αξιόλογους τουριστικούς πόρους με σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα (π.χ. εξαιρετικές παραλίες, παραθαλάσσια γραφικά χωριουδάκια, επιβλητικούς ορεινούς όγκους Βαρδουσιών και Γκιώνας, ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον, ορεινά γραφικά χωριά, παραλίμνια περιοχή Μόρνου, κλπ) ενώ ταυτόχρονα είναι εύκολα προσβάσιμη από τα μεγάλα αστικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής, αλλά και της Χώρας (δεν απαιτείται αεροπλάνο ή πλοίο).

4.8.4 Μονάδες Εστίασης και Αναψυχής

Οι μονάδες εστίασης και αναψυχής που λειτουργούν στο Δήμο, ανέρχονται σε 207. Πρέπει να επισημανθεί ότι, ως γνωστόν, το παραδοσιακό καφενείο, ιδιαίτερα στις ορεινές κοινότητες, αποτελεί το μοναδικό χώρο συνεύρεσης που έχει απομείνει. Το ίδιο ισχύει και για τις ψησταριές/ ταβέρνες που, με τις απολαυστικές και παραδοσιακές γεύσεις, αποτελούν πόλο έλξης στις ορεινές και απομακρυσμένες κοινότητες του Δήμου. Βέβαια, το μεγαλύτερο πλήθος των μονάδων εστίασης και αναψυχής συγκεντρώνεται στις δημοτικές ενότητες Τολοφώνας και Ευπαλίου, λόγω του ότι αφενός εκεί κατοικούν περισσότεροι κάτοικοι σε μόνιμη βάση και αφετέρου είναι οι περιοχές με τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα λόγω του παραθαλάσσιου χαρακτήρα τους. Συνολικά, σε Ευάλιο και Τολοφώνα υπάρχουν 71 ταβέρνες/εστιατόρια, 76 καφενεία και 3 κέντρα διασκέδασης.

4.8.5 Τουριστική Ζήτηση

Η τουριστική περίοδος παρουσιάζει διακυμάνσεις ανάλογα με την εποχή του έτους γεγονός το οποίο συναρτάται και με το υψόμετρο των κοινοτήτων. Έτσι, οι ορεινές και οι παράκτιες περιοχές έχουν διαφορετικές εποχές υψηλής επισκεψιμότητας. Αυξημένη είναι η κίνηση από τον Οκτώβριο έως τις αρχές Μαΐου

σε καταλύματα που βρίσκονται στα ορεινά τμήματα του Δήμου, όπου παρατηρείται σχετική πληρότητα τα Σαββατοκύριακα, τα εορταστικά τριήμερα (διοργανώνονται πολιτιστικές εκδηλώσεις με σκοπό να διατηρηθούν τα έθιμα και οι παραδόσεις της περιοχής), στις εθνικές εορτές (π.χ. 28η Οκτωβρίου) και στις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Αντίθετα, στα παράκτια τμήματα του Δήμου παρατηρείται υψηλή επισκεψιμότητα και πληρότητα τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο, ενώ τον Ιούνιο τα περισσότερα καταλύματα έχουν πληρότητα τα Σαββατοκύριακα και λιγότερο σε κάποιες μέρες της εβδομάδας.

Η προέλευση των επισκεπτών του Δήμου είναι κυρίως από τα αστικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής (Ναύπακτος, Άμφισσα, Λαμία, Μεσολόγγι, Αγρίνιο, Πάτρα, Καρπενήσι) και την Αθήνα. Επιπλέον, τους καλοκαιρινούς μήνες και την περίοδο των εορτών των Χριστουγέννων και του Πάσχα, η τουριστική κίνηση ενισχύεται με επισκέπτες που κατάγονται από την περιοχή και βρίσκουν την ευκαιρία για ένα μικρό διάλειμμα στην ύπαιθρο. Ειδικά στα ορεινά χωριά, τον Ιούλιο και τον Αύγουστο ο πληθυσμός τους αυξάνει σε επίπεδα πολλαπλάσια του απογραφέντος. Είναι χαρακτηριστικό πως ορισμένα ορεινά χωριά ενώ δεν κατοικούνται τους χειμερινούς μήνες κατά τους καλοκαιρινούς σφύζουν από ζωή με αποτέλεσμα και τη λειτουργία επιχειρήσεων που σχετίζονται με τον τουρισμό (π.χ. μονάδες εστίασης). Επιπλέον, τους καλοκαιρινούς μήνες επισκέπτονται το Δήμο για παραθεριστικούς λόγους ομογενείς που κατάγονται από την περιοχή.

Σε γενικές γραμμές, η τουριστική κίνηση στο Δήμο παρουσιάζει έντονα τα χαρακτηριστικά της εποχικότητας.

4.9 Αξιοθέατα – Αναψυχή

4.9.1 Σημαντικότερα σημεία τουριστικού ενδιαφέροντος

Τα σημαντικότερα σημεία τουριστικού ενδιαφέροντος του Δήμου Δωρίδος είναι τα ακόλουθα.

1. Τεχνητή λίμνη Μόρνου και ποταμός Μόρνος

Το οικοσύστημα που διαμορφώνεται από τον ποταμό Μόρνο και την τεχνητή λίμνη του Μόρνου είναι από τα ωραιότερα και πιο ενδιαφέροντα στη χώρα.

Στο διάστημα μεταξύ 1969-1979 κατασκευάστηκε το φράγμα στον ποταμό Μόρνο, καθώς και το υδραγωγείο του Μόρνου. Είναι το ψηλότερο φράγμα της Ευρώπης, ύψους 126 μ. και έχει χωρητικότητα 780 εκατ. κ.μ. Από εδώ το νερό φτάνει στην Αθήνα μέσω του υδραγωγείου του Μόρνου, που είναι ένα κανάλι ελεύθερης ροής και διασχίζει τους νομούς Φωκίδας, Βοιωτίας και Αττικής. Είναι ένα από τα μεγαλύτερα υδραγωγεία στην Ευρώπη με μήκος 192 χλμ.

Αυτό το οικοσύστημα αποτελεί το σημαντικότερο συγκριτικό πλεονέκτημα του Δήμου Δωρίδος, η αξιοποίηση του οποίου δύναται να επιφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη στην ευρύτερη περιοχή και όχι μόνο στον Δήμο Δωρίδος. Ωστόσο, υπάρχουν περιορισμοί για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων τόσο εντός της τεχνητής λίμνης όσο και σε απόσταση 1500m περιμετρικά της λίμνης. Οι περιορισμοί προκύπτουν από την ΥΑ Α5/2280/1983 «Προστασία των νερών που χρησιμοποιούνται για την ύδρευση της περιοχής της Πρωτεύουσας από ρυπάνσεις και μολύνσεις» (ΦΕΚ 720B/13.12.1983).

Επιπλέον, στην περιοχή συναντώνται 3 βιότοποι NATURA και 2 βιότοποι CORINE.

2. Βαρδούσια όρη και Γκιώνα

Τα δυο ψηλότερα βουνά της Ρούμελης, με αλπικά τοπία και απεριόριστες δυνατότητες ανάπτυξης δραστηριοτήτων οικοτουρισμού και ορεινού τουρισμού.

Οι ιδιομορφίες του αναγλύφου των Βαρδουσίων διαμορφώνουν ένα πεδίο δύσκολο και ταυτόχρονα προκλητικό για το ορειβατικό σκι και για την αναρρίχηση. Η Γκιώνα προσφέρει εκτεταμένα πεδία για διασχίσεις με ορειβατικά σκι και για αναρρίχηση.

3. Αναρριχητικό κέντρο Συκιάς

Σε υψόμετρο 800m στα ριζά της Γκιώνας βρίσκεται το χωριό Συκιά της δημοτικής ενότητας Λιδωρικίου πάνω από το οποίο υψώνεται κάθετος βράχος και η κορυφή της Γκιώνας, η Πυραμίδα. Ο βράχος πάνω από το χωριό Συκιά έχει αρνητική κλίση και ύψος περίπου 1500m, σε μήκος 3 χιλιομέτρων, τον οποίο οι ορειβάτες ονόμασαν «πλάκα». Στη Συκιά υπάρχει αναρριχητικό κέντρο που συγκεντρώνει πλήθος ορειβατών και φυσιολατρών ενώ διαθέτει και υποδομή φιλοξενίας τους. Σημαντικό μειονέκτημα για τη λειτουργία του αναρριχητικού κέντρου στη Συκιά αποτελεί το άσχημο οδικό δίκτυο το οποίο ιδιαίτερα τους χειμερινούς μήνες εμποδίζει την πρόσβαση στο σημείο.

4. Παραλιακό μέτωπο, Τροιζόνια και λοιπά νησάκια

Το τμήμα του Δήμου Δωρίδος που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη τουριστική ανάπτυξη είναι η παραλιακή ζώνη του Δήμου. Η παραλιακή ζώνη του Δήμου διαθέτει μικρές παραλίες, που είναι περισσότερο, λιγότερο ή ουδόλως οργανωμένες. Παραλίες του Δήμου με ιδιαίτερο τουριστικό ενδιαφέρον είναι: της Ερατεινής, της Βάθης, του Αγίου Νικολάου, του Παραθάλασσου Μοναστηρακίου, του Μαραθιά, της Σεργούλας, της Χιλιαδούς, του Πανόρμου.

Τα Τροιζόνια, βρίσκονται σε απόσταση μόλις 25 χλμ. από τη Ναύπακτο, είναι ένα καταπράσινο νησί στον Κορινθιακό κόλπο, το μοναδικό της περιοχής που είναι κατοικήσιμο, με έκταση μόλις 2,4 τ.χλμ. Η πρόσβαση στο νησάκι γίνεται με караβάκι από τα Χάνια (απέναντι από τα Τροιζόνια). Κατά μήκος της ακτής του υπάρχουν πολλές παραδοσιακές ταβέρνες, εστιατόρια και καφέ και ξενοδοχειακές μονάδες, που υποστηρίζουν την τουριστική δραστηριότητα. Το ανάγλυφο του νησιού σχηματίζει μικρές δαντελωτές παραλίες ιδιαίτερα ελκυστικές στους επισκέπτες και διαθέτει ένα πανέμορφο φυσικό λιμάνι (αγκυροβόλι). Επίσης, το νησί διαθέτει μαρίνα με δυνατότητα φιλοξενίας 120 πλοιαρίων γεγονός που συντελεί ώστε η επισκεψιμότητα να είναι πολύ μεγάλη ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες. Σημειωτέον ότι πρόκειται για τη μοναδική διαθέσιμη μαρίνα στην ευρύτερη περιοχή.

Ανατολικά απ' τα Τροιζόνια υπάρχουν οι βραχονησίδες Αγ. Ιωάννης, Πρασούδι και Πλανέμι, χωρίς μόνιμους κατοίκους, με ιδιαίτερα όμορφες και απομονωμένες παραλίες. Ακτοπλοϊκή σύνδεση δεν υφίσταται.

5. Γραφικά ορεινά χωριά, ορεινά καταφύγια

Ο Δήμος Δωρίδος διαθέτει πολύ όμορφα, γραφικά ορεινά χωριά, που έχουν διατηρήσει την παραδοσιακή αρχιτεκτονική ενώ παράλληλα ο τρόπος και οι ρυθμοί ζωής αποτελούν στοιχείο ενδιαφέροντος για τους κατοίκους των αστικών κέντρων.

Επιπλέον, στο Δήμο Δωρίδος υπάρχει και λειτουργεί πλήρως ανακαινισμένο το ορειβατικό καταφύγιο «Παναγιάς», που βρίσκεται στο όρος Παναγιά της κοινότητας Κροκυλείου. Το καταφύγιο βρίσκεται σε υψόμετρο 1.265 μ. με θέα προς τα Βαρδούσια, τη Γκιώνα, το Τρίκορφο και τη λίμνη του Μόρνου. Είναι δυναμικότητας 10 κλινών και αποτελεί γνωστό προορισμό για ορειβατικούς συλλόγους, μεμονωμένους ορειβάτες και αναρριχητές.

6. Περιήγηση – Μονοπάτια

Ο Δήμος Δωρίδος προσφέρεται για περιήγηση στα πανέμορφα μονοπάτια της περιοχής. Ενδεικτικά αναφέρονται: α) το μονοπάτι από Παραλία Σεργούλας – Άνω Σεργούλα – Ποτιδάνεια στο Όρος Τρίκορφο, σε υψόμετρο 1547 μ., το οποίο πρόσφατα χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα LEADER+ της Αιτωλικής Αναπτυξιακής, β) το Φαράγγι της Σεργούλας κατά μήκος του χειμάρρου Πολυσταύρι, το οποίο αποτελεί πόλο έλξης περιπατητών, περιηγητών και φυσιολατρικών συλλόγων, γ) το Κεφαλογιέφυρο στις άγριες κλεισούρες του Μόρνου, το οποίο αποτελεί γέφυρα επικοινωνίας της ορεινής Ναυπακτίας με τη Δωρίδα, δ) ο χειμάρρος Μανδήλως, ο οποίος αποκαλείται και βυζαντινός χειμάρρος και χειμάρρος των Μοναστηριών και των νερόμυλων. Επίσης, την περιοχή διασχίζει το Ευρωπαϊκό Μονοπάτι E4.

7. Μοναστήρια, θρησκευτικός τουρισμός

Ο θρησκευτικός τουρισμός παρουσιάζει δυναμική ανοδική τάση στην περιοχή της Δωρίδος, η οποία διαθέτει ορισμένα από τα σημαντικότερα και γνωστότερα μοναστήρια της χώρας, όπως: το Μοναστήρι του Κουτσουρού, η Ιερά Μονή Βαρνάκοβας, ο Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, η Ιερά Μονή Αγίου Αυγουστίνου και Σαρώφ, Ιερά Μονή Αγίου Νεκταρίου και Αγίου Φανουρίου

Τρικόρφου, και η Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Αρτοτίνας (Μονή Αθανασίου Διάκου).

4.9.2 Πολιτιστική κληρονομιά

Στον Δήμο Δωρίδος δραστηριοποιούνται 5 Μουσεία (λαογραφικά ή μη), 2 πολιτιστικά κέντρα και 4 δημοτικές βιβλιοθήκες.

Στο Δήμο υπάρχει πλήθος μνημείων αναγνωρισμένων από τις αρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων. Η πλειοψηφία των χώρων αυτών αφορά σε ναούς.

Όσον αφορά στα μουσεία (υπο)λειτουργούν η Αρχαιολογική Συλλογή Λιδωρικού, το Λαογραφικό Μουσείο Ευπαλίου, το Λαογραφικό Μουσείο Τειχίου, το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Αρτοτίνας.

Επίσης διατηρητέα κτήρια, αναγνωρισμένα από την Υπηρεσία Νεότερων Μνημείων υφίστανται σε όλες σχεδόν τις δημοτικές ενότητες του Δήμου. Πρόκειται για κτίρια που παραπέμπουν στην ιστορία και παράδοση του τόπου.

4.9.3 Πολιτιστικές Εκδηλώσεις - Δραστηριότητες

Στον Δήμο δραστηριοποιούνται συνολικά 77 σύλλογοι με αποτέλεσμα κάθε χρόνο να λαμβάνουν χώρα αρκετές πολιτιστικές εκδηλώσεις σε διάφορες κοινότητες του Δήμου. Μουσικοχορευτικές και θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, θέατρο σκιών, εκθέσεις ζωγραφικής και φωτογραφίας και αθλητικοί αγώνες αποτελούν τον πυρήνα των πολιτιστικών εκδηλώσεων που διοργανώνονται σε όλες τις δημοτικές ενότητες του Δήμου, προσελκύοντας το ενδιαφέρον των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών. Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες γίνονται τα καθιερωμένα πανηγύρια, διατηρώντας αρκετά από τα παραδοσιακά στοιχεία. Τα πανηγύρια αυτά εκτός από τη θρησκευτική σημασία τους, επηρεάζουν και την κοινωνική ζωή των περιοχών αφού δίνουν την ευκαιρία στους ντόπιους και στους μετανάστες, σε άλλες περιοχές της χώρας ή το εξωτερικό, να επισκεφτούν τα χωριά τους.

Πέρα, όμως, από τα θρησκευτικά πανηγύρια διοργανώνονται εκδηλώσεις προβολής των τοπικών προϊόντων, όπως η «**Γιορτή της Τράτας**» στην Ερατεινή Τολοφώνας, όπου προσφέρονται, δωρεάν, ψητές σαρδέλες, άφθονο κρασί και ζωντανή μουσική, η «**Γιορτή Χταποδιού**» στη Σπηλιά Τολοφώνας, όπου προσφέρονται ούζο και θαλασσινοί μεζέδες, η «**Γιορτή της πίτας**» στο Τείχιο Ευπαλίου, όπου προσφέρονται πίτες και κρασί, η «**Γιορτή του Ψαρά**» στο Μαραθιά

Ευπαλίου, όπου προσφέρονται ψάρια της εποχής, η «**Γιορτή του τσίπουρου**» στην Ποτιδάχεια Ευπαλίου και στο Αλποχώρι Βαρδουσίων, όπου γίνεται η απόσταξη του τσίπουρου και προσφέρονται μεζέδες, η «**Γιορτή καλαμποκιού**» στη Μανάγουλη Ευπαλίου, με σκοπό να δοθεί η δυνατότητα στους μεγάλους να θυμηθούν και στους νεότερους να μάθουν πόσο σημαντική ήταν αλλά και είναι η αξία ενός προϊόντος όπως το καλαμπόκι, για την επιβίωση του τόπου μας, στη διάρκεια των χρόνων.

Δεν λείπουν, επίσης, οι εορταστικές εκδηλώσεις με ιστορικό ενδιαφέρον, όπως τα «**Διάκεια**» στην Αρτοτίνα Βαρδουσίων, αφιερωμένα στον ήρωα της Επανάστασης του 1821 Αθανάσιο Διάκο, ο οποίος γεννήθηκε και μόνασε στο μοναστήρι του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου και οι οποίες καταλήγουν στη γιορτή του Αγίου, στα τέλη Αυγούστου, και το παραδοσιακό πανηγύρι με το Φλάμπουρο. Ανάλογου ύφους εκδηλώσεις είναι και τα «**Μακρυγιάννεια**» στο Κροκύλειο Βαρδουσίων, που περιλαμβάνουν πεζοπορία βουνού, παζάρι με χειροποίητα προϊόντα, παιχνίδια γνώσεων και μουσικοθεατρικές παραστάσεις.

Τέλος, σημαντικό πολιτιστικό γεγονός του Δήμου αποτελεί το **φεστιβάλ της Ποτιδάχειας Ευπαλίου**, που είναι ένα τριήμερο γεμάτο μουσικές και θεατρικές παραστάσεις, με «δυνατά» ονόματα του καλλιτεχνικού χώρου, το οποίο προσελκύει το ενδιαφέρον κατοίκων και επισκεπτών.

Στο νομό Φωκίδας, επίσης, ένα σημαντικό πολιτιστικό γεγονός αποτελεί το **κατασκηνωτικό φεστιβάλ “Ήχοι του Δάσους”**, που είναι ένα τριήμερο γεμάτο μουσικές παραστάσεις, στο οροπέδιο της Αγίας Τριάδας, στη Καλοσκοπή Φωκίδας. Οι Ήχοι του Δάσους ξεκίνησαν σαν μια ιδέα το 2002 και σήμερα, έχουν καθιερωθεί ως ένα από τα πιο άρτια οργανωμένα κατασκηνωτικά-μουσικά φεστιβάλ στην Ελλάδα.

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών των καταλυμάτων στο δήμο Δωρίδος (π.χ. ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαίδευση, τόπος μόνιμης κατοικίας στο παρελθόν και σήμερα, οικογενειακό εισόδημα, κύρια και συμπληρωματική απασχόληση, κ.α.) καθώς και στοιχεία που αφορούν τα μέλη του νοικοκυριού του επιχειρηματία.

Η κατά φύλο κατανομή του συνόλου των καταλυμάτων (Πίνακας 1), δείχνει ότι το 78,0% είναι άνδρες και το 22,0% γυναίκες.

Πίνακας 1.

Φύλο ιδιοκτήτη καταλύματος.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ανδρας	32	78,0
Γυναίκα	9	22,0
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Η ηλικιακή σύνθεση των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 2), δείχνει ότι οι επιχειρηματίες ηλικίας έως 49 ετών ανέρχονται στο 37,5%, ενώ το ποσοστό εκείνων που έχουν ηλικία από 50 – 59 ετών ανέρχονται σε 32,5%. Τέλος, οι επιχειρηματίες άνω των 60 ετών ανέρχονται σε ποσοστό 30,0%.

Πίνακας 2.

Ηλικία ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Ηλικιακή Κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
Μέχρι 49	15	37,5
50 – 59	13	32,5
60 και πάνω	12	30,0
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων (Πίνακας 3), διαπιστώθηκε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ιδιοκτητών είναι έγγαμοι (ποσοστό 70,7%). Σαφώς μικρότερο είναι το ποσοστό των άγαμων, το οποίο ανέρχεται σε 12,2%, ενώ το ποσοστό των χήρων και διαζευγμένων ανέρχεται σε 7,3% και 9,8% αντίστοιχα.

Πίνακας 3.

Οικογενειακή κατάσταση του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Ποσοστό
Άγαμος/η	5	12,2
Έγγαμος/η	29	70,7
Χήρος/α	3	7,3
Διαζευγμένος/η	4	9,8
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης (Πίνακας 4), η πλειονότητα των ιδιοκτητών (46,3%) είναι απόφοιτοι δημοτικού και γυμνασίου, ενώ το 29,3% είναι απόφοιτοι λυκείου ή τεχνικής σχολής. Το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) ανέρχεται στο 24,4%.

Πίνακας 4.

Επίπεδο εκπαίδευσης του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Δημοτικό - Γυμνάσιο	19	46,3
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	12	29,3
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	10	24,4
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Σε ότι αφορά τον τόπο γέννησης των ιδιοκτητών (Πίνακας 5), η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (85,4%) προέρχονται από την περιοχή του Δήμου Δωρίδος, ενώ το

ποσοστό των ιδιοκτητών που δεν γεννήθηκαν στο Δήμο (π.χ. Αθήνα, Πάτρα και εξωτερικό) είναι σαφώς μικρότερο (14,6%).

Πίνακας 5.

Τόπος γέννησης του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Τόπος γέννησης	Συχνότητα	Ποσοστό
Περιοχή Δ. Δωρίδος	35	85,4
Περιοχή εκτός Δ. Δωρίδος	6	14,6
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Αναφορικά με τον τόπο κατοικίας τους κατά το παρελθόν (Πίνακας 6), το διπλάσιο ποσοστό (65,9%) των ιδιοκτητών δήλωσε ότι έμενε στην περιοχή του Δήμου Δωρίδος, έναντι του 34,1% που δήλωσε ότι διέμενε σε άλλες περιοχές, εκτός του Δήμου (Αθήνα, Πάτρα, Ναύπακτο και εξωτερικό).

Πίνακας 6.

Τόπος μόνιμης κατοικίας στο παρελθόν του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Τόπος μόνιμης κατοικίας στο παρελθόν	Συχνότητα	Ποσοστό
Περιοχή Δ. Δωρίδος	27	65,9
Περιοχή εκτός Δ. Δωρίδος	14	34,1
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, σήμερα, πάνω από τους μισούς επιχειρηματίες (56,1%) μένουν μόνιμα στην περιοχή του Δήμου Δωρίδος (Πίνακας 7), ενώ το 26,8% δήλωσε ότι μένει μόνιμα σε άλλες περιοχές, εκτός του Δήμου (Αθήνα, Πάτρα, Ναύπακτο και εξωτερικό). Το υπόλοιπο 17,1% είναι μετακινούμενοι, και συγκεκριμένα το μεν καλοκαίρι μένουν μόνιμα στον τόπο όπου βρίσκεται το κατάλυμα το δε χειμώνα μένουν σε άλλες περιοχές (γεγονός που αφορά κυρίως με τους ιδιοκτήτες παραθαλάσσιων καταλυμάτων). Στην ίδια κατηγορία συμπεριλαμβάνονται και αυτοί οι οποίοι μένουν μόνιμα στην Ναύπακτο και

μετακινούνται συχνά στον τόπο όπου βρίσκεται το κατάλυμά τους λόγω της μικρής απόστασης.

Πίνακας 7.

Τόπος μόνιμης κατοικίας σήμερα του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Τόπος μόνιμης κατοικίας σήμερα	Συχνότητα	Ποσοστό
Περιοχή Δ. Δωρίδος	23	56,1
Περιοχή εκτός Δ. Δωρίδος	11	26,8
Μετακινούμενοι	7	17,1
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Όσον αφορά την κύρια απασχόληση των ιδιοκτητών (Πίνακας 8), φαίνεται ότι σχεδόν οι μισοί από τους ερωτηθέντες (48,8%) έχουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό (43,9% καταλύματα και 4,9% εστιατόρια). Το 19,5% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί που έχουν ως κύρια απασχόλησή τους την κτηνοτροφία εντοπίζονται στις δημοτικές ενότητες Λιδωρικίου και Βαρδουσίων. Σημαντικό, ωστόσο, είναι και το ποσοστό 31,7%, που αφορά σε επαγγέλματα εκτός γεωργίας και τουρισμού και αφορούν κυρίως σε ελεύθερους επαγγελματίες (24,4%) (αρχιτέκτονες, πολιτικοί μηχανικοί, αυτοκινητιστής, ιδιοκτήτης περιπτέρου) και δευτερευόντως δημόσιους υπαλλήλους.

Πίνακας 8.

Κύρια απασχόληση του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	8	19,5
Τουρισμός	20	48,8
Άλλα επαγγέλματα	13	31,7
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Επιπλέον, οι ιδιοκτήτες εμφανίζονται κατά 65,8% ως πολυδραστήριοι, έχουν δηλαδή και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 9), το 56,1% των ερωτηθέντων έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό

(καταλύματα – εστιατόρια), ενώ μόλις 4,9% έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τη γεωργία – κτηνοτροφία και σε αντίστοιχο ποσοστό κάποια άλλη απασχόληση. Ωστόσο, το 34,2% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 9.

Συμπληρωματική απασχόληση του ιδιοκτήτη του καταλύματος.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	14	34,2
Γεωργία - κτηνοτροφία	2	4,9
Τουρισμός	23	56,1
Άλλο	2	4,9
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Σημειώνεται ότι τα επαγγέλματα που έκαναν παλιότερα οι σημερινοί ιδιοκτήτες των καταλυμάτων, πριν δηλαδή την ίδρυση της τουριστικής μονάδας τους, είναι ακόμα και σήμερα περίπου τα ίδια (κτηνοτρόφοι, έμποροι, ελεύθεροι επαγγελματίες, ξενοδοχοϋπάλληλοι, κ.α.), ενώ κάποιοι από τους ερωτηθέντες δεν συνεχίζουν τα παλιά επαγγέλματά τους (δικηγόρος, εργολάβος, λογίστρια, ιδιοκτήτης καφετέριας, υδραυλικός).

Η ανάλυση του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος των ιδιοκτητών (Πίνακας 10), έδειξε ότι αυτό (31 απαντήσεις) κατανέμεται ως εξής: <15.000€ ποσοστό 19,4%, 5.000-25.000€ ποσοστό 38,6% και >25.000 € ποσοστό 41,9%. Το ετήσιο εισόδημα από τη γεωργία – κτηνοτροφία (Πίνακας 11) είναι σχετικά χαμηλό καθώς το 60% (επί συνόλου 10 απαντήσεων) δήλωσε λιγότερα από 15.000€. Τέλος, το ετήσιο εισόδημα από τις τουριστικές δραστηριότητες (Πίνακας 12), έδειξε ότι το ποσοστό που κατέχει η κλάση <10.000 € ανέρχεται σε 45,2% (επί συνόλου 31 απαντήσεων). Τα ποσοστά των υπόλοιπων κλάσεων ανερχόταν για μεν την κλάση 10.000-15.000 € σε 29,0%, για δε την κλάση >15.000 € σε 25,8%.

Πίνακας 10.

Οικογενειακό εισόδημα.

Οικογενειακό εισόδημα	Συχνότητα	Ποσοστό
5.000-15.000	6	19,4
15.000-25.000	12	38,7
>25.000	13	41,9
ΣΥΝΟΛΟ	31	100,0

Πίνακας 11.

Εισόδημα από γεωργία – κτηνοτροφία.

Εισόδημα από γεωργία - κτηνοτροφία	Συχνότητα	Ποσοστό
<15.000	6	60,0
>15.000	4	40,0
ΣΥΝΟΛΟ	10	100,0

Πίνακας 12.

Εισόδημα από αγροτουρισμό.

Εισόδημα από αγροτουρισμό	Συχνότητα	Ποσοστό
<10.000	14	45,2
10.000-15.000	9	29,0
>15.000	8	25,8
ΣΥΝΟΛΟ	31	100,0

Όσον αφορά το κατά πόσον είχαν οι επιχειρηματίες λάβει κάποια επαγγελματική εκπαίδευση-κατάρτιση σχετική με τη σημερινή δουλειά τους (Πίνακας 13), μόνο το 41,5% δήλωσε πως είχε κάποια εκπαίδευση-κατάρτιση σχετική με τη σημερινή εργασία τους που αφορούσε είτε τον τουρισμό είτε σε άλλη δραστηριότητά τους.

Πίνακας 13.

Επαγγελματική εκπαίδευση-κατάρτιση

Εκπαίδευση-κατάρτιση	Συχνότητα	Ποσοστό
Ναι	17	41,5
Όχι	24	58,5
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

5.1.1 Χαρακτηριστικά των συζύγων των ιδιοκτητών των καταλυμάτων

Η κατά φύλο κατανομή των συζύγων των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 14), δείχνει ότι το 78,6% είναι γυναίκες και το 21,4% άνδρες. Φυσικά, το 100% των συζύγων μένουν μαζί με τους ιδιοκτήτες.

Ωστόσο, η ηλικιακή σύνθεση των συζύγων των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 15), δείχνει ότι τα ποσοστά των συζύγων όλων των κλάσεων των ηλικιών 30 – 40 ετών, 41 – 57 ετών και 58 – 64 ετών είναι ισόποσα (33,3%).

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των συζύγων (Πίνακας 16), το ποσοστό των αποφοίτων δημοτικού και γυμνασίου ανέρχεται στο 39,3%, το οποίο είναι ισόποσο με το ποσοστό των αποφοίτων λυκείου ή τεχνικής σχολής. Εξίσου σημαντικό είναι και το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) το οποίο ανέρχεται στο 21,4%.

Όσον αφορά την κύρια απασχόληση των συζύγων (Πίνακας 17), φαίνεται ότι το 28,6% έχουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), ενώ μόνο το 10,7% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία. Σημαντικό, ωστόσο, είναι και το ποσοστό 25,0%, που αφορά άλλα επαγγέλματα δηλαδή εκτός γεωργίας και τουρισμού, όπως εκπαιδευτικοί, μηχανικός, και ιδιωτικός υπάλληλος. Επίσης, το ποσοστό των συζύγων που ασχολούνται με τα οικιακά και κάποιοι που είναι συνταξιούχοι ανέρχεται στο 35,7%.

Επιπλέον, οι σύζυγοι εμφανίζονται κατά 57,1% ως πολυδραστήριοι, έχουν δηλαδή και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 18), το 57,1% των συζύγων έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), δηλαδή το 100% των συζύγων που έχει συμπληρωματική απασχόληση αφορά μόνο στον τουρισμό. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι το 42,9% των συζύγων δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 14.

Φύλο συζύγου.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Γυναίκα	22	78,6
Ανδρας	6	21,4
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 15.

Ηλικία συζύγου.

Ηλικιακή κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
30 - 40	9	33,3
41 - 57	9	33,3
58 - 64	9	33,3
ΣΥΝΟΛΟ	27	100,0

Πίνακας 16.

Επίπεδο εκπαίδευσης συζύγου.

Επίπεδο Εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Δημοτικό - Γυμνάσιο	11	39,3
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	11	39,3
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	6	21,4
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 17.

Κύρια απασχόληση συζύγου.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	3	10,7
Τουρισμός	8	28,6
Άλλα επαγγέλματα	7	25,0
Οικιακά - Συνταξιούχοι	10	35,7
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 18.

Συμπληρωματική απασχόληση συζύγου.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	12	42,9
Τουρισμός	16	57,1
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

5.1.2 Χαρακτηριστικά των παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων

Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του 1^{ου} παιδιού των ιδιοκτητών, η κατά φύλο κατανομή των 1^{ων} παιδιών (Πίνακας 19), δείχνει ότι το 46,7% είναι γυναίκες και το 53,3% άνδρες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 56,7% των 1^{ων} παιδιών μένουν μαζί με τους γονείς τους, ενώ το 43,3% δεν μένουν μαζί (Πίνακας 20).

Ωστόσο, η ηλικιακή σύνθεση των 1^{ων} παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 21), δείχνει ότι τα παιδιά ηλικίας από 18 – 29 ετών ανέρχονται στο 42,9% που είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό, ενώ το ποσοστό εκείνων που έχουν ηλικία από 30 – 35 ετών ανέρχονται σε 35,7%. Τέλος, τα παιδιά ηλικίας από 5 – 15 ετών ανέρχονται σε ποσοστό 21,4%.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των 1^{ων} παιδιών (Πίνακας 22), το ποσοστό που πάει δημοτικό και γυμνάσιο ανέρχεται στο 14,3%, ενώ το ποσοστό που πάει ή έχει αποφοιτήσει από λύκειο ή τεχνική σχολή είναι 32,1%. Ωστόσο, αρκετά σημαντικό είναι και το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) το οποίο ανέρχεται στο 53,6%.

Όσον αφορά την κύρια απασχόληση των 1^{ων} παιδιών (Πίνακας 23), φαίνεται ότι μόνο το 10,7% έχουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), ενώ μόνο το 7,1% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία. Σημαντικό, ωστόσο, είναι το ποσοστό 46,4% που αφορά άλλα επαγγέλματα δηλαδή εκτός γεωργίας και τουρισμού, όπως ελεύθεροι επαγγελματίες, ιδιωτικοί υπάλληλοι, δημόσιος υπάλληλος, εκπαιδευτικός και αθλήτρια. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των 1^{ων} παιδιών που είναι μαθητές και φοιτητές ανέρχεται στο 35,7%.

Επιπλέον, τα 1^α παιδιά εμφανίζονται κατά 42,9% ως πολυδραστήρια, δηλαδή έχουν και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 24), το

42,9% των 1^{ου} παιδιών έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), δηλαδή το 100% των 1^{ου} παιδιών που έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση αφορά μόνο στον τουρισμό. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι το 57,1% των 1^{ου} παιδιών δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 19.

Φύλο 1^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ανδρας	16	53,3
Γυναίκα	14	46,7
ΣΥΝΟΛΟ	30	100,0

Πίνακας 20.

Διαμονή 1^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ναι	17	56,7
Όχι	13	43,3
ΣΥΝΟΛΟ	30	100,0

Πίνακας 21.

Ηλικία 1^{ου} παιδιού.

Ηλικιακή κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
5 - 15	6	21,4
18 - 29	12	42,9
30 - 35	10	35,7
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 22.

Επίπεδο εκπαίδευσης 1^{ου} παιδιού.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Δημοτικό - Γυμνάσιο	4	14,3
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	9	32,1
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	15	53,6
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 23.

Κύρια απασχόληση 1^{ου} παιδιού.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	2	7,1
Τουρισμός	3	10,7
Άλλα επαγγέλματα	13	46,4
Μαθητής - Φοιτητής	10	35,7
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Πίνακας 24.

Συμπληρωματική απασχόληση 1^{ου} παιδιού.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	16	57,1
Τουρισμός	12	42,9
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,0

Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του 2^{ου} παιδιού των ιδιοκτητών, η κατά φύλο κατανομή των 2^{ων} παιδιών (Πίνακας 25), δείχνει ότι το 43,5% είναι γυναίκες και το 56,5% άνδρες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 56,5% των 2^{ων} παιδιών μένουν μαζί με τους γονείς τους, ενώ το 43,5% δεν μένουν μαζί (Πίνακας 26).

Ωστόσο, η ηλικιακή σύνθεση των 2^{ων} παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 27), δείχνει ότι τα παιδιά ηλικίας από 26 – 33 ετών ανέρχονται στο 42,9% που είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό, ενώ ισόποσο είναι το ποσοστό εκείνων που έχουν ηλικία από 3 – 17 ετών και από 18 – 24 ετών που ανέρχεται σε 28,6%.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των 2^{ων} παιδιών (Πίνακας 28), το ποσοστό που πάει ή έχει αποφοιτήσει από λύκειο ή τεχνική σχολή είναι 55%, ενώ σημαντικό είναι και το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) το οποίο ανέρχεται στο 45%.

Ακόμη, όσον αφορά την κύρια απασχόληση των 2^{ων} παιδιών (Πίνακας 29), φαίνεται ότι μόνο το 10% έχουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα –

εστιατόρια), ενώ μόνο το 5% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία. Σημαντικό, ωστόσο, είναι το ποσοστό 50%, δηλαδή ακριβώς τα μισά παιδιά που έχουν άλλα επαγγέλματα δηλαδή εκτός γεωργίας και τουρισμού, όπως ελεύθεροι επαγγελματίες, ιδιωτικοί υπάλληλοι, και εκπαιδευτικός. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των 2^{ων} παιδιών που είναι μαθητές και φοιτητές ανέρχεται στο 35%.

Επιπλέον, τα 2^α παιδιά εμφανίζονται κατά 55% ως πολυδραστήρια, δηλαδή έχουν και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 30), το 55% των 2^{ων} παιδιών έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), δηλαδή το 100% των 2^{ων} παιδιών που έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση αφορά μόνο στον τουρισμό. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι το 45% των 2^{ων} παιδιών δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 25.

Φύλο 2^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ανδρας	13	56,5
Γυναίκα	10	43,5
ΣΥΝΟΛΟ	23	100,0

Πίνακας 26.

Διαμονή 2^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ναι	13	56,5
Όχι	10	43,5
ΣΥΝΟΛΟ	23	100,0

Πίνακας 27.

Ηλικία 2^{ου} παιδιού.

Ηλικιακή κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
3 - 17	6	28,6
18 - 24	6	28,6
26 - 33	9	42,9
ΣΥΝΟΛΟ	21	100,0

Πίνακας 28.

Επίπεδο εκπαίδευσης 2^{ου} παιδιού.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	11	55,0
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	9	45,0
ΣΥΝΟΛΟ	20	100,0

Πίνακας 29.

Κύρια απασχόληση 2^{ου} παιδιού.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	1	5,0
Τουρισμός	2	10,0
Άλλα επαγγέλματα	10	50,0
Μαθητής - Φοιτητής	7	35,0
ΣΥΝΟΛΟ	20	100,0

Πίνακας 30.

Συμπληρωματική απασχόληση 2^{ου} παιδιού.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	9	45,0
Τουρισμός	11	55,0
ΣΥΝΟΛΟ	20	100,0

Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του 3^{ου} παιδιού των ιδιοκτητών, η κατά φύλο κατανομή των 3^{ων} παιδιών (Πίνακας 31), δείχνει ότι το 33,3% είναι γυναίκες και το 66,7% άνδρες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 66,7% των 3^{ων} παιδιών μένουν μαζί με τους γονείς τους, ενώ το 33,3% δεν μένουν μαζί (Πίνακας 32).

Ωστόσο, η ηλικιακή σύνθεση των 3^{ων} παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 33), δείχνει ότι τα παιδιά ηλικίας από 22 – 31 ετών

ανέρχονται στο 55,6%, ενώ το ποσοστό εκείνων που έχουν ηλικία από 11 – 16 ετών ανέρχεται σε 44,4%.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των 3^{ων} παιδιών (Πίνακας 34), το ποσοστό που πάει ή έχει αποφοιτήσει από λύκειο ή τεχνική σχολή είναι 11,1%, ενώ ισόποσο είναι το ποσοστό αυτών που πάνε δημοτικό και γυμνάσιο με το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) το οποίο ανέρχεται στο 44,4%.

Ακόμη, όσον αφορά την κύρια απασχόληση των 3^{ων} παιδιών (Πίνακας 35), φαίνεται ότι μόνο το 11,1% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία, ενώ το ποσοστό 33,3% αφορά άλλα επαγγέλματα δηλαδή εκτός γεωργίας και τουρισμού, όπως ιδιωτικοί υπάλληλοι. Επίσης, το ποσοστό των 3^{ων} παιδιών που είναι μαθητές και φοιτητές ανέρχεται στο 55,6%.

Επιπλέον, τα 3^α παιδιά εμφανίζονται κατά 66,7% ως πολυδραστήρια, δηλαδή έχουν και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 36), το 66,7% των 3^{ων} παιδιών έχουν ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), δηλαδή το 100% των 3^{ων} παιδιών που έχουν κάποια συμπληρωματική απασχόληση αφορά μόνο στον τουρισμό. Ωστόσο, το 33,3% των 3^{ων} παιδιών δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 31.

Φύλο 3^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Άνδρας	6	66,7
Γυναίκα	3	33,3
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Πίνακας 32.

Διαμονή 3^{ου} παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ναι	6	66,7
Όχι	3	33,3
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Πίνακας 33.

Ηλικία 3^{ου} παιδιού.

Ηλικιακή κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
11 - 16	4	44,4
22 - 31	5	55,6
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Πίνακας 34.

Επίπεδο εκπαίδευσης 3^{ου} παιδιού.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Δημοτικό - Γυμνάσιο	4	44,4
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	1	11,1
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	4	44,4
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Πίνακας 35.

Κύρια απασχόληση 3^{ου} παιδιού.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	1	11,1
Άλλα επαγγέλματα	3	33,3
Μαθητής - Φοιτητής	5	55,6
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Πίνακας 36.

Συμπληρωματική απασχόληση 3^{ου} παιδιού.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	3	33,3
Τουρισμός	6	66,7
ΣΥΝΟΛΟ	9	100,0

Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του 4^{ου} παιδιού των ιδιοκτητών, η κατά φύλο κατανομή των 4^{ων} παιδιών (Πίνακας 37), δείχνει ότι το ποσοστό των γυναικών και των ανδρών είναι ισόποσο (50%). Επιπλέον, το 75% των 4^{ων} παιδιών μένουν μαζί με τους γονείς τους, ενώ το 25% δεν μένουν μαζί (Πίνακας 38).

Ωστόσο, η ηλικιακή σύνθεση των 4^{ων} παιδιών των ιδιοκτητών των καταλυμάτων (Πίνακας 39), δείχνει ότι τα ποσοστά των παιδιών των κλάσεων ηλικίας από 15 – 19 ετών και από 20 – 27 ετών είναι ισόποσα (50%).

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των 4^{ων} παιδιών (Πίνακας 40), το ποσοστό που πάει γυμνάσιο ανέρχεται στο 25%, ενώ το ποσοστό που πάει ή έχει αποφοιτήσει από λύκειο ή τεχνική σχολή είναι 50%. Ωστόσο, το ποσοστό αυτών που έχουν τελειώσει κάποια ανώτατη ή ανώτερη σχολή (ΑΕΙ/ ΤΕΙ) ανέρχεται στο 25%.

Ακόμη, όσον αφορά την κύρια απασχόληση των 4^{ων} παιδιών (Πίνακας 41), φαίνεται ότι το 25% έχει ως κύρια απασχόλησή του τη γεωργία – κτηνοτροφία, ενώ το ποσοστό 25% αφορά άλλα επαγγέλματα δηλαδή εκτός γεωργίας και τουρισμού, όπως ιδιωτικός υπάλληλος. Επίσης, το ποσοστό των 4^{ων} παιδιών που είναι μαθητές και φοιτητές ανέρχεται στο 50%.

Επιπλέον, τα 4^α παιδιά εμφανίζονται κατά 50% ως πολυδραστήρια, δηλαδή έχουν και κάποια συμπληρωματική απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 42), το 50% των 4^{ων} παιδιών έχουν ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό (καταλύματα – εστιατόρια), δηλαδή το 100% των 4^{ων} παιδιών που έχουν κάποια συμπληρωματική απασχόληση αφορά μόνο στον τουρισμό. Ωστόσο, το 50% των 4^{ων} παιδιών δεν έχει κάποια συμπληρωματική απασχόληση.

Πίνακας 37.

Φύλο 4^ο παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ανδρας	2	50,0
Γυναίκα	2	50,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Πίνακας 38.

Διαμονή 4^ο παιδιού.

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Ναι	3	75,0
Όχι	1	25,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Πίνακας 39.

Ηλικία 4^ο παιδιού.

Ηλικιακή κλάση	Συχνότητα	Ποσοστό
15 - 19	2	50,0
20 - 27	2	50,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Πίνακας 40.

Επίπεδο εκπαίδευσης 4^ο παιδιού.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συχνότητα	Ποσοστό
Γυμνάσιο	1	25,0
Λύκειο ή Τεχνική σχολή	2	50,0
Ανώτερη - Ανώτατη σχολή	1	25,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Πίνακας 41.

Κύρια απασχόληση 4^{ου} παιδιού.

Κύρια απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία - κτηνοτροφία	1	25,0
Άλλα επαγγέλματα	1	25,0
Μαθητής - Φοιτητής	2	50,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Πίνακας 42.

Συμπληρωματική απασχόληση 4^{ου} παιδιού.

Συμπληρωματική απασχόληση	Συχνότητα	Ποσοστό
Καμία	2	50,0
Τουρισμός	2	50,0
ΣΥΝΟΛΟ	4	100,0

Τέλος, σημειώνεται η ύπαρξη και πέμπτων και έκτων παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά αυτά προέρχονται από ένα νοικοκυριό και είναι δύο κορίτσια που μένουν μαζί με τους γονείς τους, τα οποία είναι ηλικίας 9 και 8 ετών αντίστοιχα. Είναι μαθήτριες του δημοτικού και σύμφωνα με τους γονείς τους βοηθάνε στην κτηνοτροφική εκμετάλλευση των γονιών τους.

5.2 Χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι σήμερα το ποσοστό των ιδιοκτητών καταλυμάτων που ασχολούνται καθοιονδήποτε τρόπο με τη γεωργία, δηλαδή είναι κάτοχοι κάποιας γεωργικής εκμετάλλευσης (φυτικής παραγωγής) ανέρχεται σε 26,8%, ενώ 19,5% ασχολούνται με την κτηνοτροφία και το 7,3% έχει μικτές (γεωργοκτηνοτροφικές) εκμεταλλεύσεις. Από την άλλη, περίπου οι μισοί επιχειρηματίες (46,3%) ουδόλως εμπλέκονται με τη γεωργία-κτηνοτροφία (Πίνακας 43). Αξίζει να σημειωθεί ότι επαγγελματικά με τη φυτική παραγωγή ασχολούνται 2

άτομα, ενώ τα υπόλοιπα 9 άτομα ασχολούνται με σκοπό την ιδιοκατανάλωση. Όσον αφορά για την κτηνοτροφία, επαγγελματικά ασχολούνται και τα 8 άτομα, ενώ επαγγελματικά απασχολούνται και 2 στους 3 κατόχους μικτών εκμεταλλεύσεων (Πίνακας 44).

Πίνακας 43.

Απασχόληση στη γεωργία – κτηνοτροφία.

Γεωργία - Κτηνοτροφία	Συχνότητα	Ποσοστό
Γεωργία	11	26,8
Κτηνοτροφία	8	19,5
Γεωργία και Κτηνοτροφία	3	7,3
Δεν ασχολείται	19	46,3
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Πίνακας 44.

Επαγγελματική απασχόληση στη γεωργία – κτηνοτροφία.

Γεωργία – Κτηνοτροφία Επαγγελματικά ή μη επαγγελματικά	Συχνότητα	Ποσοστό
Δεν ασχολείται	19	46,3
Γεωργία - επαγγελματικά	2	4,9
Γεωργία - μη επαγγελματικά	9	22,0
Κτηνοτροφία - επαγγελματικά	8	19,5
Γεωργία και Κτηνοτροφία - επαγγελματικά	2	4,9
Γεωργία και Κτηνοτροφία – μη επαγγελματικά	1	2,4
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Οι λόγοι για τους οποίους οι εν λόγω ιδιοκτήτες καταλυμάτων ασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία, είναι κατά σειρά προτεραιότητας ότι διαθέτουν κάποια κτήματα, τους αρέσει η δουλειά/ η ζωή κοντά στην φύση, ήταν οι μοναδικοί κληρονόμοι της εκμετάλλευσης, δεν ήθελαν να φύγουν από το χωριό τους, από χόμπι,

αναγκάστηκαν για οικογενειακούς λόγους (πχ. θάνατος πατέρα, γάμος), δεν υπήρχε άλλη επαγγελματική διέξοδος, συνδυασμός με το εμπόριο και, τέλος, για συμπληρωματικό εισόδημα.

Οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος είναι κυρίως μικρού μεγέθους, με τους ιδιοκτήτες να καλλιεργούν ελιές, αμπέλια και κηπευτικά. Πιο αναλυτικά, 12 άτομα έχουν ελιές, από τους οποίους οι 2 έχουν και αμπέλια, 1 άτομο έχει αμπέλια και 1 άτομο ασχολείται με τα κηπευτικά. Όσον αφορά στην έκταση, οι ιδιοκτήτες έχουν λίγα στρέμματα, ενώ στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων, πλην ενός που παράγει βιολογικό λάδι, η καλλιέργεια δεν είναι βιολογική.

Όσον δε αφορά στην κτηνοτροφία επικρατεί η εκτροφή προβάτων (8 άτομα με σύνολο κεφαλών 1425) και ακολουθούν οι αίγες (2 άτομα με σύνολο κεφαλών 200), οι αγελάδες (2 άτομα με σύνολο κεφαλών 195), οι κότες (2 άτομα με σύνολο κεφαλών 120), τα χοιρινά (1 άτομο με σύνολο κεφαλών 100), τα κουνέλια (1 άτομο με σύνολο κεφαλών 100) και τέλος τα άλογα (1 άτομο με σύνολο κεφαλών 6).

Επιπλέον, μόνο 2 άτομα εκτρέφουν βιολογικά πρόβατα και 1 άτομο βιολογικές αγελάδες.

5.3 Χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων

Οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων χαρακτηρίζουν την απασχόλησή τους στον τουρισμό, με βάση το χρόνο, κατά πλειοψηφία (53,7%) ως κύρια απασχόληση, ενώ το 39,0% ως δευτερεύουσα. Επίσης, το 7,3% θεωρούν την απασχόλησή τους στην επιχείρηση ως παράλληλη με τις άλλες δραστηριότητές τους (Πίνακας 45). Όσον δε αφορά στο εισόδημα (Πίνακας 46), το 43,9% αποκομίζει το κύριο εισόδημά του από το κατάλυμα, ενώ για το 53,7% το εισόδημα από τον τουρισμό θεωρείται ως δευτερεύον. Τέλος, το 2,4% το χαρακτηρίζει ως «παράλληλο εισόδημα».

Επίσης, σύμφωνα με τους ιδιοκτήτες, η απασχόλησή τους με την επιχείρησή τους εξαρτάται από τις εποχές, δηλαδή ανάλογα την (τουριστική) περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, οι ιδιοκτήτες που τα καταλύματά τους είναι παραθαλάσσια ασχολούνται πιο πολύ τους καλοκαιρινούς μήνες με την επιχείρησή τους, ενώ αυτοί που τα καταλύματά τους είναι ορεινά ασχολούνται κυρίως τους υπόλοιπους μήνες.

Πίνακας 45.

Η απασχόληση των ιδιοκτητών στην επιχείρησή τους: ως προς το χρόνο που ασχολούνται.

Χρόνο	Συχνότητα	Ποσοστό
Κύρια	22	53,7
Δευτερεύουσα	16	39,0
Παράλληλα	3	7,3
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Πίνακας 46.

Η απασχόληση των ιδιοκτητών στην επιχείρησή τους: ως προς το εισόδημα που αποκομίζουν.

Εισόδημα	Συχνότητα	Ποσοστό
Κύριο	18	43,9
Δευτερεύων	22	53,7
Παράλληλο	1	2,4
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Το 35,1% των καταλυμάτων ιδρύθηκε την περίοδο 1979 – 1994, ενώ σε ίδιο ποσοστό (32,4%) καταλύματα ιδρύθηκαν κατά τις περιόδους 1995 – 2003 και 2004 – 2011 (Πίνακας 47).

Πίνακας 47.

Έτος ίδρυσης της επιχείρησης.

Εισόδημα	Συχνότητα	Ποσοστό
1979 - 1994	13	35,1
1995 - 2003	12	32,4
2004 - 2011	12	32,4
ΣΥΝΟΛΟ	37	100,0

Η ανάλυση της κατανομής των καταλυμάτων παρουσιάζεται στους Πίνακες 48 και 49. Σύμφωνα με αυτούς, διαπιστώνεται ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά με καταλύματα εμφανίζονται στις δημοτικές ενότητες Τολοφώνας με 41,5% (Ερατεινή, Τολοφώνα, Σπηλιά Τριζονίων, Νησί Τριζόνια, Άγιος Νικόλαος), Ευπαλίου με 29,3% (Μαραθιά, Χίλιαδού, Μοναστηράκι, Σεργούλα), ενώ αισθητά πιο λίγα είναι στις δημοτικές ενότητες Λιδωρικού με 19,5% (Λιδωρίκι, Κονιάκος, Δάφνος) και Βαρδουσίων με 9,8% (Κροκύλειο, Πενταγιοί). Αξίζει να σημειωθεί ότι, το 70,7% είναι παραθαλάσσια καταλύματα, ενώ το 29,3% είναι ορεινά.

Πίνακας 48.

Τοποθεσία καταλύματος κατά Δημοτική Ενότητα.

Δημοτική Ενότητα	Συχνότητα	Ποσοστό
Βαρδουσίων	4	9,8
Ευπαλίου	12	29,3
Λιδωρικού	8	19,5
Τολοφώνας	17	41,5
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Πίνακας 49.

Χωροταξική κατανομή καταλυμάτων.

Χωροταξική Κατανομή	Συχνότητα	Ποσοστό
Ορεινά	12	29,3
Παραθαλάσσια	29	70,7
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Σύμφωνα με τους ερωτώμενους οι λόγοι για τους οποίους ενεπλάκησαν με τις τουριστικές δραστηριότητες είναι, κατά φθίνουσα σειρά, η ανάπτυξη που εμφανίστηκε στην περιοχή (16 άτομα), για να συνεχίσουν να ζουν και να εργάζονται στον τόπο τους (16 άτομα), οικονομικοί λόγοι (6 άτομα), το ότι προϋπήρχε στην οικογένεια (4 άτομα), για να ενισχύσουν την ανάπτυξη της περιοχής (4 άτομα), η αγάπη τους για το χωριό – τη φύση (4 άτομα), τα προβλήματα της γεωργίας (2

άτομα), το ότι πρόκειται για μια ευχάριστη απασχόληση (2 άτομα) και τέλος, το ότι «ήξεραν την δουλειά» (2 άτομα).

Η πλειοψηφία των κατόχων καταλυμάτων (73,2%) δηλώνουν ότι δεν είναι ευχαριστημένοι με τη σημερινή κατάσταση της επιχείρησης και των ευκαιριών απασχόλησης στην περιοχή γενικότερα. Αν προστεθεί σ' αυτούς και το 12,2% που εκδηλώνουν μια αμφίσημη στάση, η αναλογία των ευχαριστημένων αγγίζει μόλις το 14,6%, από τους οποίους πάλι η συντριπτική πλειονότητα (75%) εστιάζει στο γεγονός ότι εκείνο που κυρίως τους ευχαριστεί είναι το ότι απασχολούνται με «νέες και ευχάριστες ασχολίες». Μόνο το υπόλοιπο 25% εστιάζει στο «κερδοφόρο» της επιχείρησης.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 90,2% θα συνεχίσουν τις τουριστικές δραστηριότητες στο μέλλον, ενώ μόλις το 7,3% δεν σκοπεύει να συνεχίσει και το 2,4% δεν γνωρίζει τι θα κάνει. Επιπλέον, το 73,2% δεν σχεδιάζει να απασχοληθεί σε κάποιο άλλο αντικείμενο εργασίας, είτε ο ίδιος ή είτε κάποιο μέλος της οικογένειάς του. Εκείνοι που θέλουν να απασχοληθούν αναφέρονται σε κάποια μικρή βιοτεχνία (14,6% του συνόλου), στη γεωργία (7,3%) ή σε άλλες-επιπρόσθετες τουριστικές δραστηριότητες (4,9%) (Πίνακας 50).

Πίνακας 50.

Ασχολία και με κάτι άλλο στο μέλλον.

Κάτι άλλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Αγροτουρισμό (δωμάτια, ξενώνα, εστιατόριο)	2	4,9
Μικρή βιοτεχνία	6	14,6
Γεωργία	3	7,3
Όχι	30	73,2
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,0

Το 31,7% των επιχειρηματιών δήλωσε πως χρησιμοποιεί στις επιχειρήσεις του και κάποια δικά του προϊόντα. Από την άλλη, το 82,9% των επιχειρηματιών χρησιμοποιούν στις επιχειρήσεις τους τοπικά προϊόντα. Κατά συνέπεια, οι επιχειρηματίες φαίνεται πως προτιμούν τα τοπικά προϊόντα της περιοχής όπως είναι το κρέας, οι ελιές, το κρασί, τα τυριά, το γιαούρτι, το γάλα, το λάδι και τα ζυμαρικά.

5.4 Τα παιδιά των επιχειρηματιών – προοπτικές διαδοχής

Σύμφωνα με τη γνώμη της πλειοψηφίας των επιχειρηματιών (82,9%) η περιοχή δεν δίνει σήμερα ώθηση στους νέους να θέλουν να μείνουν στον τόπο τους για να εργαστούν και να ζήσουν. Οι λόγοι είναι ότι δεν υπάρχουν δουλειές, ούτε δραστηριότητες και δεν υπάρχει έτσι κάποιο κίνητρο για τους νέους να παραμείνουν στον τόπο τους. Ως αποτέλεσμα, «οι νέοι να φεύγουν για αναζήτηση εργασίας σε κάποια μεγαλούπολη».

Σήμερα, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, μόνο το 22,6% των επιχειρηματιών δήλωσε ότι τα παιδιά τους ασχολούνται με τη γεωργία – κτηνοτροφία και μάλιστα, κατά πλειοψηφία, όπως διαπιστώθηκε κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, ως βοηθοί των γονέων τους στην εκμετάλλευση. Επιπλέον, μεταξύ των κατόχων γεωργικής - κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης μόνο το 23,5% δηλώνει ότι τα παιδιά τους θα συνεχίσουν τη λειτουργία της εκμετάλλευσης τους. Το 41,2% θεωρούν ότι τα παιδιά τους δεν θα συνεχίσουν τη λειτουργία της εκμετάλλευσης ενώ το 35,3% των επιχειρηματιών δήλωσε πως «δεν γνωρίζει από τώρα» το τί θα κάνουν τα παιδιά τους στο μέλλον.

Πρέπει όμως να επισημανθεί, ότι στο 51,6% των τουριστικών επιχειρήσεων τα παιδιά των επιχειρηματιών ασχολούνται με την επιχείρηση αλλά στην πλειοψηφία τους ως συμβοηθούσα στην επιχείρηση μέλη, κυρίως τις περιόδους αιχμής. Από την άλλη, το 48,4% των παιδιών δεν ασχολούνται με την επιχείρηση. Περαιτέρω, σύμφωνα με τους επιχειρηματίες το 64,5% θεωρούν ότι τα παιδιά τους θα συνεχίσουν τη λειτουργία της επιχείρησής τους ενώ μόνο το 12,9% θεωρεί ότι τα παιδιά τους δεν θα συνεχίσουν τη λειτουργία της επιχείρησής τους. Το υπόλοιπο 22,6% των επιχειρηματιών «δεν ξέρει από τώρα» τί θα κάνουν τα παιδιά τους στο μέλλον.

Επιπλέον, το 83,9% των παιδιών των επιχειρηματιών δεν βοήθησαν για το «στήσιμο» της επιχείρησής των γονέων τους. Όσον δε αφορά το 16,1% των παιδιών που βοήθησαν, στην πλειοψηφία τους (80%) ενθάρρυναν τους γονείς και συμμετείχαν στη διεκπεραίωση των γραφειοκρατικών διαδικασιών, ενώ μόλις το 20% συμμετείχε ενεργά στις σχετικές εργασίες (οικοδομικές, κλπ.).

Σημειώνεται επίσης ότι πολύ μικρό ποσοστό των επιχειρηματιών (4,9 %) έχει ενταχθεί σε κάποιο δίκτυο συνεργασίας και προώθησης των τοπικών προϊόντων και

υπηρεσιών. Πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι στην περιοχή δεν υπάρχει Τοπικό Σύμφωνο Ποιότητας ή άλλη παρόμοια, συλλογική προσπάθεια.

5.5 Αγροπεριβαλλοντικές τεχνικές - προγράμματα LEADER/ΟΠΑΧΧ

Όσον αφορά το κατά πόσον έχουν οι επιχειρηματίες ενημέρωση σχετικά με μέτρα που πρέπει να εφαρμοστούν για την προστασία του περιβάλλοντος, το 37,5% των ερωτώμενων απάντησε πως έχει κάποια ενημέρωση, αλλά η ενημέρωση αυτή προέρχεται από δικό τους ενδιαφέρον και προσπάθεια. Εδώ φαίνεται το πρόβλημα που υπάρχει στην ενημέρωση που έχουν γενικότερα οι κάτοικοι από τους τοπικούς φορείς, η οποία κρίνεται ως ανεπαρκής. Ωστόσο, πρακτικές και τεχνικές για την προστασία του τοπίου εφαρμόζει, κατά δήλωσή του, το 65% των επιχειρηματιών οι οποίοι τονίζουν ότι «κάνουν ότι μπορούν για την προστασία του τοπίου». Τους Κώδικες Ορθής Γεωργικής Πρακτικής (ΚΟΓΠ) ως τέτοιους δεν γνωρίζει σχεδόν κανένας, αλλά μετά από μια σύντομη περιγραφή των Κωδίκων η πλειοψηφία των κατά κύριο επάγγελμα γεωργοκτηνοτρόφων δήλωσε πως τους γνωρίζει, ενώ το 100% αυτών πως εφαρμόζει παρόμοιες πρακτικές.

Στους πίνακες που ακολουθούν (Πίνακας 51, 52 και 53) παρουσιάζονται οι επιχειρήσεις όπου χρηματοδοτήθηκαν από τα προγράμματα LEADER II, LEADER + και ΟΠΑΧΧ.

Πίνακας 51.

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν μέσω Προγράμματος/ LEADER II.

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΠΕΡΙΟΧΗ
Αυτοεξυπηρετούμενα επιπλωμένα δωμάτια (ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΑ ΜΑΡΙΑ)	ΛΙΔΩΡΙΚΙ
Δημιουργία Αγροτικού Ξενώνα (ΚΡΙΚΕΛΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ)	ΛΙΔΩΡΙΚΙ
Επιπλωμένα διαμερίσματα (ΑΣΕΛΗΝΟΣ Α.Ε.)	ΣΥΚΕΑ

Πίνακας 52.

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν μέσω Προγράμματος/ LEADER +.

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΠΕΡΙΟΧΗ
Δημιουργία τριών Τουριστικών Επιπλωμένων Κατοικιών- (ΜΑΡΙΑ ΚΟΝΤΑΡΗ)	ΕΡΑΤΕΙΝΗ

Δημιουργία Συγκροτήματος Τουριστικών Επιπλωμένων Κατοικιών στο Δ.Δ. Τριζονίων- (ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΣ)	ΤΡΟΙΖΟΝΙΑ
Επιπλωμένα Διαμερίσματα Τριών Αστέρων Αφοί Ηλία Καραμπέτσου ΟΕ στην Τολοφώνα Φωκίδας- (ΑΔΕΛΦΟΙ ΗΛΙΑ ΚΑΡΑΜΠΕΤΣΟΥ Ο.Ε.)	ΤΟΛΟΦΩΝΑ

Πίνακας 53.

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν μέσω Προγράμματος/ ΟΠΑΑΧ Δωρίδος.

Τίτλος Έργου	Επενδυτής	Δήμος/ Δημοτική Ενότητα
<i>Αγροτουρισμός</i>		
Δημιουργία τουριστικού καταλύματος «Τουριστικών επιπλωμένων Κατοικιών» -Μοναστηράκι	Παραθάλασσο Α.Ε.	Ευπαλίου (Δήμος Δωρίδος)
Δημιουργία τουριστικού καταλύματος	Καλαντζής Γεώργιος	Ευπαλίου (Δήμος Δωρίδος)
Ίδρυση ξενοδοχείο κλασσικού τύπου	Κρικέλας Ιωάννης	Λιδορικού (Δήμος Δωρίδος)
Ξενοδοχείο επιπλωμένων διαμερισμάτων «Ασέληνος»	Ξενοδοχειακές & Τουριστικές Επιχειρήσεις Συκέας Δωρίδος Α.Ε. «ΑΣΕΛΗΝΟΣ»	Λιδορικού (Δήμος Δωρίδος)
Ξενοδοχείο Τύπου Επιπλωμένων Διαμερισμάτων 4 Αστέρων	Έλληνας Κωνσταντίνος	Ευπαλίου (Δήμος Δωρίδος)
Ξενοδοχείο τύπου Επιπλωμένων Διαμερισμάτων 3 Αστέρων	Αλεκοζόγλου Δέσποινα	Ευπαλίου (Δήμος Δωρίδος)
Ξενοδοχείο τύπου Επιπλωμένων Διαμερισμάτων 3 Αστέρων	Κοϊνης Επαμεινώνδας	Ευπαλίου (Δήμος Δωρίδος)
Ίδρυση τουριστικής μονάδας κατηγορίας «Ενοικιαζόμενα Διαμερίσματα 4 Κλειδιών»	Παδουβάς Γεώργιος	Λιδορικού (Δήμος Δωρίδος)

δυναμικότητας 9 διαμερισμάτων 29 κλινών		
---	--	--

Είναι αξιοσημείωτο ότι 10 ιδιοκτήτες του δείγματος έλαβαν ενίσχυση από τη χρηματοδότηση που παρέχεται από τα Κοινοτικά Προγράμματα (LEADER II, LEADER + και ΟΠΑΑΧ). Ωστόσο, από τους επιχειρηματίες που είχαν ενταχθεί σε αυτά τα προγράμματα το 60% θα έκανε ούτως ή άλλως την επιχείρησή τους, χωρίς δηλαδή την ενίσχυση από τα προγράμματα, ενώ μόλις το 40% δεν θα έκανε την επιχείρησή τους χωρίς την ενίσχυση από τα προγράμματα αυτά. Από τους 10 αυτούς επιχειρηματίες οι 8 χρηματοδοτήθηκαν για την ίδρυση της επιχείρησής τους ενώ οι 2 για ανακαινίσεις. Όσον αφορά την γνώμη που έχουν, στο σύνολό τους, οι επιχειρηματίες για τα προγράμματα LEADER/ΟΠΑΑΧ, το 47,5% του συνόλου έχει θετική γνώμη έναντι του 20% που έχει αρνητική γνώμη. Το 25% δεν γνωρίζει αυτά τα προγράμματα. Μεταξύ όσων συμμετείχαν στο LEADER/ΟΠΑΑΧ οι θετικές γνώμες ανέρχονται σε 70% και οι αρνητικές στο 10% ενώ οι υπόλοιποι (20%) είχαν ενδιάμεση γνώμη. Όσοι έχουν αρνητική γνώμη για τα προγράμματα LEADER/ΟΠΑΑΧ αναφέρονται στην γραφειοκρατία, στις περιορισμένες οικονομικές ενισχύσεις αλλά και στις καθυστερήσεις στις πληρωμές καθώς και στο ότι είναι δύσκολο να ενταχθεί κάποιος καθώς και ότι δεν υπάρχει σχετική ενημέρωση για τα προγράμματα αυτά.

Επίσης, το 97,5% των επιχειρηματιών πιστεύει ότι η περιοχή δεν χάνει την ταυτότητα της λόγω της εισροής τουριστών. Επιπλέον, το 75% πιστεύει ότι υπάρχει τοπική ταυτότητα στην περιοχή και αυτό φαίνεται από τη φιλοξενία των κατοίκων, το ίδιο το τοπίο, τα τοπικά προϊόντα, τα έθιμα, την τοπική κουζίνα, τα παραδοσιακά επαγγέλματα, τον πολιτισμό, τις τοπικές διάλεκτοι και από τις εκδηλώσεις. Το 97,5% πιστεύει ότι η συνεισφορά των τουριστών στην περιοχή είναι θετική καθώς βοηθούν οικονομικά την περιοχή, αναδεικνύεται η περιοχή και, εν γένει, βοηθούν στην περαιτέρω ανάπτυξή της. Σύμφωνα με τους επιχειρηματίες ο ρόλος του τουρισμού στην περιοχή τους είναι αρκετά σημαντικός. Ο κύριος ρόλος του τουρισμού είναι ότι βοηθάει στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, με το να φέρνει εισόδημα στους κατοίκους της περιοχής. Επίσης, βοηθάει στην ανάπτυξη της περιοχής, με την ανάδειξη - προβολή των τοπικών προϊόντων και την προώθηση - ανάδειξη - προβολή συνολικά της περιοχής. Ακόμη, σύμφωνα με τους επιχειρηματίες ο τουρισμός αφορά

την επιβίωση των κατοίκων της περιοχής. Με άλλα λόγια, ο ρόλος του τουρισμού στην περιοχή είναι αναπτυξιακός, δηλαδή συμβάλει στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξή της, καθώς και στην δημιουργία θέσεων απασχόλησης που έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της ανεργίας και τη συγκράτηση πληθυσμού στην περιοχή.

Όσο για την έννοια της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης (καλή οικονομία, ζωντανά χωριά και προστασία περιβάλλοντος), μόνο το 32,5% των επιχειρηματιών γνωρίζει τον όρο. Από αυτούς που γνωρίζουν τον όρο, ως πηγές της σχετικής πληροφόρησης αναφέρθηκαν οι τοπικοί φορείς όπως είναι ο δήμος, αλλά και από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και κυρίως από το ίντερνετ, καθώς επίσης και από το οικείο περιβάλλον τους. Όσον αφορά η γνώμη τους γι' αυτή την ιδέα, αυτή είναι αρκετά θετική.

Οι επιχειρηματίες πιστεύουν βέβαια ότι χρειάζονται να γίνουν και κάποιες καινούργιες προσπάθειες για να ενισχυθεί η ανάπτυξη της περιοχής, όπως ότι θα πρέπει να υπάρχει μια καλύτερη ενημέρωση από τους φορείς σε διάφορα θέματα που αφορούν την ανάπτυξή της, να γίνουν κάποιες δραστηριότητες στην περιοχή με στόχο την καλύτερη ανάδειξή της, να υπάρξει διαφήμιση, να γίνουν κάποιες επενδύσεις όπως ένα εργοστάσιο, περισσότερα καταστήματα, βιοτεχνίες, επιχειρήσεις – ώστε να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας, κυρίως για τους νέους. Επίσης, πιστεύουν ότι θα πρέπει να γίνουν προσπάθειες να ενισχυθεί ο τουρισμός και η γεωργία, να γίνει προβολή της περιοχής και στο εξωτερικό καθώς και προβολή των τοπικών προϊόντων, όπως και να δημιουργηθούν ιστοσελίδες για την περιοχή. Ακόμη, προτείνουν ότι πρέπει να γίνουν τουριστικά έργα όπως ένα χιονοδρομικό κέντρο, ένας χώρος για θαλάσσια αθλήματα, να αξιοποιηθούν οι παραλίες της περιοχής καθώς και να είναι καθαρές. Εξίσου σημαντική θεωρείται, τέλος, η βελτίωση του οδικού δικτύου (καλύτεροι δρόμοι).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι επιχειρηματίες βλέπουν το μέλλον της επιχείρησής τους αισιόδοξα, αλλά υπάρχουν και λίγοι που θεωρούν πως είναι δύσκολο. Παράλληλα, για την κτηνοτροφία θεωρούν πως δεν υπάρχει μέλλον, ενώ για την γεωργία είναι κάπως πιο αισιόδοξοι.

5.6. Οι επιχειρηματίες μόνιμοι κάτοικοι

Στη συνέχεια η ανάλυση επικεντρώνει σε όσους εκ των επιχειρηματιών διαμένουν μόνιμα στην περιοχή έρευνας (σε σχέση με το σύνολο των επιχειρηματιών) καθώς η πύκνωση του τοπικού κοινωνικού ιστού συγκαταλέγεται μεταξύ των στόχων της αγροτικής ανάπτυξης διαμέσου του αγροτικού τουρισμού.

Από την ανάλυση των στοιχείων της έρευνας, όπως προαναφέρθηκε, λίγο περισσότεροι από τους μισούς επιχειρηματίες (56,1%) είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής, ενώ οι υπόλοιποι είτε διαμένουν μόνιμα εκτός περιοχής είτε μετακινούνται κάποιο χρονικό διάστημα εκεί (Πίνακας 54). Από την άλλη, η πλειονότητα των επιχειρηματιών έλκει την καταγωγή από το Δήμο, καθώς το 85,4% έχει γεννηθεί στο Δήμο Δωρίδος ενώ μόνο το 14,6% του συνόλου δεν γεννήθηκαν στην περιοχή. Η ανάπτυξη της επιχείρησης δεν φαίνεται να αύξησε τον αριθμό των μόνιμων κατοίκων μεταξύ της ομάδας των επιχειρηματιών αφού εξ αυτών κατά το παρελθόν μόνιμοι κάτοικοι του Δήμου ήταν περισσότεροι από ότι σήμερα (27 έναντι 23 ή 65,9% έναντι 56,1%).

Πίνακας 54.

Καταγωγή – διαμονή επιχειρηματιών.

Μόνιμη κατοικία σήμερα	Αρ. επιχειρηματιών		Τόπος γέννησης		Μόνιμη κατοικία στο παρελθόν	
	Άτομα	Ποσοστό	Δωρίδα	Άλλο	Δωρίδα	Άλλο
Δήμος Δωρίδος	23	56,1	23	0	21	2
Εκτός Δήμου	11	26,8	6	5	4	7
Μετακ/νοι	7	17,1	6	1	2	5
Σύνολο	41	100	35	6	27	14

Περαιτέρω, και παρά το ‘γυναικείο’ χαρακτήρα της απασχόλησης στον αγροτικό τουρισμό, ως ιδιοκτήτες των καταλυμάτων εμφανίζονται σε υψηλά ποσοστά άνδρες (78% του συνόλου και σχεδόν 83% επί των μόνιμως διαμενόντων στην περιοχή) (Πίνακας 55).

Πίνακας 55.

Φύλο επιχειρηματιών.

Φύλο	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
ΑΝΤΡΑΣ	32	78	19	82,61
ΓΥΝΑΙΚΑ	9	22	4	17,39
ΣΥΝΟΛΟ	41	100	23	100

Η πλειονότητα των επιχειρηματιών εμπίπτει στην ηλικιακή ομάδα έως 55 ετών (22% κάτω των 45 ετών). Μόλις 4% υπερβαίνει τα 65 έτη (Πίνακας 56).

Πίνακας 56.

Ηλικία επιχειρηματιών.

Κλάσεις ηλικιών	ΣΥΝΟΛΟ				ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ			
	Αριθμ.	%	Αντρες	Γυναίκες	Αριθμ.	%	Αντρες	Γυναίκες
έως 45	9	22,5	8	1	5	21,7	5	0
46 - 55	15	37,5	10	5	7	30,4	5	2
55 - 65	12	30	9	3	9	39,1	7	2
> 65	4	10	4	0	2	8,7	2	0
ΣΥΝΟΛΟ	40	100	31	9	23	100,0	19	4

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των επιχειρηματιών αγροτουρισμού είναι αρκετά υψηλό. Το 53,7% έχουν επίπεδο Λυκείου και πλέον, και 10 από τους 41 είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μόνο 3 είναι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι συγκαταλέγονται στους μόνιμους κατοίκους, κατά κύριο επάγγελμα γεωργούς. Κατά συνέπεια, το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι στο σύνολο των ιδιοκτητών υψηλό πλην όμως εμφανίζεται χαμηλότερο όσον αφορά στους μόνιμους κατοίκους και τους κατά κύριο επάγγελμα γεωργούς (Πίνακας 57).

Πίνακας 57.

Επίπεδο εκπαίδευσης των επιχειρηματιών.

Επίπεδο εκπαίδευσης	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Δημοτικό	3	7,32	3	13,04
Γυμνάσιο	16	39,02	11	47,83
Γενικό Λύκειο	8	19,51	5	21,74
Τεχνική Σχολή ή Τεχνικό Λύκειο	3	7,32	3	13,04
ΙΕΚ	1	2,44		0,00
Ανώτερη σχολή	10	24,39	1	4,35
Σύνολο	41	100,00	23	100,00

Η τουριστική μονάδα αποτελεί την κύρια απασχόληση του 43,9% του συνόλου των επιχειρηματιών της Δωρίδας ή το 43,5% των επιχειρηματιών μόνιμων στην περιοχή κατοίκων. Εάν σε αυτούς προστεθούν οι ιδιοκτήτες που δήλωσαν ως κύρια επαγγελματική απασχόληση την εστίαση τότε τα ποσοστά ανέρχονται σε 48,8% και 52,2% αντίστοιχα. Μια σημαντική κατηγορία επιχειρηματιών (31,7%) ασκούν κάποιο άλλο επάγγελμα ως κύριο (κυρίως ελεύθεροι επαγγελματίες, 24,4%), ενώ η απασχόληση στη γεωργία-κτηνοτροφία (5 άτομα) ή στην κτηνοτροφία σε συνδυασμό με τη διατήρηση κρεοπωλείου (3 άτομα) είναι μικρή και αντιστοιχεί στο 19,5% του συνόλου ή στο 30% των επιχειρηματιών που διαμένουν μόνιμα στο Δήμο (Πίνακας 58). Άρα μόνο 8 από το σύνολο των 41 επιχειρηματιών έχουν ως κύρια απασχόληση τη γεωργία-κτηνοτροφία. Μεταξύ, τέλος, των 9 γυναικών που εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες καταλύματος οι 4 δήλωσαν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό, οι δύο τη γεωργία-κτηνοτροφία και μια είναι κρεοπώλης-κτηνοτρόφος.

Όσον δε αφορά στη δευτερεύουσα απασχόληση των ιδιοκτητών καταλυμάτων οι 14 (34,2% του συνόλου και 7 άτομα ή 30,4% των μόνιμων κατοίκων) δεν δήλωσαν κάποια απασχόληση ενώ 23 (56,1%) δήλωσαν τον τουρισμό (13 ή 56,5% των μόνιμων κατοίκων) ως συμπληρωματική απασχόληση. Από την άλλη, η γεωργία-κτηνοτροφία ως συμπληρωματική απασχόληση σχεδόν απουσιάζει (αφορά σε μόλις 2 άτομα, εντοπιζόμενα μεταξύ των επιχειρηματιών μόνιμων κατοίκων της περιοχής) (Πίνακας 58). Όσον αφορά στις γυναίκες, οι 5 δήλωσαν ως δευτερεύουσα απασχόληση τον τουρισμό ενώ οι 4 (που δήλωσαν τον τουρισμό ως κύρια απασχόληση) δεν έχουν άλλη απασχόληση.

Πίνακας 58.

Απασχόληση των επιχειρηματιών

Είδος απασχόλησης	Κύρια απασχόληση				Δευτερεύουσα απασχόληση			
	Σύνολο	%	Μόνιμοι κάτοικοι	%	Σύνολο	%	Μόνιμοι Κάτοικοι	%
Γεωργία/ Κτηνοτροφία	5	12,20	4	17,39	2	4,88	2	8,7
Κτηνοτροφία/ Κρεοπωλείο	3	7,32	3	13,04				
Αγροτουρ. Επιχ/ση	18	43,91	10	43,48	23	56,1	13	56,5
Εστίαση	2	4,88	2	8,7				
Ελεύθερος Επαγ/τίας	10	24,39	3	13,04				
Επιχ/σεις στο Εξωτερικό	1	2,44	-	-				
Άλλο	2	4,88	-	-	2	4,88	1	4,35
Καμία	-	-	-	-	14	34,15	7	30,43
Σύνολο	41	100	23	100	41	100	23	100

Μια λεπτομερέστερη διερεύνηση της σχέσης του αγροτουρισμού με τη γεωργία και τη γεωργική απασχόληση δείχνει ότι 22 από τους επιχειρηματίες δηλώνουν ότι έχουν γεωργική εκμετάλλευση με την έννοια της κατοχής γεωργικών εκτάσεων (Πίνακας 59). Εξαιρουμένων όμως των κατά κύριο ή δευτερεύον επάγγελμα απασχολούμενων με τη γεωργία, οι λοιποί δηλώνουν ότι δεν ασχολούνται επαγγελματικά με τη γεωργία (hobby-farmers ή εκμισθωτές των εκτάσεών τους).

Πιο αναλυτικά, διαπιστώνεται ότι πλέον των 10 που δήλωσαν τη γεωργία-κτηνοτροφία ως κύριο (8 άτομα) ή δευτερεύον (2 άτομα) επάγγελμα, επιπλέον δήλωσαν ότι απασχολούνται 2 ακόμη άτομα (χωρίς όμως να το δηλώνουν ως κύριο ή δευτερεύον επάγγελμά τους) ενώ οι υπόλοιποι 10 είναι hobby-farmers (Πίνακας 59). Κατά συνέπεια, επαγγελματικά με τη γεωργία-κτηνοτροφία δηλώνει ότι απασχολείται το 29,3% του συνόλου των ιδιοκτητών καταλυμάτων ή το 47,9% των μόνιμων κατοίκων της περιοχής. Φαίνεται, επίσης, ότι 4 ιδιοκτήτες που δηλώνουν ότι απασχολούνται επαγγελματικά με τη γεωργία-κτηνοτροφία χωρίς όμως να είναι το κυρίως επάγγελμά τους έχουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό.

Πίνακας 59.

Επαγγελματική απασχόληση στη γεωργία – κτηνοτροφία.

Απασχόληση στη Γεωργία – Κτηνοτροφία	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
ΟΧΙ	19	46,3	6	26,1
Γεωργία - Επαγγελματικά	2	4,9	1	4,4
Γεωργία – Μη Επαγγελματικά	9	21,9	5	21,7
Κτηνοτροφία - Επαγγελματικά	8	19,5	8	34,8
Γεωργία-κτηνοτρ. - Επαγγελματικά	2	4,9	2	8,7
Γεωργία-κτηνοτρ. – Μη Επαγγελματ.	1	2,4	1	4,4
ΣΥΝΟΛΟ	41	100,00	23	100,00

Μεταξύ των συζύγων των ιδιοκτητών καταλυμάτων 3 (10,7%) έχουν ως κύρια απασχόληση την κτηνοτροφία (όλοι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής ή 18,8% των μόνιμων κατοίκων) και 8 (26%) τον τουρισμό (5 ή 31% μεταξύ των μόνιμων κατοίκων) (Πίνακας 60). Ιδιαίτερα μεταξύ των γυναικών συζύγων (23 άτομα), στον τουρισμό απασχολούνται 5 (συν 1 σε ταβέρνα), στη γεωργία-κτηνοτροφία 2 και με τα οικιακά 7. Μεταξύ των 5 αντρών συζύγων, 1 είναι κτηνοτρόφος και 2 απασχολούνται στον τουρισμό.

Πίνακας 60.

Κύρια απασχόληση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Κτηνοτροφία	3	10,7	3	18,8
Ενοικ. δωμάτια	2	7,1	2	12,5
Ξενοδοχείο	3	10,7	1	6,3
Ξενοδοχείο και εστίαση	2	7,1	1	6,3
Ταβέρνα	1	3,6	1	6,3
Ιδ. υπάλληλος	3	10,7		0
Εκπαιδευτικός	2	7,1	2	12,5
Μηχανικός	1	3,6		0
Άνεργη	1	3,6		0
Οικιακά	7	25,0	5	31,3
Συνταξιούχος	2	7,1	1	6,3
Μαθητής/τρια	1	3,6		0
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,00	16	100

Όσον δε αφορά στη δευτερεύουσα απασχόληση των συζύγων, η πλειοψηφία τους, 17 στο σύνολο (11 μεταξύ των μόνιμων κατοίκων), απασχολείται στον

τουρισμό ενώ 11 (33% του συνόλου) δεν έχει δευτερεύουσα απασχόληση. Επίσης κανένας από τους συζύγους δεν έχει ως δευτερεύουσα απασχόληση τη γεωργία (Πίνακας 61). Μεταξύ των 23 γυναικών συζύγων, 14 απασχολούνται δευτερευόντως με τον τουρισμό ενώ 9 δεν έχουν δευτερεύουσα απασχόληση.

Πίνακας 61.

Συμπληρωματική απασχόληση συζύγου.

Συμπληρωματική απασχόληση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Κρεοπωλείο και ενοικ. δωμάτια	1	3,6	1	6,3
Ενοικ. δωμάτια	9	32,1	8	50
Επιπλ. κατοικίες	1	3,6		0
Ξενοδοχείο	6	21,4	2	12,5
Καμία	11	39,3	5	31,3
ΣΥΝΟΛΟ	28	100,00	16	100

Το δεδομένο ότι μεταξύ των 28 ζευγών, κάτοχοι της επιχείρησης είναι 23 άνδρες και 5 γυναίκες επιβεβαιώνει την απόσταση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των φύλων ακόμη και σε ένα τομέα κατεξοχήν συναφή με τη γυναικεία φύση, η συνάφεια του οποίου εκδηλώνεται όμως στην παρουσία της γυναίκας στην επιχείρηση ως εργατικής δύναμης (17 γυναίκες από το σύνολο των ζευγών, ενώ στη γεωργία απασχολούνται μόνο 2). Ο αγροτουρισμός στο συγκεκριμένο Δήμο δεν ικανοποίησε το στόχο της προώθησης της γυναικείας επιχειρηματικότητας τουλάχιστον σε βαθμό που να διαφοροποιείται από εκείνο που συνήθως συμβαίνει και στον πρωτογενή τομέα, άνοιξε όμως το πλαίσιο της μερικής κυρίως απασχόλησης γι' αυτές.

Η μικρή αποτελεσματικότητα της αγροτουριστικής επιχείρησης αντανακλάται στις απαντήσεις των επιχειρηματιών σχετικά με το βαθμό ικανοποίησης από τη λειτουργία της. Μικρά είναι τα ποσοστά όσων δηλώνουν ευχαριστημένοι από την κατάσταση στην περιοχή έρευνας. Έτσι μεγάλη είναι η πλειονότητα των κατόχων (73,2%) που δηλώνουν ότι δεν είναι ευχαριστημένοι με τη σημερινή κατάσταση της επιχείρησης και τις ευκαιρίες απασχόλησης στην περιοχή γενικότερα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μόνο 3 μόνιμοι κάτοικοι δήλωσαν ότι είναι ευχαριστημένοι ενώ στο σύνολο 6 (Πίνακας 62).

Πίνακας 62.

Ευχαριστημένος/η με τη σημερινή κατάσταση.

Ευχαριστημένος/η	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Ναι	6	14,6	3	13,0
Έτσι κι έτσι	5	12,2	2	8,7
Όχι	30	73,2	18	78,3
Σύνολο	41	100,00	23	100,00

Όσον αφορά στα παιδιά πάνω από 18 ετών μόλις 5 δηλώνουν ως κύριο επάγγελμα τη γεωργία-κτηνοτροφία (εκ των οποίων 4 μόνιμα διαμένοντα στην περιοχή έρευνας). Με τον τουρισμό απασχολούνται 2 παιδιά ενώ επιπλέον με την εστίαση 3 παιδιά. Κατά συνέπεια, στην πλειοψηφία τους τα παιδιά πάνω από 18 ετών απασχολούνται εκτός γεωργίας-κτηνοτροφίας ή τουρισμού και εστίασης, ενώ σημαντικό ποσοστό είναι φοιτητές (22% στο σύνολο, 17% στα παιδιά των μόνιμων κατοίκων) (Πίνακας 63). Εξετάζοντας ειδικότερα την κύρια απασχόληση των παιδιών άνω των 18 ετών προκύπτει ότι το 38% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες και ιδιωτικοί υπάλληλοι, 2 είναι δημόσιοι υπάλληλοι και 1 δηλώνεται ως αθλητής.

Πίνακας 63.

Παιδιά πάνω από 18 ετών: Κύρια απασχόληση.

Κύρια απασχόληση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Γεωργός	5	11,1	4	13,3
Ελ. Επαγγελματίας	8	17,8	6	20,0
Ιδ. Υπάλληλος	9	20,0	5	16,7
Αστυνομικός	1	2,2	1	3,3
Άνεργη	5	11,1	5	16,7
Δ. Υπάλληλος	1	2,2		
Αθλητής	1	2,2	1	3,3
Καφετέρια	1	2,2	1	3,3
Ταβέρνα	2	4,4	2	6,7
Ξενοδοχείο	2	4,4		
Φοιτητής/τρια	10	22,2	5	16,7
ΣΥΝΟΛΟ	45	100,00	30	100,00

Από την άλλη 22 από τα 45 παιδιά (49%) που είναι πάνω από 18 ετών απασχολούνται δευτερευόντως με τον τουρισμό (43% των παιδιών των μονίμων κατοίκων) (Πίνακας 64).

Πίνακας 64.

Παιδιά πάνω από 18 ετών: Δευτερεύουσα απασχόληση.

Δευτερεύουσα απασχόληση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Ενοικ. δωμάτια	8	17,8	6	20,0
Ξενώνας – Ξενοδοχ.	14	31,1	6	20,0
Ενοικ. δωμάτια & Κτηνοτροφία		0,00	1	3,3
Καμία	23	51,1	17	56,7
ΣΥΝΟΛΟ	45	100,00	30	100

Ειδικότερα, με βάση την απασχόληση και τις προοπτικές διαδοχής τόσο της εκμετάλλευσης όσο και της αγροτουριστικής επιχείρησης, τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι η πλειονότητα των 45 παιδιών άνω των 18 ετών των νοικοκυριών των επιχειρηματιών της έρευνας εργάζεται εκτός γεωργίας και εκτός της αγροτουριστικής επιχείρησης, ενώ περίπου το 22% είναι φοιτητές. Μόλις 5 έχουν ως κύριο επάγγελμα τη γεωργία και άλλα δύο «δίνουν χέρι βοήθειας», 6 από τα οποία είναι παιδιά γονέων με επαγγελματική απασχόληση στη γεωργία-κτηνοτροφία. Διαπιστώνεται, επίσης, ότι με τη γεωργία-κτηνοτροφία απασχολείται το παιδί(-ιά) 7 ιδιοκτητών καταλυμάτων (23%) ή το παιδί(-ιά) 5 ιδιοκτητών μονίμων κατοίκων της περιοχής (26%). Επίσης, 6 παιδιά απασχολούνται ταυτόχρονα με τη γεωργία και τον τουρισμό. Προοπτικές διαδοχής υπάρχουν μόνο για 4 εκμεταλλεύσεις από παιδιά γονιών απασχολούμενων επαγγελματικά με τη γεωργία, μονίμων κατοίκων του Δήμου.

Η εικόνα της απασχόλησης των παιδιών στην τουριστική επιχείρηση είναι πολύ καλύτερη. Αν και ως κύρια απασχόληση ο τουρισμός δηλώνεται για 2 μόλις παιδιά, τα οποία μπορούν να αυξηθούν σε 5 προστιθέμενων εκείνων που εργάζονται σε συναφείς επιχειρήσεις όπως η εστίαση, διαπιστώνεται ότι με την τουριστική επιχείρηση απασχολείται το παιδί(-ιά) 16 ιδιοκτητών καταλυμάτων (52%) ή 9 ιδιοκτητών μονίμων κατοίκων (47%). Πολλών εξ' αυτών (7 ιδιοκτήτες) η οικογένεια

δεν κατοικεί μόνιμα στο Δήμο. Το ενδιαφέρον είναι ότι ακόμη περισσότερες επιχειρήσεις, 20 σε αριθμό (65%), φαίνεται πως έχουν προοπτικές διαδοχής στην επόμενη γενιά, από τις οποίες κάτι παραπάνω από τις μισές, 12 (63%), ανήκουν σε μόνιμους κατοίκους του Δήμου (Πίνακας 65).

Είναι φανερό ότι η αγροτουριστική επιχείρηση, παρά τις καλύτερες προοπτικές διαδοχής δεν διαθέτει σήμερα περιθώρια απασχόλησης για μέλη της οικογένειας που θα αποτελέσουν τους διαδόχους.

Πίνακας 65.

Προοπτικές διαδοχής της εκμετάλλευσης και της αγρ/κής επιχ/σης.

	Παιδιά >18 ετών των ιδιοκτητών, που απασχολούνται σήμερα κατά οιονδήποτε τρόπο με τη γεωργία				Προοπτικές διαδοχής (θα συνεχιστεί η λειτουργία της γ. εκμ/σης)			
	Σύνολο		Μόνιμοι κάτοικοι		Σύνολο		Μόνιμοι κάτοικοι	
	Αρ. Εκμ	%	Αρ. εκμ	%	Αρ. εκμ	%	Αρ. εκμ	%
ΝΑΙ	7	22,6	5	26,3	4	23,5	4	30,7
ΌΧΙ	24	77,4	14	73,7	7	41,2	6	46,2
ΔΓ					6	35,3	3	23,1
ΣΥΝΟΛΟ	31	100,00	19	100,00	17	100,00	13	100,00
	Παιδιά >18 ετών των ιδιοκτητών, που απασχολούνται σήμερα κατά οιονδήποτε τρόπο με την αγροτουριστική επιχείρηση				Προοπτικές διαδοχής (θα συνεχιστεί η λειτουργία της επιχείρησης)			
	Σύνολο		Μόνιμοι κάτοικοι		Σύνολο		Μόνιμοι κάτοικοι	
	Αρ. επιχ	%	Αρ. επιχ	%	Αρ. επιχ	%	Αρ. επιχ	%
ΝΑΙ	16	51,6	9	47,4	20	64,5	12	63,2
ΌΧΙ	15	48,4	10	52,6	4	12,90	3	15,8
ΔΓ					7	22,6	4	21,0
ΣΥΝΟΛΟ	31	100,00	19	100,00	31	100,00	19	100,00

Από τα στοιχεία του Πίνακα 66 προκύπτει ότι τα περισσότερα νοικοκυριά που λειτουργούν γεωργική εκμετάλλευση επιτυγχάνουν ένα χαμηλό έως μέτριο επίπεδο γεωργικού εισοδήματος, κατώτερο των 15.000 €. Μια ανάλογη επίσης εικόνα περιορισμένου ύψους εισοδήματος διαμορφώνεται και για το αγροτουριστικό

εισόδημα. Οι μισές περίπου επιχειρήσεις του τουρισμού επιτυγχάνουν ένα εισόδημα κατώτερο των 10.000 €, που αποτελεί περίπου το κατώφλι κινδύνου φτώχειας (8.644 € για το 2009). Μόνο 8 στο σύνολο των επιχειρήσεων δηλώνουν ότι επιτυγχάνουν εισόδημα άνω των 15.000 € (Πίνακας 66). Επίσης, σημειώνεται ότι σε 3 περιπτώσεις το εισόδημα από τουρισμό είναι μεγαλύτερο του εισοδήματος από γεωργία (σε 2 υπερδιπλάσιο) και σε 7 περιπτώσεις το εισόδημα από τουρισμό είναι μικρότερο του εισοδήματος από τη γεωργία (σε 2 υπερδιπλάσιο).

Πίνακας 66.

Εκτίμηση επιπέδου γεωργικού και αγροτουριστικού εισοδήματος των επιχειρήσεων

Κατ/ριες Εισοδήματος (€)	Γεωργικό				Αγροτουρισμού			
	Σύνολο		Μονίμ. Κατ/κων		Σύνολο		Μονίμ. Κατ/κων	
	αρ.	%	αρ.	%	αρ.	%	αρ.	%
<10.000	2	20	2	20	14	45,2	10	50
10.000-15000	4	40	4	40	9	29,0	5	25
15.000-25.000	3	30	3	30	4	12,90	2	10
>25.000	1	10	1	10	4	12,90	3	15
Σύν/λο	10	100	10	100	31	100	20	100

Από τα δεδομένα για το Δήμο Δωρίδος προκύπτει ότι ούτε η γεωργική απασχόληση ούτε η αγροτουριστική επιχείρηση μπορούν αφ' εαυτών να δώσουν ικανοποιητικό επίπεδο εισοδήματος για την πλειονότητα των περιπτώσεων ενώ ο συνδυασμός των δύο δραστηριοτήτων θα είναι ικανός να δώσει αξιόλογο επίπεδο οικογενειακού εισοδήματος για την πλειονότητα εξ' αυτών. Όμως, παρά τη φιλοσοφία του αγροτουρισμού οι δύο απασχολήσεις να αποτελέσουν συμπληρωματικά μέρη μεταξύ τους, ελάχιστες περιπτώσεις συνδυασμού παρατηρούνται. Ούτε όμως και ο αγροτουρισμός από μόνος του διαμορφώνει επίπεδα εισοδήματος βιώσιμης επιχείρησης για τη μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων οπότε ο συνδυασμός με άλλες απασχολήσεις είναι αναπόφευκτος.

Χρήση δικών τους προϊόντων κάνουν στις επιχειρήσεις τους 13 (11 μόνιμοι κάτοικοι) επιχειρηματίες ενώ χρήση τοπικών προϊόντων στις επιχειρήσεις τους κάνει το (82,93% του συνόλου και 73,91% των μόνιμων κατοίκων) (Πίνακας 67, 68). Επίσης, μόνο 2 ιδιοκτήτες (1 επί των μόνιμων κατοίκων) έχουν ενταχθεί σε κάποιο

δίκτυο συνεργασίας και προώθησης των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών τους (Πίνακας 69).

Πίνακας 67.

Χρήση δικών τους προϊόντων.

Προϊόντα επιχειρηματιών	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	13	31,71	11	47,83
ΟΧΙ	28	68,29	12	52,17
ΣΥΝΟΛΟ	41	100	23	100

Πίνακας 68.

Χρήση τοπικών προϊόντων.

Τοπικά προϊόντα	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	34	82,93	17	73,91
ΟΧΙ	7	17,07	6	26,09
ΣΥΝΟΛΟ	41	100	23	100

Πίνακας 69.

Δίκτυο συνεργασίας και προώθησης των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Δίκτυο συνεργασίας και προώθησης	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	2	4,88	1	4,35
ΟΧΙ	39	95,12	22	95,65
ΣΥΝΟΛΟ	41	100	23	100

Τέλος, ενισχύσεις από προγράμματα (LEADER/ΟΠΑΑΧ) έλαβαν 10 ιδιοκτήτες εκ των οποίων 5 μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής, 3 μετακινούμενοι και 2 μόνιμοι κάτοικοι εκτός περιοχής (Πίνακας 70). Από αυτούς τους 10, οι 3 δηλώνουν ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό και 3 κρεοπωλείο-κτηνοτροφία. Επιπλέον 3 είναι μηχανικοί και 1 ελεύθερος επαγγελματίας. Από τους 10 αυτούς επιχειρηματίες οι 8 (4 μόνιμοι κάτοικοι) χρηματοδοτήθηκαν για την ίδρυση της επιχείρησής τους ενώ οι 2 για ανακαινίσεις (Πίνακας 71).

Από τους 10 που χρηματοδοτήθηκαν για την επιχείρησή τους οι 6 (3 μόνιμοι κάτοικοι) θα έκαναν την επιχείρηση και χωρίς την ενίσχυση από το πρόγραμμα (Πίνακας 72). Κατά συνέπεια, η ενίσχυση δεν αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επένδυση, καθώς οι 6 από αυτούς δηλώνουν ότι θα προέβαιναν στην επένδυση και χωρίς τη χρηματοδότηση.

Πίνακας 70.

Ενίσχυση από LEADER/ΟΠΑΑΧ.

Ενίσχυση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	10	25	5	21,74
ΟΧΙ	30	75	18	78,26
ΣΥΝΟΛΟ	40	100	23	100,00

Πίνακας 71.

Ίδρυση με αφορμή το LEADER/ΟΠΑΑΧ.

Ίδρυση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	8	20	4	17,39
ΟΧΙ	32	80	19	82,61
ΣΥΝΟΛΟ	40	100	23	100

Πίνακας 72.

Πραγματοποίηση της επένδυσης χωρίς ενίσχυση από LEADER/ΟΠΑΑΧ.

Πραγματοποίηση επένδυσης χωρίς ενίσχυση	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	
	αρ.	%	αρ.	%
ΝΑΙ	6	60	3	60
ΟΧΙ	4	40	2	40
ΣΥΝΟΛΟ	10	100	5	100

Όσον δε αφορά στη διαδοχή των εν λόγω επιχειρήσεων, το παιδί(-ιά) 7 επιχειρηματιών (5 που θα έκαναν την επιχείρηση και χωρίς την ενίσχυση από το πρόγραμμα και 2 από όσους έκαναν την επιχείρηση λόγω της ενίσχυσης) αναμένεται να συνεχίσουν τη λειτουργία της επιχείρησης ενώ σε μια περίπτωση υπάρχει αβεβαιότητα (ΔΞ).

6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο αγροτουρισμός αποτελεί μέρος της αγροτικής πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Στη φιλοσοφία της πολιτικής αυτής εγγράφηκε αρχικά ως εναλλακτική βελτίωσης των διαρθρώσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων προκειμένου να λειτουργήσει ως συμπληρωματικό εισόδημα, να ενισχυθούν οι προοπτικές διαδοχής των εκμεταλλεύσεων και να αποφευχθεί η αφαίμαξη της υπαίθρου και η εργασιακή πίεση προς τον αστικό χώρο (Καν. 797/85).

Η φιλοσοφία της σύνδεσης των δραστηριοτήτων αγροτουρισμού με τη γεωργική απασχόληση στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε, καθώς στο προσκήνιο των πολιτικών για την ύπαιθρο αναδεικνύονταν όροι όπως η ολοκληρωμένη ανάπτυξη, η ενδογενής τοπική ανάπτυξη, η πολυλειτουργικότητα της γεωργίας και της υπαίθρου γενικότερα. Η Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader, ως πρωτοπόρος στην εφαρμογή πολιτικών που ενσωμάτωναν αυτή τη λογική, άνοιξε το πλαίσιο οικονομικής ενίσχυσης αγροτουριστικών πρωτοβουλιών προς μη γεωργούς, μη μόνιμους κατοίκους της περιοχής εφαρμογής τους και μη καταγόμενους από την περιοχή.

Σε αυτή την κατεύθυνση συναινούν, αφενός, η διστακτικότητα των γεωργών να εμπλακούν σε μια νέα καινοτομική επιχειρηματική δραστηριότητα, προς την οποία η αυξημένη ηλικία των αγροτών, η καινοτομική φύση των νέων ασχολιών και η αναγκαιότητα για συμβολή και με ίδια χρηματική συμμετοχή στο συνολικό ύψος της επένδυσης ήταν αρνητικοί παράγοντες, και αφετέρου, ο στόχος της ολοκληρωμένης πολυτομεακής ανάπτυξης της υπαίθρου ο οποίος συνέτεινε προς την κινητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και όχι μόνο των γεωργών, για την αναγέννηση της περιοχής τους.

Οι δύο δραστηριότητες, γεωργία και αγροτουρισμός, φαίνεται να έχουν κοινά σημεία στο επίπεδο της εκμετάλλευσης, οι διαφορές όμως μεταξύ τους είναι επίσης καταφανείς. Και οι δύο, για παράδειγμα, μπορεί να έχουν ακανόνιστες ώρες εργασίας, αλλά ενώ στη γεωργία τις δραστηριότητες τις καθορίζει η φύση και ο ίδιος ο γεωργός, στην περίπτωση του αγροτουρισμού το ωράριο καθορίζεται από τις ανάγκες του καταναλωτή, που πρέπει να ικανοποιηθούν «στην ώρα τους». Ακόμη, οι σχετικές με τον τουρισμό δραστηριότητες συνεπάγονται την ανάπτυξη μιας νέας ταυτότητας του οικοδεσπότη (επικοινωνία, ευγένεια, ανάπτυξη θετικών εμπειριών για

τους φιλοξενούμενους), που αποκλίνει εκείνης του γεωργού. Η έρευνα μάλιστα δείχνει ότι όσο πιο επαγγελματίας γίνεται ο επιχειρηματίας στην αγροτουριστική του επιχείρηση τόσο πιο πολύ αισθάνεται να απομακρύνεται από την ταυτότητα του γεωργού, αλλά και να περιορίζει ή εγκαταλείπει τη γεωργική δραστηριότητα (Brandth 2005). Σύμφωνα με την Sonnino (2004) πολλοί από τους αγρότες με αγροτουριστική επιχείρηση που συμμετείχαν στην έρευνα που διεξήγαγε στην περιοχή Maremma (Castelborgo) της Ιταλίας θα είχαν εγκαταλείψει τη γεωργία αν δεν δεσμεύονταν από τη σχετική νομοθεσία καθώς και ότι ενώ ο αγροτουρισμός θεωρήθηκε ως μηχανισμός/εργαλείο διατήρησης των γεωργών στην εκμετάλλευσή τους δεν βοήθησε στην οικονομική ανάπτυξη των εκμεταλλεύσεών τους, καθώς δεν διαπιστώθηκε διάθεση επένδυσης των κερδών από τον αγροτουρισμό στη γεωργία.

Παράλληλα, στη χώρα μας, το κανονιστικό πλαίσιο της διάσπασης των αρμοδιοτήτων (βλ. Γιάγκου 2000) διευκόλυνε την εμπλοκή διαφόρων φορέων στη χρηματοδότηση επενδυτικών προγραμμάτων αγροτουρισμού στην ελληνική επικράτεια., χωρίς συντονισμό των ενεργειών μεταξύ των φορέων, χωρίς ουσιαστική οριοθέτηση του προϊόντος, χωρίς συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο, με μια αγχωτική στόχευση κυρίως στην απορροφητικότητα κοινοτικών κονδυλίων και λιγότερο δημιουργίας υγιών αγροτουριστικών επιχειρήσεων στην ύπαιθρο.

Μια σημαντική συνέπεια αυτής της αντιμετώπισης του φαινομένου από πλευράς των σχεδιαστών της πολιτικής ανάπτυξης του αγροτουρισμού στον ελληνικό χώρο είναι και η ελλιπής έως απύσχα συστηματική καταγραφή των επιχειρήσεων που αναπτύχθηκαν και των επιχειρηματιών που τις κατέχουν, των στατιστικών εκείνων στοιχείων επομένως που θα επέτρεπαν τη συστηματική διερεύνηση του φαινομένου και τη διαμόρφωση μιας αποτελεσματικής εθνικής στρατηγικής ανάπτυξής του. Η διαθέσιμη, σήμερα, πληροφόρηση για ζητήματα που αφορούν το φαινόμενο του αγροτουρισμού στη χώρα μας προέρχεται κατεξοχήν από περιπτωσιολογικές μελέτες, οι οποίες μας παρέχουν σημαντική γνώση σχετικά με την αναπτυξιακή συμβολή του αγροτουρισμού, τις επί μέρους μορφές του, το ζήτημα της ποιότητας κ.α. (π.χ. Ανθοπούλου κ.α. 1998, Σφακιανάκης 2000, Εμμανουηλίδου κ.α. 2000, Παρταλίδου, 2005). Όμως πολλά ζητήματα, όπως η σχέση με τη γεωργία και τη στήριξη της βιωσιμότητας και διαδοχής της οικογενειακής εκμετάλλευσης ή η ενδεχόμενη λειτουργία του αγροτουρισμού ως δρόμου εξόδου από αυτή, όσο και τα χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών από πλευράς καταγωγής και διαμονής τους στην περιοχή και, κατ' ακολουθία, των σχέσεων της επιχείρησης με το βαθμό παραμονής

των κερδών στην τοπική οικονομία, η οποία συνιστά μια από τις κύριες αναπτυξιακές συμβολές του αγροτουρισμού, ελάχιστα έχουν απασχολήσει την έρευνα, όπως επίσης, η οικονομική αποτελεσματικότητα των αγροτουριστικών επιχειρήσεων και η προοπτική συνέχισης της λειτουργίας τους στο μέλλον ως αυθύπαρκτων οικονομικών μονάδων ή σε συνδυασμό με άλλα πρόσθετα οικογενειακά εισοδήματα δεν έχουν διερευνηθεί. Απουσιάζουν κατά συνέπεια ευρήματα τα οποία θα ήταν χρήσιμα για τον αποτελεσματικότερο σχεδιασμό των μορφών και εφαρμογών του αγροτουρισμού σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

Στο πλαίσιο του παραπάνω προβληματισμού με την παρούσα μελέτη επιχειρείται η διερεύνηση του φαινομένου του αγροτικού τουρισμού καθώς και των διασυνδέσεων του με τη γεωργία, και γενικότερα την πολυδραστηριότητα, στο Δήμο Δωρίδος, Νομός Φωκίδας. Η εργασία επικεντρώθηκε στη διερεύνηση του προφίλ των επιχειρηματιών του αγροτουρισμού (και εν μέρει των νοικοκυριών τους), της σχέσης τους με τη γεωργική δραστηριότητα και της δυνατότητας των επιχειρήσεων και των γεωργικών εκμεταλλεύσεων να έχουν θεμέλια ζωής.

Ειδικότερα, χωρίς τη δυνατότητα γενίκευσης, αλλά με εγκυρότητα ως προς τα συμβαίνοντα στο Δήμο Δωρίδος, η εργασία προσπαθεί να ανιχνεύσει τάσεις και κυρίως να φέρει σε συζήτηση ζητήματα για τις σχέσεις γεωργίας και αγροτουρισμού, την ανίχνευση του ρόλου του αγροτουρισμού ως παράγοντα στήριξης ή δρόμου εξόδου από τη γεωργία, την ανίχνευση της οικονομικής συνεισφοράς των αγροτουριστικών επιχειρήσεων και των προοπτικών διαδοχής τους.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας, οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων είναι στην πλειονότητά τους άνδρες (78% άνδρες και το 22% γυναίκες), μέσης ηλικίας, με αρκετά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Μόνο 3 είναι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι συγκαταλέγονται στους μόνιμους κατοίκους, κατά κύριο επάγγελμα γεωργούς. Σε γενικές γραμμές το επίπεδο εκπαίδευσης των μόνιμων κατοίκων είναι χαμηλότερο εκείνου των μη κατοίκων όπως άλλωστε και των γεωργοκτηνοτρόφων σε σχέση με τους ετεροεπαγγελματίες.

Τα στοιχεία συνάδουν με ευρήματα και άλλων ερευνών που επισημαίνουν σχετικά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των επιχειρηματιών, μεταξύ των οποίων ανιχνεύεται ένα αξιόλογο ποσοστό (από 22% έως άνω του 30%) αποφοίτων τριτοβάθμιας (Κόκκαλη 2007, Βασιλειάδου 2008, Γκράβα 2011).

Λίγο περισσότεροι από τους μισούς επιχειρηματίες (56,1%) είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής, ενώ οι υπόλοιποι είτε διαμένουν μόνιμα εκτός περιοχής είτε

μετακινούνται κάποιο χρονικό διάστημα εκεί. Η ανάπτυξη της επιχείρησης δεν φαίνεται να αύξησε τον αριθμό των μόνιμων κατοίκων μεταξύ της ομάδας των επιχειρηματιών, αφού εξ αυτών κατά το παρελθόν μόνιμοι κάτοικοι του Δήμου ήταν περισσότεροι από ότι σήμερα.

Όσον αφορά στην κύρια απασχόληση των ιδιοκτητών, φαίνεται ότι το 43,9% έχει ως κύρια απασχόληση τον τουρισμό και το 4,9% την εστίαση. Από την άλλη, το 31,7% απασχολείται σε επαγγέλματα εκτός γεωργίας και τουρισμού. Επιπλέον, το 56,1% των ερωτηθέντων έχει ως συμπληρωματική απασχόληση τον τουρισμό.

Μόνο 8 από το σύνολο των 41 επιχειρηματιών έχουν ως κύρια απασχόληση τη γεωργία-κτηνοτροφία (από τους οποίους οι 3 σε συνδυασμό με τη λειτουργία κρεοπωλείου) και αντιστοιχούν στο 19,5% του συνόλου και 30% των επιχειρηματιών που διαμένουν μόνιμα στο Δήμο. Αλλά και ως συμπληρωματική απασχόληση η γεωργία σχεδόν απουσιάζει καθώς αφορά σε μόλις 2 μόνιμους κατοίκους της περιοχής. Εξετάζοντας επίσης τη σχέση των συζύγων των επιχειρηματιών με τη γεωργία διαπιστώνεται ότι 3 επί πλέον άτομα ασχολούνται με τη γεωργία κατά κύριο επάγγελμα και κανένα κατά δευτερεύον.

Μια παρόμοια εικόνα, τόσο ως προς την καταγωγή όσο και την απασχόληση στη γεωργία διαπιστώνεται επίσης στην έρευνα της Γκράβα (2011).

Περαιτέρω διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των γυναικών επιχειρηματιών αποτελεί το 22% του συνόλου, ποσοστό που δεν αφήνεται ή μάλλον υστερεί κάπως σε σχέση με την αναλογία της συμμετοχής των φύλων στην αρχηγία της γεωργικής εκμετάλλευσης (περίπου 25% σε επίπεδο χώρας και Ε.Ε.). Η αναλογία είναι ακόμη μικρότερη μεταξύ όσων είναι μόνιμοι κάτοικοι του Δήμου (17,4%).

Επιπλέον, από το σύνολο των 28 παντρεμένων επιχειρηματιών κάτοχοι της επιχείρησης είναι 23 άνδρες και 5 γυναίκες, επιβεβαιώνοντας την απόσταση της επιχειρηματικότητας μεταξύ των φύλων ακόμη και σε ένα τομέα κατεξοχήν συναφή με τη γυναικεία φύση, όπως άλλωστε διαπιστώνεται από την παρουσία της γυναίκας στην επιχείρηση ως εργατικής δύναμης (17 γυναίκες από το σύνολο των ζευγών, έναντι 2 απασχολούμενων στη γεωργία). Ο αγροτουρισμός στο συγκεκριμένο Δήμο δεν ικανοποίησε το στόχο της προώθησης της γυναικείας επιχειρηματικότητας τουλάχιστον σε βαθμό που να διαφοροποιείται από εκείνο που συνήθως συμβαίνει και στον πρωτογενή τομέα, άνοιξε όμως το πλαίσιο της μερικής κυρίως απασχόλησης γι' αυτές. Ευρήματα άλλων ερευνών δείχνουν μια πολύ πιο ενθαρρυντική εικόνα για τη γυναικεία συμμετοχή στην αγροτουριστική επιχειρηματικότητα (Κόκκαλη 2007,

Βασιλειάδου, 2008, Γκράβα 2011: 48,6%, 38,7% και 39% αντίστοιχα του συνόλου των επιχειρηματιών), με την ένσταση βεβαίως ότι σε ένα βαθμό το ποσοστό αυτό είναι για διάφορους λόγους (π.χ. οικογενειακών στρατηγικών) πλασματικό.

Κατά συνέπεια, στην πλειονότητά τους οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων εμφανίζονται ως πολυδραστήριοι. Πλην όμως, η λειτουργία αγροτουριστικής επιχείρησης σε ελάχιστες περιπτώσεις συνδυάζεται με επαγγελματική απασχόληση με τη γεωργία. Μια λεπτομερέστερη διερεύνηση της σχέσης του αγροτουρισμού με τη γεωργία και τη γεωργική απασχόληση δείχνει ότι 22 από τους επιχειρηματίες δηλώνουν ότι έχουν γεωργική εκμετάλλευση με την έννοια της κατοχής γεωργικών εκτάσεων. Εξαιρουμένων όμως των κατά κύριο ή δευτερεύον επάγγελμα απασχολούμενων με τη γεωργία, οι λοιποί δηλώνουν ότι δεν ασχολούνται επαγγελματικά με τη γεωργία (hobby-farmers ή εκμισθωτές των εκτάσεών τους). Έτσι, αν και πολλά νοικοκυριά έχουν γεωργικές εκτάσεις, οι κάτοχοι των αγροτουριστικών επιχειρήσεων και οι σύζυγοί τους σε ελάχιστες περιπτώσεις ασχολούνται επαγγελματικά με τη γεωργία. Σ' αυτό συντείνει και η μεγάλη αναλογία επιχειρηματιών (σχεδόν οι μισοί) που δεν είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής, εκ των οποίων μόνο ένας ασχολείται και με τη γεωργία. Και στην περίπτωση όμως των επιχειρηματιών-μονίμων κατοίκων ανιχνεύονται ελάχιστοι γεωργοί.. Έτσι, ενώ οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων εμφανίζονται ως πολυδραστήριοι η διασύνδεση της γεωργίας με τις αγροτουριστικές δραστηριότητες είναι ασθενής.

Επιπλέον, τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών άνω των 18 ετών των νοικοκυριών της έρευνας, εργάζονται εκτός γεωργίας και εκτός της αγροτουριστικής επιχείρησης. Διαπιστώνεται επίσης ότι με τη γεωργία-κτηνοτροφία απασχολείται σήμερα κατά οιονδήποτε τρόπο το παιδί(-ιά) 7 ιδιοκτητών καταλυμάτων (23%), 6 από τα οποία είναι παιδιά γονέων με επαγγελματική απασχόληση στη γεωργία-κτηνοτροφία, ενώ με την τουριστική επιχείρηση απασχολείται σήμερα κατά οιονδήποτε τρόπο το παιδί(-ιά) 16 ιδιοκτητών καταλυμάτων (52%) αρκετών εκ των οποίων (7) η οικογένεια δεν κατοικεί μόνιμα στο Δήμο.

Περαιτέρω, η διαδοχή της εκμετάλλευσης αναμένεται να συμβεί από παιδιά κατά κύριο επάγγελμα γεωργοκτηνοτρόφοι, αλλά θα ανανεωθούν λιγότερες από όσες λειτουργούν σήμερα. Ο στόχος της προώθησης του αγροτουρισμού για την ενίσχυση των διαρθρώσεων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας τελικά δεν επιτυγχάνεται ή, έστω, έχει ισχνή εφαρμογή.

Κάποιοι ερευνητές στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν ήδη επισημάνει τον κίνδυνο εξόδου από τη γεωργία μέσω του αγροτουρισμού (van der Ploeg and Renting 2004, Brandth 2005, Carrod et al 2006). Οι Carrod et al (2006) σημειώνουν ότι ο τουρισμός έχει υπαρπάσει πολλές αγροτικές κοινότητες υποκαθιστώντας τη γεωργία στο ρόλο της.

Οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις έχουν καλύτερες προοπτικές διαδοχής σε σχέση με τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αλλά από παιδιά επιχειρηματιών τα οποία τώρα εργάζονται κατά κύριο επάγγελμα εκτός της επιχείρησης. Δεδομένου ότι πολλοί και από τους σημερινούς κατόχους της επιχείρησης έχουν κύριο επάγγελμα εκτός γεωργίας και εκτός αγροτουρισμού, είναι πολύ πιθανόν οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις να εξακολουθήσουν να αποτελούν δευτερεύουσα/συμπληρωματική απασχόληση και για τους επόμενους κατόχους. Αυτό βέβαια μπορεί να ανατραπεί αν η ελκυστικότητα του αγροτουρισμού στην περιοχή ενισχυθεί και οι κάτοχοι των επιχειρήσεων ή οι διάδοχοι προβούν σε ενέργειες επενδύσεων και μάρκετινγκ του προϊόντος τους που θα αξιοποιούν τις ευκαιρίες. Δεν φαίνεται όμως να υποστηρίζεται υπό τη σημερινή κατάσταση. Τουλάχιστον 4 επιχειρηματίες πιστεύουν ότι τα παιδιά τους δεν θα συνεχίσουν να λειτουργούν την επιχείρηση και άλλοι 7 δεν γνωρίζουν τι θα συμβεί.

Με βάση τα (ατελή έστω) στοιχεία που προκύπτουν από τις απαντήσεις των επιχειρηματιών σχετικά με το ύψος του γεωργικού και αγροτουριστικού εισοδήματος που αποκομίζουν, φαίνεται ότι και οι δύο δραστηριότητες δεν καταφέρνουν αφ' εαυτών να δώσουν ικανοποιητικά επίπεδα εισοδήματος για την οικογένεια στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Παρά τη φιλοσοφία του αγροτουρισμού οι δύο απασχολήσεις να αποτελέσουν συμπληρωματικά μέρη μεταξύ τους, ελάχιστες περιπτώσεις συνδυασμού παρατηρούνται αν και ο συνδυασμός των δύο δραστηριοτήτων φαίνεται πως είναι ικανός να δώσει αξιόλογο επίπεδο οικογενειακού εισοδήματος για την πλειονότητα των επιχειρηματιών. Η μικρή αποτελεσματικότητα της αγροτουριστικής επιχείρησης αντανακλάται εξάλλου και στις απαντήσεις των επιχειρηματιών σχετικά με το βαθμό ικανοποίησης από τη λειτουργία της.

Σημειώνεται ότι σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα των οικονομικών των επιχειρήσεων (καταλυμάτων) στην ορεινή Κορινθία (Γκράβα 2011), στις επιχειρήσεις που δεν συνδυάζουν και τη λειτουργία γεωργικής εκμετάλλευσης ή την έχουν ως δευτερεύουσα πηγή απασχόλησης, κατά μέσο όρο, το ετήσιο συνολικό κόστος (στο οποίο τη μεγαλύτερη συμβολή έχει το κόστος των τόκων των δανείων και ακολούθως

η αμοιβή του μόνιμου έμμισθου δυναμικού)¹ υπερβαίνει το ύψος των ετήσιων συνολικών εσόδων, λειτουργούν δηλ. με ζημιά². Μόνο στην κατηγορία αγροτουριστικών επιχειρήσεων με κύρια απασχόληση τη γεωργία τα έσοδα υπερβαίνουν το κόστος λειτουργίας, συμβάλλοντας στο ετήσιο οικογενειακό εισόδημα με ένα αρκετά ικανοποιητικό, κατά μέσο όρο, ποσό (24.000 ευρώ) καθώς τα νοικοκυριά αυτά ευνοούνται από το χαμηλότερο κόστος δανεισμού και το χαμηλό κόστος της έμμισθης εργασίας (απουσία μόνιμου έμμισθου προσωπικού και μικρή παρουσία έμμισθου εποχικού προσωπικού). Σε άλλες επίσης έρευνες στις οποίες ζητήθηκε από τους επιχειρηματίες να κατατάξουν κατ' εκτίμηση το εισόδημα που προκύπτει από την αγροτουριστική επιχείρηση σε κατηγορίες χρηματικών ορίων, αυτό εκτιμάται από την πλειονότητά των επιχειρηματιών από πολύ μικρό έως μέτριο (έως 15.000 ευρώ) (Βασιλειάδου 2008, Dimopoulou and Koutsouris 2011).

Το υψηλό ποσοστό μη μόνιμων κατοίκων επιχειρηματιών του αγροτουρισμού θέτει το καίριο ζήτημα της παραμονής των κερδών στην περιοχή, που αποτελεί μια από τις βασικές αναπτυξιακές αξίες του αγροτουρισμού, ενώ η χαμηλή αποδοτικότητα των επιχειρήσεων θέτει εν αμφιβόλω τη συμβολή του στην ανάπτυξη θέσεων εργασίας, όπως φανερώνει η χαμηλή απασχολησιμότητα των μελών της οικογένειας στην επιχείρηση. Βέβαια η παρουσία των επιχειρήσεων στο Δήμο ενισχύει άλλες αναπτυξιακές συμβολές του αγροτουρισμού, όπως π.χ. την αύξηση της κατανάλωσης τοπικών προϊόντων ή τη στήριξη της οικονομίας γενικότερα και οπωσδήποτε η ανάπτυξη τέτοιων επιχειρήσεων είναι σημαντική όσο περιορισμένη και αν είναι η συμβολή του.

Σε σχέση με τις χρηματοδοτικές πηγές για την ίδρυση ή την ανακαίνιση της επιχείρησης φαίνεται ότι λίγοι εκμεταλλεύτηκαν τα χρηματοδοτούμενα από την Ε.Ε. προγράμματα (Leader και ΟΠΑΑΧ), 10, από τους οποίους 8 για ίδρυση και 2 για ανακαίνιση. Η ενίσχυση δεν αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επένδυση, καθώς οι 6 από αυτούς δηλώνουν ότι θα προέβαιναν στην επένδυση και χωρίς τη χρηματοδότηση. Μια ανάλογη εικόνα προκύπτει και για τον αριθμό των ενταγμένων σε πρόγραμμα χρηματοδότησης (30%) και στην περίπτωση των τουριστικών καταλυμάτων στην έρευνα της ορεινής Κορινθίας (Γκράβα 2011). Στο Δήμο Δωρίδας μεταξύ όσων ενισχύθηκαν μόνο 3 ήταν κτηνοτρόφοι την εποχή που υπέβαλαν το

---

¹ Σημειώνεται ότι η πλειονότητα των καταλυμάτων ιδρύθηκαν τα τελευταία 6 χρόνια, με ίδια χρηματοδότηση επίσης στην πλειονότητά τους, 70%, οπότε και το κόστος των δανείων επιβαρύνει σημαντικά το συνολικό κόστος.

² Ακόμη και με το μηδενισμό του τόκου του δανείου το κόστος υπερβαίνει τα έσοδα.

φάκελο υποψηφιότητας. Το άνοιγμα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, του πλαισίου εφαρμογής αγροτουριστικών δραστηριοτήτων προς μη γεωργούς και μη κατοίκους της εκάστοτε περιοχής, ενώ ενίσχυσε την προοπτική εφαρμογής αγροτουριστικών δραστηριοτήτων επέτρεψε να επωφεληθούν κατεξοχήν οι μη γεωργοί και σε ένα σημαντικό ποσοστό οι μη μόνιμοι κάτοικοι αλλά και μη καταγόμενοι από τον τόπο ανάπτυξης της επιχείρησης. Όσον, τέλος, αφορά την γνώμη που έχουν οι επιχειρηματίες της Δωρίδας για τα προγράμματα LEADER/ΟΠΑΑΧ, αυτή είναι κατά πλειοψηφία θετική.

Ο αγροτουρισμός, τέλος, δεν φαίνεται επίσης να άλλαξε τη δυσμενή σχέση φύλου και επιχειρηματικότητας στην περιοχή έρευνας. Ο αγροτουρισμός ως εργαλείο ενίσχυσης της ολοκληρωμένης ανάπτυξης της υπαίθρου στόχευσε στη δυνατότητα προώθησης της γυναικείας επιχειρηματικότητας, επειδή οι εργασίες του αποτελούν μια μορφή επαγγελματοποίησης εργασιών της οικιακής οικονομίας οι οποίες κατεξοχήν είναι στα χέρια των γυναικών, εξυπηρετώντας επίσης το διπλό στόχο της αξιοποίησης της σχολάζουσας γυναικείας εργατικής δύναμης που προέκυψε από τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και της προαγωγής των συνθηκών ισότητας των φύλων (Γιδαράκου 2008).

Σημειώνεται όμως ότι η εικόνα της κατά φύλο επιχειρηματικότητας στον αγροτουρισμό στην περιοχή έρευνας δεν είναι ίδια όπως με άλλες περιοχές όπου οι γυναίκες ως κάτοχοι αγροτουριστικών επιχειρήσεων αντιπροσωπεύουν ένα πολύ σημαντικό ποσοστό του συνόλου των επιχειρηματιών (Κόκκαλη 2007, Βασιλειάδου 2008, Γκράβα 2011). Τέτοιες διακυμάνσεις υποφαινόνται μάλλον το ρόλο της γυναίκας στην εξυπηρέτηση οικογενειακών επιλογών, παρά αποδεικνύουν προσωπικές επιχειρηματικές επιλογές των γυναικών, για τις οποίες τόσο η διστακτικότητα του γυναικείου φύλου στην ανάληψη επιχειρηματικού ρίσκου και τα λοιπά αντικειμενικά και συμβολικά εμπόδια από την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον, μειώνουν την πρόθεση εξόδου τους στον επιχειρηματικό κόσμο. Πάντως αποτελούν ένα σημαντικό πεδίο διερεύνησης της γυναικείας επιχειρηματικότητας, ως προς την πραγματική συμμετοχή των γυναικών, το είδος, το μέγεθος και την οικονομική αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων αγροτουρισμού σε σχέση με το φύλο, η οποία θα συνέβαλε στην κατανόηση δυνατοτήτων και αδυναμιών, χρήσιμη για το σχεδιασμό εφαρμογών αγροτουριστικού ενδιαφέροντος αλλά και προαγωγής της ισότητας των φύλων.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι στην περιοχή έρευνας ο στόχος της προώθησης του αγροτουρισμού στο πλαίσιο της ενίσχυσης των διαρθρώσεων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας τελικά δεν επιτυγχάνεται ή, έστω, έχει ισχνή εφαρμογή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

- Ανθοπούλου, Θ. (2006), “*Όψεις και Δυναμικές Επιχειρηματικότητας Γυναικών της Υπαίθρου στην Παραγωγή Τροφίμων. Μια πρώτη εμπειρική προσέγγιση*”, Εισήγηση στο 9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας με θέμα: Η διάσταση του φύλου στην αγροτική ανάπτυξη, 2- 4 Νοεμβρίου 2006, ΓΠΑ, Αθήνα.
- Ανθοπούλου, Θ., Ιακωβίδου, Ο., Κουτσούρης, Α. και Σπιλάνης, Ι. (2000), “*Χωρικές και Αναπτυξιακές διαστάσεις του αγροτουρισμού στην Ελλάδα*”. Στο Αποστολόπουλος Κ. (Επιμ): *Ανασυγκρότηση του αγροτικού χώρου*. Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα, σελ. 485–501.
- Ανδριώτης, Κ. (2008), *Αειφορία και Εναλλακτικός Τουρισμός*, Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα.
- Αποστολόπουλος, Κ. και Σδράλη, Δ. (2009), *Εναλλακτικός και Ήπιος Τουρισμός Υπαίθρου*, Εκδόσεις Ελληνοεκδοτική, Αθήνα.
- Ασκέλη, Σ. (2005), *Επιχειρήστε... αγροτουριστικά. Πώς να οργανώσετε τη δική σας αγροτουριστική επιχείρηση*, Εκδόσεις Κέρκυρα (υπό την αιγίδα της Αγροτουριστικής Α.Ε.), Αθήνα.
- Βαρβαρέσος, Σ. (2000), *Τουρισμός. Έννοιες, μεγέθη, δομές. Η ελληνική πραγματικότητα*, Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα.
- Βασιλειάδου, Ε. (2008), *Διαχείριση Ποιότητας στον Αγροτουρισμό. Μεταπτυχιακή εργασία*, Γ.Π.Α.
- Γιάγκου, Δ. (2000), *Μοντέλα πολιτικής της ανάπτυξης του αγροτουρισμού στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Στο: Υπ. Γεωργίας, *Ο Αγροτουρισμός και η Συμβολή του στη Διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς των Χωρών της Ευρώπης* (Πρακτικά Ευρωπαϊκού Σεμιναρίου), σελ. 33-39.
- Γιδαράκου, Ι. (1999), “*Η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό χώρο. Μια συνολική προσέγγιση του φαινομένου στον κόσμο και τη χώρα μας*”. Στο: Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.), *Κριτικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος της υπαίθρου*. Εκδόσεις Στοχαστής & Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, σελ. 76-95.

- Γιδαράκου, Ι. (2003), Μηχανισμοί ενδυνάμωσης της θέσης των γυναικών-διέξοδοι απασχόλησης στον αγροτικό χώρο και προβλήματα. Εισήγηση «Το δικαίωμα της αγρότισσας στη λήψη αποφάσεων» στο Κιλκίς (15-16/10/2004).
- Γιδαράκου, Ι. (2005), Γυναικεία Συνεταιριστική Επιχειρηματικότητα στον Αγροτικό Χώρο, Εισήγηση στην 3η Δημερίδα Επιχειρηματικότητας, Καινοτομείν-Επιχειρείν, Αθήνα, 15- 16 Δεκεμβρίου.
- Γιδαράκου, Ι. (2008), Γυναικεία επιχειρηματικότητα και τοπική ανάπτυξη. Στο *Πρακτικά 1^{ου} Αναπτυξιακού Συνεδρίου Ν. Καρδίτσας*, Ν.Α. Καρδίτσας, Καρδίτσα, σελ. 309-329.
- Γκράβα, Φ. (2011), Ο Αγροτουρισμός στην Ορεινή Κορινθία και η Συμβολή του στο Εισόδημα του Αγροτικού Νοικοκυριού. Μεταπτυχιακή εργασία, Γ.Π.Α.
- Δαμιανάκος, Σ. (1986), “Μορφές Πολυδραστηριότητας στην Ελληνική Ύπαιθρο”, *Πολυδραστηριότητα και Αγροτική Ανάπτυξη*. Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα, σελ. 47–59.
- Δαμιανός, Δ., Κασίμης, Χ., Μουσίδης, Α. και Ντεμούσης, Μ. (1994), *Η πολυαπασχόληση στον αγροτικό τομέα και η αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.
- Διακοσσάβας, Δ. (2005), “Περιβαλλοντική Πολυλειτουργικότητα και Φιλελευθεροποίηση του Εμπορίου Γεωργικών Προϊόντων. Αντιπαράθεση ή Αρμονία;” στο Π. Καρανικόλας – Ν. Μαρτίνο (επιμ.), *Διεθνές Εμπόριο Γεωργικών Προϊόντων και Πολυλειτουργική Γεωργία*, Εκδόσεις Μαΐστρος, Αθήνα, σελ. 201 – 251.
- ΕΛ.Ο.Τ. (2003). Ελληνική Προδιαγραφή. Αγροτουρισμός – ορολογία και γενικές απαιτήσεις για τους παροχείς υπηρεσιών αγροτουρισμού. Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης Α.Ε., ΑΛΟΤΠΡΔ1417 (29/12/2003), Αθήνα.
- Εμμανουηλίδου, Μ., Ιακωβίδου, Ο., Σταύρακας, Θ., Συμεωνίδου, Π. και Χρυσοχοϊδης, Γ. (2000), “Χαρακτηριστικά ζήτησης των εν δυνάμει περιηγητών αγροτουριστικών προορισμών”. Εισήγηση στο διεθνές επιστημονικό συνέδριο: *Αγροτουρισμός σε Νησιωτικές Περιοχές και ειδικούς Προορισμούς*. Χίος, 14-16/12/2000.
- Ιακωβίδου, Ο. (2000), “Αγροτουρισμός. Το μικρό και θηλυκό πρόσωπο στον τουρισμό”, στο Τσάρτας, Π. (επιμ.), *Τουριστική Ανάπτυξη: Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, σελ. 69-69.

- Ιακωβίδου, Ο. (2006), “Εμπειρίες από την ανάπτυξη του Αγροτικού Τουρισμού στην Ελλάδα”, Εισήγηση στο 1ο Συνέδριο Τουριστικής Ανάπτυξης, 23-24/3/2006, Αθήνα.
- Καλδής, Π., Αλεξόπουλος, Γ., Θεοδοροπούλου, Ε. και Γιαννουζάκου, Α. (2000), *Αγροτουρισμός και Ανάπτυξη*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα.
- Καλογήρου, Ν., Καραγιάννη, Σ. και Λαμπριανίδης, Λ. (1989), “Οι συνέπειες των νόμων περί κινήτρων στην περιφερειακή ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 73: 39-77.
- Κασιμάτη, Κ. (1989), “Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης”, *Μελέτη II: Η μορφολογία της δεύτερης απασχόλησης*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.
- Κόκκαλη, Π. (2007), *Ο Αγροτικός Τουρισμός, οι Παράγοντες Έλξης: Η περίπτωση της λίμνης Ν. Πλαστήρα*. Μεταπτυχιακή εργασία, Γ.Π.Α.
- Κοκκώσης, Χ. και Τσάρτας, Π. (2001), *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Κομίλης, Π. (2001), *Οικοτουρισμός. Η εναλλακτική προοπτική αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης*, Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα.
- Λαγός, Δ. (2005), *Τουριστική Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Λαγός, Δ. και Τομάρας, Π. (2005), *Ο Αγροτουρισμός ως Παράγοντας Τοπικής Ανάπτυξης: Η περίπτωση της Ελλάδας*, http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/1954/1/tomas_5_16_2005.pdf, σελ. 6-12.
- Λουλούδης, Λ. (1999), “Γεωπολιτικές πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο αγροτικός Νότος”, Στο: Λ. Λουλούδης και Ν. Μπεόπουλος (επιμ.) *Κριτικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος της υπαίθρου*. Εκδόσεις Στοχαστής & Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα, σελ. 99-112.
- Μίχου, Ι., Δημόπουλος, Σ. και Γαζή, Μ. (1987), “Συμπεράσματα – Προτάσεις”, στο *Πολυδραστηριότητα και Αγροτική Ανάπτυξη*, Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Αγροτικής Οικιακής Οικονομίας, Αθήνα, σελ. 174–180.
- Μπεόπουλος, Ν. (2005), “Πολυλειτουργικότητα. Από μια Αμφίσημη Έννοια, σε μια Αμφίσημη Πολιτική”, στο Π. Καρανικόλας – Ν. Μαρτίνος (επ.), *Διεθνές Εμπόριο Γεωργικών Προϊόντων και Πολυλειτουργική Γεωργία*, Εκδόσεις Μαΐστρος, σελ. 173 – 198.

- Μουσιδής, Α. (1985), “Εξωαγροτική απασχόληση στην Ελληνική γεωργία: Μία πρώτη προσέγγιση”, *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, I(2): 71-95.
- Παπακωνσταντινίδης, Λ. (1993), *Αγροτουρισμός. Σταθμός στο δρόμο για την τοπική ανάπτυξη*, Εκδόσεις Δωρικός, Αθήνα.
- Παρταλίδου, Μ. (2002), *Προσανατολισμοί Ποιότητας. Η Περίπτωση του νομού Θεσσαλονίκης*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Τμήμα Γεωπονίας Α.Π.Θ.
- Παρταλίδου, Μ. (2005), *Η προτυποποίηση ως παράγοντας διαχείρισης και προώθησης του αγροτικού τουρισμού*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας αγροτικής οικονομίας, Τμήμα Γεωπονίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Σταθόπουλος, Δ. (2006), *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού Σημαντικός Αρωγός στην Ανάπτυξη του Τουριστικού Προϊόντος*. Ανάκτηση από: www.traveldailynews.gr, (02/10/2006).
- Στρατηγάκη, Μ. (2005), “Επιχειρείν και Ανατρέφειν: Σωρευτικοί ρόλοι Γυναικών”, στο Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Επιχειρηματικότητα Γυναικών*. Gutenberg/ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα.
- Συμεωνίδου, Π. (2009), *Ανταγωνιστικότητα και βιωσιμότητα αγροτουριστικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή, Γεωπονική Σχολή, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σφακιανάκης, Μ. (2000), *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.
- Τσάρτας, Π. (1991), “Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Τουρισμός και αγροτική πολυδραστηριότητα”, Μελέτη III, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσάρτας, Π. (1996), *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ, Αθήνα.
- Τσάρτας, Π. και Θανοπούλου, Μ. (1994), *Γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί στην Ελλάδα. Μελέτη αποτίμησης της λειτουργίας τους*, ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ, Αθήνα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Arkleton, T. (1992), “Farm household adjustment in Western Europe: 1987-1991”.
- Badouin, A. (1972), “La place des agricultures a temps partiel en France”, Cahiers de l’Institut de Science Economique Appliquee, ISEA, 6(5).
- Bergman, D. and Laurent, Cl. (1977), “Research needs and priorities”. In: Gasson R. (ed.), *The place of part-time farming in Rural and Regional Development*, Wye College, CEAS, pp. 5-15.
- Brandth, B. (2005), “Farmers as tourist hosts. Consequences for work and identity”. Paper presented at the ESRS XXI Congress, Keszthely, Hungary, 22-27 August, 2005.
- Bresciani, F., Deve, F.C. and Stringer, R., (2004), “The multiple role of agriculture in developing countries”. In: Brouer F. (Ed.) *Sustaining agriculture and the rural environment-Governance, Policy and Multifunctionality*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, pp. 286-306.
- Brun, A., Lacombe Ph. et Laurent D. (1974a), “Les Agricultures a temps partiel dans l’ Agriculture Francaise, II – Evolution 1963-1967 Quelques enseignements”, *Statistique Agricole, Supplement, “Serie Etudes”*, 119 (Janvier 1974).
- Brun, A., Lacombe Ph. et Laurent D. (1974b), “Les Agricultures a temps partiel en France”, Societe Francaise d’ Economie Rurale, Session de 29-31 Mai, 1-23, Rennes, France.
- Buttel, F. H. (1982), “The political economy of part-time farming”, *Geojournal*, 6(4): 293-300.
- Buttel, Frederick H. and Newby, H. (1980), *The Rural Sociology of the Advanced Societies*. Allanheld Osmum & Co. Publ., Inc., Montclair, N.J.
- Cahill, C. (2001), “Multifunctionality & European Agriculture: The Multifunctionality of Agriculture: What does it Mean?”, *Edition Euro Choices*, Spring 2001.
- Carrod, B., Wormell, R. and Youell, R. (2006), “Re-conceptualising rural resources as countryside capital; the case of rural tourism”. *Journal of Rural Studies*, 22:117-128.
- Cavazzani, A. and Fuller, A. (1982), “International Perspectives on part time farming”, *GeoJournal*, 6(4): 383-389.

- Damianos, D. and Skuras, D. (1996), “Unconventional adjustment strategies for rural households in the less developed areas in Greece”, *Agricultural Economics*, 15(1): 61–72.
- De Vries, B. (2000), *Multifunctional agriculture in the international context: a review*. The Land Stewardship Project.
- Dimopoulou, M. and Koutsouris, A. (2011), Rural tourism in opposition to agriculture? The case of a Mountainous Area in Central Greece. Ανακοίνωση στο XXIV Congress European Society for Rural Sociology, Chania, Greece, 22-25/8/2011.
- Documentation Francaise. (1971), “L’ Agriculture a temps partiel”. *Notes et Etudes Documentaires*, 3784: 1-32.
- Eikeland, S. (1999), “New rural pluriactivity? Household strategies and rural renewal in Norway”, *Sociologica Ruralis*, 39(3): 359-376.
- European Commission. (1994), *The economic role and situation of women in rural areas*.
- FAO/ ECA. (1982), *Experiences and policies of rural pluriactivity in Europe*, FAO, Ρώμη.
- Fleischer, A. and Felsenstein, D. (2000), “Support for Rural Tourism Does it Make a Difference? ”, *Annals of Tourism Research*, 27: 1007-1024.
- Fuller, A.M. (1975), “Guelph Report II, The problems of part-time farming conceptualised”, in: Fuller A.M. & Mage J.A. (eds.), *Part-time farming: problem or resource in rural development* (Proceedings of First Rural Geography Symposium), pp. 38-56.
- Fuller, A. (1988), “Multiple job holding among farm families in Canada. Historical perspectives and future prospects”. Εισήγηση στο Συνέδριο *Multiple job holding among farm families in North America*. University of Guelf, Καναδάς.
- Gasson, R. (1967), “Some economic characteristics of part-time farming in Britain”. *Journal of Agricultural Economics*, 18(1): 111-120.
- Gasson, R. (1986), “Part-time farming Strategy for survival?”, *Sociologia Ruralis*, XXVI,(3/4): 364-376.
- Gasson, R. (1988), “Farm diversification and rural development”, *Journal of Agricultural Economics*, 39: 175-182.

- Getz, D. and Carlsen, J. (2000), “Characteristics and goals of family and owneroperated businesses in the rural tourism and hospitality sectors”, *Tourism Management*, 21: 547-560.
- Gidakou, I. (1990), “Part-time farming and farming reproduction. The case of two communities in Central Greece”, *Sociologia Ruralis*, 30(3/4): 292-304.
- Groot, J.C.J., Rossing, W.A.H., Jellema, A., Stobbelaar, D.J., Renting, H. and Van Ittersum, M.K. (2007), “Exploring multi-scale trade-offs between nature conservation, agricultural profits and landscape quality – A methodology to support discussions on land-use perspectives”, *Agriculture, Ecosystems & Environment*, Volume 120: 58-69.
- Himmighofen, W. (1985), “Part-time farming and job combination in agriculture as elements of rural development-Results conclusions and recommendations of research”. Εισηγήσεις του Ευρωπαϊκού Συμποσίου: «*Integrated rural development*», T. Ulbricht edition Wageningen, pp. 81-94.
- Huffman, W.E. and Lange, M. (1989), “Off-farm work decisions of husbands and Wives: Joint Decision Making”, *The Review of economics and statistics*, 71 (5): 470 – 480.
- Iakovidou, O. (2002), “Women’s Agrotourist Co-operatives in Greece: Key Elements for their Successful Operation”, *Journal of Rural Cooperation*, 30(1): 13-24.
- Ilbery, B.W. (1991), “Farm Diversification as an Adjustment Strategy on the Urban Fringe of the West Midlands”, *Journal of Rural Studies*, 7(3): 207-218.
- Ilbery, B. and Bowler, I. (1998), “From agricultural productivism to post-productivism”. In: B. Ilbery (ed.) *The Geography of Rural Change*. Addison Wesley Longman, London, pp. 57-84.
- Knickel, K. and Renting, H. (2000), “Methodological and conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development”, *Sociologia Ruralis*, 40(4): 512 – 528.
- Krasovec, S. (1964), “Les perspectives de l’ agriculture a temps partiel”, XII Conference des Economistes Ruraux. Lyon.
- Lobley, M. and Potter, C. (2004), “Agricultural change and restructuring: recent evidence from a survey of agricultural households in England”, *Journal of Rural Studies* 20: 499-510.

- Loumou, A., Giourga, C., Dimitrakopoulos, P. and Koukoulas, S. (2000), "Tourism contribution to agro-ecosystems conservation: The case of Lesbos island, Greece", *Environmental Management*, 26(4): 363–370.
- Maye, D., Ilbery, B. and Watts, D. (2009), "Farm diversification, tenancy and CAP reform: Results from a survey of tenant farmers in England". *Journal of Rural Studies*, 25: 333-342.
- OECD. (2001), *Multifunctionality: Towards an analytical framework*. Paris OECD.
- Oppermann, M. (1996), "Rural Tourism in Southern German", *Annals of Tourism Research*, 23: 86-102.
- Randall, A. (2007), "Multifunctionality of Agriculture: A consistent valuation and pricing framework for non-commodity outputs: Progress and prospects", *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 20: 21-30.
- Robertson, N., Perkins, H. and Taylor, N. (2008), "Multiple job holding: Interpreting economic, labour market and social change in rural communities". *Sociologia Ruralis*, 48(4): 331-350.
- Sonnino, R. (2004), "For a "piece of bread"? Interpreting sustainable development through agritourism in Southern Tuscany". *Sociologia Ruralis*, 44(3): 285-300.
- Van der Ploeg, J.D., Long, A. and Banks, J. (2002), "Rural development: the state of the art". In: J.D. Ploeg van der and J. Banks (eds), *Living countryside: Rural development processes in Europe: The state of the art*. Doetinchem, the Netherlands. Elsevier, pp.8-17.
- Van der Ploeg, J.D and Renting, H. (2004), "Behind the "redux": A rejoinder to David Goodman". *Sociologia Ruralis*, 44(2): 233-242.
- Van Huylenbroeck, G., Vandermeulen, V., Mettepenningen, E. and Verspecht, A. (2007), "Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments", *Living Reviews in Landscape Research* 1, 3.
- Vermersch, D. (2004), "Modeling multifunctional agriculture as a demand driven agriculture: joint production vs. joint consumption". 90th EAAE Seminar, Rennes, October 28-29/2004.
- Wilson, G. (2007), *Multifunctional agriculture: a transition theory perspective*. CABI, Wallingford.
- Woods, M. (2005), *Rural Geography*. Sage Publications, London.

Zurek, G. (1986), "Part time Farming in the Federal Republic of Germany",
Sociologia Ruralis, XXVI (3/4): 377-384.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Αγαπητέ Κύριε/ Αγαπητή Κυρία,

Το ερωτηματολόγιο αποσκοπεί στην συγκέντρωση πληροφοριακού υλικού που θα χρησιμοποιηθεί σε έρευνα με θέμα την πολυδραστηριότητα και τον αγροτικό τουρισμό στο Δήμο Δωρίδος, Ν. Φωκίδας. Η έρευνα αποτελεί τμήμα μεταπτυχιακής εργασίας στο πλαίσιο του ΜΠΣ «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου» του τμήματος Αγροτικής Οικονομίας & Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τα στοιχεία που καταγράφονται είναι ανώνυμα, εμπιστευτικά και μη ανακοινώσιμα σε τρίτους και θα αξιοποιηθούν αποκλειστικά για την εκπόνηση της προαναφερόμενης μεταπτυχιακής εργασίας.

Ευχαριστούμε για τη συμμετοχή σας!

1. Φύλο

Άντρας	1
Γυναίκα	2

2. Ποιο είναι το έτος γέννησης σας; .....

3. Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Άγαμος/η	1
Έγγαμος/η	2
Χήρος/α	3
Διαζευγμένος/η	4

4. Ποιος είναι ο τόπος γέννησής σας;

.....

5. Ποιος είναι ο μόνιμος τόπος κατοικίας σας;

στο παρελθόν.....

..σήμερα.....

Εάν μένατε αλλού πριν πόσα χρόνια ήρθατε στην περιοχή; .....

Γιατί ήρθατε στην περιοχή; .....

6. Ποια είναι η εκπαίδευσή σας;

- Δημοτικό Ανώτερη σχολή
 Γυμνάσιο Ανώτατη σχολή
 Γενικό Λύκειο Δεν απαντώ
 Τεχνική Σχολή ή Τεχνικό Λύκειο (ειδικότητα .....)
 ΙΕΚ (ειδικότητα .....)

7. Ποια είναι η κύρια απασχόληση/ κύριο επάγγελμά σας;

.....

8. Εάν έχετε, ποια είναι η συμπληρωματική απασχόλησή σας;

.....

9. Ποιο επάγγελμα/επαγγέλματα κάνατε πριν;

.....

.....

10. Έχετε λάβει κάποια εκπαίδευση-ενημέρωση-σεμινάρια σχετική με τη σημερινή δουλειά σας;

ΝΑΙ 1

ΟΧΙ 2

Εάν ΝΑΙ, τίτλος/ διοργανωτής/ ώρες

Φορέας	Ωρες	Αντικείμενο	Επιδοτούμενο

11. Μπορείτε να μου δώσετε μερικές πληροφορίες για τα μέλη του νοικοκυριού σας;

	Φύλο	Μένει μαζί σας/εάν ΟΧΙ που μένει;	Ηλικία	Επίπεδο μόρφωσης	Κύρια Απασχόληση	Συμπλ. Απασχόληση
Σύζυγος						
1 ^ο Παιδί						
2 ^ο Παιδί						
3 ^ο Παιδί						
4 ^ο Παιδί						
5 ^ο Παιδί						
Άλλος/η						
Άλλος/η						
Άλλος/η						

12. Ασχολείστε σήμερα με τη γεωργία-κτηνοτροφία (έχετε γεωργική εκμετάλλευση);

13. Εάν ΝΑΙ, για ποιο λόγο ασχοληθήκατε επαγγελματικά με την γεωργία;

- Είμαι ο μοναδικός κληρονόμος της εκμετάλλευσης 1
- Είχαμε πολλά κτήματα 2
- Αναγκάστηκα για οικογενειακούς λόγους (πχ. θάνατος πατέρα, γάμος) 3
- Δεν υπήρχε άλλη επαγγελματική διέξοδος 4
- Μου άρεσε η δουλειά / η ζωή κοντά στην φύση 5
- Δεν μου άρεσαν τα γράμματα και το σχολείο 6
- Δεν έμαθα άλλη τέχνη 7
- Δεν ήθελα να φύγω από το χωριό μου 8
- Για συνταξιοδοτικούς λόγους 9
- Άλλο (προσδιορίστε) _____ 10

14. Τι ακριβώς καλλιεργείτε;

Καλ λιέρ για	Είδος	Έκταση (στρ.)	Ποτιστική Έκταση (στρ.)	Αριθμός μονάδων (δέντρα)	Βιολογική
1 ^η					
2 ^η					
3 ^η					
4 ^η					
5 ^η					

15. Ασχολείστε με την Κτηνοτροφία; Αν ΝΑΙ, τι ζώα έχετε σήμερα;

α / α	ΕΙΔΟΣ ΖΩΟΥ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΖΩΩΝ	Βιολογική
1			
2			
3			
4			
5			

16. Η απασχόληση σας στην επιχείρησή σας είναι κύρια ή δευτερεύουσα απασχόλησή;

α. ως προς το χρόνο που ασχολείστε:

- Κύρια Δευτερεύουσα

β. ως προς το εισόδημα που κερδίζετε:

- Κύρια Δευτερεύουσα

17. Έτος ίδρυσης επιχείρησης

.....

18. Τοποθεσία επιχείρησης

.....

19. Ποιος ήταν ο λόγος που έχετε ή ξεκινήσατε αυτή τη δραστηριότητά σας;

- Η μεγάλη ανάπτυξη που εμφανίστηκε στην περιοχή 1
- Τα προβλήματα της γεωργίας 2
- Για να συνεχίσετε να ζείτε και να εργάζεστε στον τόπο τους 3
- Προϋπήρχε στην οικογένεια 4
- Άλλος λόγος 5

20. Είστε ευχαριστημένος/η με τα πράγματα όπως είναι σήμερα στην περιοχή σας;

- Ναι 1
- Έτσι κι έτσι 2
- Όχι 3

21. Εάν ΝΑΙ, ποιοι είναι οι λόγοι;

- Νέες, κερδοφόρες επιχειρήσεις 1
- Νέα, ευχάριστη απασχόληση 2
- Κοινωνικοποίηση 3
- Αλλαγή τρόπου σκέψης των ανθρώπων 4
- Άλλος λόγος.....5

22. Θα συνεχίσετε τις δραστηριότητες αυτές στο μέλλον;

- Ναι 1
- Όχι 2

23. Εάν ΝΑΙ, θα ήθελες να ασχοληθείς εσύ ή κάποιος από την οικογένειά σου και με κάτι άλλο όπως:

- Αγροτουρισμό (δωμάτια, ξενώνα, εστιατόριο) 1
- Μικρή βιοτεχνία 2
- Μικρό κατάστημα 3
- Γεωργία 4
- Άλλο 5

24. Χρησιμοποιείτε δικά σας ή τοπικά προϊόντα στην επιχείρησή σας;

Για παράδειγμα, ΔΙΚΑ ΣΑΣ:.....

.....

Για παράδειγμα, ΤΟΠΙΚΑ .....

25. Πιστεύετε ότι η περιοχή δίνει σήμερα πια ώθηση στους νέους να θέλουν να μείνουν στον τόπο τους για να εργαστούν και να ζήσουν;

.....
.....

26. Τα παιδιά σας ασχολούνται με τη γεωργία; (% χρόνου ή αριθμός ημερών ή ΠΣΚ ή κάθε πότε;)

.....

27. Τα παιδιά σας θα συνεχίσουν τη λειτουργία της γεωργικής εκμετάλλευσης;

Ναι	1
Όχι	2
ΔΞ	3

28. Τα παιδιά σας ασχολούνται με την επιχείρησή σας; (% χρόνου ή αριθμός ημερών ή ΠΣΚ ή κάθε πότε)

.....

29. Τα παιδιά σας θα συνεχίσουν τη λειτουργία της επιχείρησής σας;

Ναι	1
Όχι	2
ΔΞ	3

30. Τα παιδιά σας βοήθησαν για το στήσιμο της επιχείρησής σας;

Ναι	1
Όχι	2

31. Εάν ΝΑΙ, πώς;

- Ενθάρρυναν-συμμετείχαν στις γραφειοκρατικές διαδικασίες 1
- Συμμετείχαν οικονομικά 2
- Συμμετείχαν στις εργασίες (οικοδομικές κλπ.) 3
- Άλλο 4

32. Έχετε ενταχθεί σε ένα δίκτυο συνεργασίας και προώθησης των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών σας; Εάν ΝΑΙ ποιο δίκτυο ή ΤΣΠ; Ποια τα οφέλη;

.....
.....

33. Έχετε ενημέρωση πάνω σε μέτρα που πρέπει να εφαρμοστούν για την προστασία του περιβάλλοντος;

Ναι 1
Όχι 2

34. Εφαρμόζετε πρακτικές και τεχνικές για την προστασία του τοπίου;

Ναι 1
Όχι 2

35. Γνωρίζετε τους Κώδικες Ορθής Γεωργικής Πρακτικής (ΚΟΓΠ);

Ναι 1
Όχι 2

36. Εφαρμόζετε τους Κώδικες Ορθής Γεωργικής Πρακτικής (ΚΟΓΠ);

Ναι 1
Όχι 2

37. Η επιχείρηση ιδρύθηκε με αφορμή το LEADER/ΟΠΑΑΧ Πρόγραμμα; (ποιο πρόγραμμα);

Ναι 1
Όχι 2

38. Θα κάνατε την επιχείρησή σας χωρίς την ενίσχυση από το πρόγραμμα LEADER/ΟΠΑΑΧ;

Ναι 1
Όχι 2

39. Η επιχείρηση τροποποιήθηκε με αφορμή την ένταξή της στο LEADER/ΟΠΑΑΧ Πρόγραμμα;

Ναι 1
Όχι 2

40. Έχετε θετική ή αρνητική γνώμη για τα προγράμματα LEADER/ΟΠΑΑΧ; Γιατί;

.....
.....

41. Πιστεύετε ότι η περιοχή χάνει την ταυτότητα της;

Ναι 1
Έτσι κι έτσι 2
Όχι 3

42. Πιστεύετε ότι υπάρχει τοπική ταυτότητα στην περιοχή;

Ναι 1
Όχι 2

43. Εάν ΝΑΙ, φαίνεται από:

- Το ίδιο το τοπίο 1
- Την φιλοξενία των κατοίκων 2
- Τα έθιμα 3
- Τοπική κουζίνα 4
- Παραδοσιακά επαγγέλματα 5
- Τοπικές διάλεκτοι 6
- Πολιτισμό 7
- Τοπικά προϊόντα 8
- Άλλο 9

44. Πιστεύετε ότι οι τουρίστες συνεισφέρουν θετικά ή αρνητικά στην περιοχή;
Γιατί;

.....
.....

45. Ποιος πιστεύετε πως είναι ο ρόλος του τουρισμού στην περιοχή σας; (δώστε παραδείγματα)

.....
.....

46. Έχετε ακούσει για τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη (καλή οικονομία, ζωντανά χωριά και προστασία περιβάλλοντος);

Ναι 1
Όχι 2

47. Εάν έχετε ακούσει, από πού;

.....

48. Ποια είναι η γνώμη σας γι' αυτή την ιδέα;

.....

49. Τι σημαίνει για εσάς καινοτομία, τι θα ήταν κάτι το καινούριο στην περιοχή ώστε να ενισχυθεί η ανάπτυξή της;

.....
.....
.....

50. Πώς βλέπετε το μέλλον της γεωργίας ή/και της επιχείρησής σας;

.....
.....
.....

51. Εάν μπορείτε υπολογίστε παρακαλώ ποιο είναι το ετήσιο οικογενειακό σας εισόδημα;

- <5.000 € 1
- 5.000-10.000 € 2
- 10.000-15.000 € 3
- 15.000-20.000 € 4
- 20.000-25.000 € 5
- 25.000-30.000 € 6
- > 30.000 € 7

52. Ποιο είναι το εισόδημα σας από την γεωργία;

- <5.000 € 1
- 5.000-10.000 € 2
- 10.000-15.000 € 3
- 15.000-20.000 € 4
- 20.000-25.000 € 5
- 25.000-30.000 € 6
- > 30.000 € 7

53. Ποιο είναι το εισόδημα σας από τον αγροτουρισμό;

- <5.000 € 1
- 5.000-10.000 € 2
- 10.000-15.000 € 3
- 15.000-20.000 € 4
- 20.000-25.000 € 5
- 25.000-30.000 € 6
- > 30.000 € 7

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ!!!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΔΩΡΙΔΟΣ

ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ						
ΔΗΜΟΣ	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ	ΤΥΠΟΣ	ΚΛΙΝΕΣ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ
ΔΩΡΙΔΟΣ	ΤΟΛΟΦΩΝΟΣ	ΑΚΤΑΙ ΔΕΛΦΩΝ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	354	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΙΑΣΜΟΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	4	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΑΚΤΗ ΤΡΙΖΟΝΙΑ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	16	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΜΙΣΤΡΑΛ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	45	2**	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΑΝΤΖΕΛΕΝΑ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	33	2**	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΔΡΥΜΝΑ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	37	2**	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΚΩΝΣΤΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	16	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		OCEAN BREEZE STUDIOS	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	9	3 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	16	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		LE DUE SORELLE	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	36	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΘΑΛΑΣΣΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	16	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΚΑΘΑΡΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	14	Γ κατηγορία	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		EBITA	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	20	3 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ROMANTICA	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	20	2 κλειδιά	100 μ. ΑΠΟ ΘΑΛΑΣΣΑ
		ST. NICHOLAS	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	14	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΦΟΙΝΙΚΑΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΕΣ ΓΚΑΡΣΟΝΙΕΡΕΣ	30	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΒΙΛΑ ΑΝΗΛΕΝΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	42	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		HOLIDAY ΤΟΛΟΦΟΝΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	15	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	10	1 κλειδί	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΦΙΡΜΠΑΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	4	Β κατηγορία	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΠΑΤΡΩΝΟΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	24	2 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
		ΛΙΟΤΡΙΒΙ	ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	12	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΚΟΝΤΑΡΗ	ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	12		ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ	
	ΚΛΩΤΣΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	14	Γ κατηγορία	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ	
	ΕΥΠΑΛΙΟΥ	ΔΑΣΟΣ ΘΕΡΕΤΡΟΝ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ		4****	ΟΡΕΙΝΗ
		ΘΕΑΣΙΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	20	4****	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ

	ΑΚΤΗ ΑΠΟΛΛΟ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	72	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΠΡΑΣΙΝΟ ΚΑΙ ΓΑΛΑΖΙΟ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	16	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	Η ΟΑΣΙΣ ΣΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	37	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΚΟΚΚΙΝΟ ΑΛΟΓΟ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	15	3***	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΚΑΠΤΑΙΝ ΤΖΙΜΗΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	29	2**	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΧΙΛΙΑΔΟΥ HOTEL	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	20	2**	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	14	Β κατηγορία	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΚΤΗΜΑ ΧΙΛΙΑΔΟΥ	ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	10		80 μ. από την παραλία
	ΠΟΛΥΞΕΝΗ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	10	1 κλειδί	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΑΥΡΑ STUDIOS	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ STUDIOS	61	4 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	REPO STUDIO	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	28	3 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
	ΜΕΛΙΣΤΑΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	24	3 κλειδιά	ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑ
ΛΙΔΩΡΙΚΙΟΥ	ΑΣΕΛΗΝΟΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	20	4****	ΟΡΕΙΝΟ
	ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΣ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	22	3***	ΟΡΕΙΝΟ
	ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	22	2 κλειδιά	ΟΡΕΙΝΟ
	ΧΟΛΕΒΑΣ	ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	6		ΟΡΕΙΝΟ
	ΨΕΒΕΔΟΥΡΟΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ			ΟΡΕΙΝΟ
	ΕΛΑΤΙΑΣ	ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	35		ΟΡΕΙΝΟ
	ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	8		ΟΡΕΙΝΟ
	ΓΛΥΜΙΤΣΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΦΙΛΟΧΕΝΙΑ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	54		ΟΡΕΙΝΟ
	ΔΑΦΝΟΣ	ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	11	ΔΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ	ΟΡΕΙΝΟ

	ΑΝΑΡΡΙΧΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ			ΔΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ	ΟΡΕΙΝΟ
	ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΚΑΡΟΥΤΙΑΝΩΝ ΔΩΡΙΔΑΣ ΕΛΑΤΟΣ	Ο	8	ΔΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ	
	ΞΕΝΩΝΑΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΔΙΑΚΟΠΙΟΥ		14		ΟΡΕΙΝΟ
ΒΑΡΔΟΥΣΙΑ	ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ	ΕΠΙΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	35		ΟΡΕΙΝΗ
	ΞΕΝΩΝΑΣ ΚΡΟΚΥΛΕΙΟ	ΞΕΝΩΝΑΣ	18	3 κλειδιά	ΟΡΕΙΝΗ
	ΕΝ ΠΕΝΤΑΓΙΟΙΣ	ΞΕΝΩΝΑΣ	23	ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	ΟΡΕΙΝΗ
	ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΩΣΤΑΡΤΣΑΣ	ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΞΕΝΩΝΑΣ	- 8		ΟΡΕΙΝΗ
	ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ ΠΑΝΑΓΙΑΣ	ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ	10		ΟΡΕΙΝΗ
	ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	14		ΟΡΕΙΝΗ
	ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑΣ ΞΕΝΩΝΑΣ ΠΕΝΤΑΓΙΟΥΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	- 18	3 κλειδιά	ΟΡΕΙΝΗ

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας & ΕΟΤ

